EUGENI CASTELL

Una història de guerra i exili

JULI OCHOA

Il·lustració de la portada: Composició feta per Elisenda Ochoa a partir de dues fotografies, una d'elles (el retrat del protagonista d'aquesta història) procedeix de la col·lecció patrimonial de Maria Teresa Castell Peñalver, neboda seva, i l'altra (el Winnipeg creuant el llac Gatún) procedeix d'una publicació d'internet feta pel doctor Gunther Castanedo Pfeiffer.

Llibre no venal
Maquetació i edició de l'autor
Portada: Elisenda Ochoa
Sant Just Desvern (Baix Llobregat), juny de 2025

Eugeni Castell:
Una història de guerra i exili

Juli Ochoa González

LA INDUSTRIALITZACIÓ I EL CREIXEMENT DE SANT FELIU

Durant la segona meitat del segle XIX la vila de Sant Feliu de Llobregat, amb una població de poc més de 2.500 habitants que anava creixent de forma vegetativa, era una localitat eminentment agrícola i les poques indústries que en aquell moment hi havia al poble, a més de ser sensiblement de tipus artesanal, es podien considerar merament testimonials.

L'any 1844, arran d'una consulta feta per Francisco Fulgosio Villavicencio, governador civil de Barcelona, sobre les fàbriques existents als pobles del seu partit judicial, l'alcalde santfeliuenc Salvador Martí Comas va informar que tot el que hi havia en aquella localitat consistia en tres petites empreses tèxtils (dues d'elles amb divuit telers cadascuna i una tercera amb només tres, tots ells accionats manualment), un quart petit obrador també tèxtil que ja havia plegat, un molí de midó mogut per un cavall i una petita foneria, ocupant en total una cinquantena de treballadors.[1]

Aquell pobre panorama aviat començaria a canviar. La seva proximitat a la ciutat de Barcelona i el fet que el seu terme estigués creuat tant pel ferrocarril com per la principal carretera de l'estat i fins i tot pel canal de la Infanta, van fer de Sant Feliu una possible localització prou atractiva per algunes de les cada vegada més nombroses empreses que sense aturador i de manera exponencial venien transformant des de feia ja un temps el panorama econòmic del país.

És així com no gaire temps més tard, la instal·lació d'indústries cotoneres propiciarà el seu progressiu canvi a vila industrial, en la que ja arribat el segle XX tindran una destacada presència poderoses fàbriques tèxtils com Bertrand (Instal·lada a Sant Feliu des de 1861) i Solà-Sert, coneguda popularment per "Can Corrons" (instal·lada l'any 1894) que durant els anys 20 arribarien a donar feina a més de la meitat de la mà d'obra local.

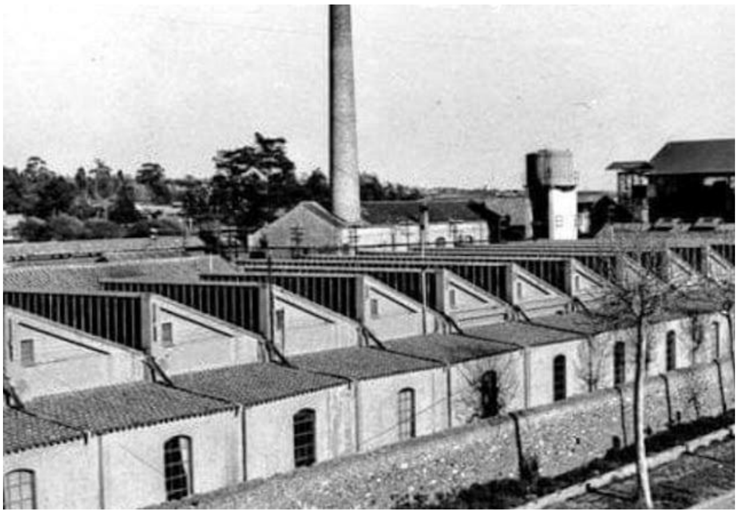

La fàbrica de Can Corrons, una de les principals indústries radicades a Sant Feliu en aquell temps. Imatge: Fotògraf desconegut. Fotografia publicada al llibre "L'abans", Ed. Efados,2011.

[1] Arxiu Comarcal del Baix Llobregat. Signatura ACBL50-01-72-501. Doc. 46.

> *«Si hi ha dues empreses que simbolitzen i caracteritzen la indústria tèxtil de Sant Feliu, són Bertrand i Solà Sert. Entre totes dues reuneixen el 56 % dels obrers del sector l'any 1923, i això és tant com dir que gairebé un de cada tres santfeliuencs adults hi treballava. L'origen i l'evolució de les empreses ajuden a explicar les característiques generals de la industrialització local».*[2]

No gaire temps després, amb la implantació de l'energia elèctrica com a força motriu en substitució del vapor, va començar la plena industrialització de Sant Feliu i la seva comarca, propiciant que a redós d'aquelles dues grans fàbriques s'hi anés instal·lant tota una munió d'empreses de diferents envergadures que acabarien de transformar el panorama socioeconòmic local.

Aquell creixent procés industrialitzador va suposar necessàriament tant a Sant Feliu com a la resta del país una forta demanda de mà d'obra que difícilment podia ser coberta completament amb la població local, donant lloc a que es produís un considerable moviment migratori de gents procedents d'altres zones geogràfiques econòmicament més deprimides, l'arribada de les quals suposaria que en només tres dècades s'arribés a duplicar pràcticament la població santfeliuenca, passant dels 3.314 habitants que tenia l'any 1900 als 6.343 que ja es podien comptabilitzar l'any 1930.

UNA FAMÍLIA DE NOUS SANTFELIUENCS

Una de les moltes famílies que en aquell temps havien vingut a establir-se a Sant Feliu atrets per una possible promoció tant econòmica com social era la formada per Alexandre Castell Tena i la seva muller en segones núpcies Teresa Bellés Travé[3], que des que van arribar a Sant Feliu van viure a la casa número 18 del passeig de Josep Maria de Molina, molt a prop del palau Falguera i gairebé a tocar del mercat municipal.

Tots dos procedien de la localitat de Culla, a la castellonenca comarca de l'Alt Maestrat, on fins llavors ell s'havia guanyat la vida treballant al camp per compte d'altri. Havien arribat a Sant Feliu l'any 1916, acompanyats dels seus fills Eugeni, de 5 anys, i Josep, d'un any, així com també d'altres tres fills que eren fruit de l'anterior matrimoni del pare: Maria, de 18 anys, Maria Humilitat, de 15, i Severí, de 10 anys, que ben aviat

Culla, localitat de l'Alt Maestrat d'on procedía la familia d'Eugeni Castell. Foto: Levante.

[2] CARBONELL PORRO, Joan Anton: *Desenvolupament de la indústria tèxtil a Sant Feliu de Llobregat (1861-1923)* Dins *El pas de la societat agrària a industrial al Baix Llobregat. Agricultura intensiva i industrialització*. Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat i Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Barcelona, 1995. P. 414.

[3] Els seus cognoms apareixen esmentats en els diferents padrons com a Bellés, Vallès o Bella i Travé, Traver o Trevé.

començaria a treballar de paleta mentre les noies grans ajudaven la mare en les feines pròpies de la casa i els dos petits, Eugeni i Josep, anaven a escola.

PALETA I METAL·LÚRGIC

En acabar la seva escolarització, el jove Eugeni Castell Bellés va aprendre, de la mà del seu germanastre Severí, que era cinc anys més gran que ell, els rudiments de l'ofici de paleta, començant a treballar als disset anys fent de manobre a Barcelona, fins que l'any 1932 va ser cridat a files, fent el servei militar obligatori a Jaca.

Poc temps després d'haver-se llicenciat, i altre cop a Sant Feliu, va ser requerit per Joaquim Purciolas Aragay, que era propietari d'una petita indústria metal·lúrgica situada al número 18 del carrer de Carcereny[4], perquè li fes determinats treballs de paleta, i no gaire després entrava a treballar en aquell taller. Així ho explicava el propi Eugeni:

> *«Encontré trabajo en forma particular para un señor que tenia un taller de lampistería y grifería, necesitaba unos trabajos de albañilería y me los ofreció, cuando los terminé me ofreció trabajo en el taller, lo acepté y en poco tiempo me acostumbré y me perfeccioné en mi nuevo trabajo; antes del año de trabajar en el taller era ya el operario de confianza del patrón».*[5]

Isabel Torelló Ribas, la santfeliuenca nascuda a Sant Andreu de la Barca amb la que es va casar l'Eugeni. Foto: Família Castell.

És durant aquest temps que va començar a festejar amb Isabel Torelló Ribas, una noia que era un parell d'anys més jove que ell, nascuda el 6 d'agost de 1915 a Sant Andreu de la Barca i que també vivia a Sant Feliu, al número 35 del carrer de les Creus, juntament amb els seus pares, Nicolau Torelló Duran, que treballava de pagès i era originari de Sant Andreu de la Barca, casat amb la santfeliuenca Dolors Ribas Saladrigas, i els seus germans, Margarida, la gran, que era dos anys major que ella i Andreu, el petit, que era quatre anys menor que la Isabel.

L'any 1934, mentre treballava al taller d'en Purciolas, van tenir lloc els coneguts fets del 6 d'Octubre, que a Sant Feliu es van traduir en l'aixecament d'una barricada a la carretera, ràpidament retirada per un destacament de soldats i l'etzibament de diversos trets intimidatoris davant dels pisos Bertrand i a la Plaça de la Vila

[4] Arxiu Comarcal del Baix Llobregat. Matrícula de la contribució industrial 1936. Referència ACBL50-1-T2-487.

[5] CASTELL BELLÉS: Eugeni: *Memorias de un ex-combatiente de la Guerra Civil Española*. Mecanoscrit datat a Xile l'agost de 1992, de difusió eminentment familiar (exemplar propietat de la santjustenca Maria Teresa Castell Peñalver, neboda seva). P. 1.

per part d'aquells mateixos soldats. Sufocat el moviment nacionalista, van ser clausurats els locals d'Esquerra Republicana de Catalunya, Acció Catalana i Partit Demòcrata Federal.[6]

El jove Eugeni no va participar, ni abans ni després, en cap d'aquells fets. Amb només vint-i-tres anys, i havent començat a treballar feia poc, les seves preocupacions no eren precisament de tipus polític sinó que en aquells moments el seu objectiu consistia en consolidar la seva situació laboral, tant guanyant-se la consideració per part dels seus patrons com assegurant els seus drets com a treballador a través de la sindicació. Va ser llavors quan es va afiliar al Sindicat Obrer de Sant Feliu de Llobregat, denominació emprada llavors per l'agrupació local de la Unió General de Treballadors (UGT).

L'ESCLAT DE LA GUERRA.

Des del vespre del divendres 17, i especialment el dissabte 18 de juliol de 1936, les emissores de ràdio havien començat a transmetre notícies cada vegada més alarmants...

No era cap secret el fet que des del triomf del Front Popular en les passades eleccions del 16 de febrer i fins i tot des de molt abans, els partidaris de la reacció tenien intenció de sollevar-se contra l'ordre establert, n'hi havia molts indicis, i finalment havia arribat el moment que tots els conspiradors esperaven. Des de la ciutat basco-francesa de Baiona, Bernardo Félix Maíz Sarasa, ajudant personal del general Emilio Mola Vidal, l'ànima de la trama colpista, enviava als conjurats un telegrama amb el següent missatge: «17 a las 17. Director»[7]. Era el senyal perquè comencés el sollevament.

Els dos principals caps d'aquell moviment sediciós que acabava d'esclatar, els generals Francisco Franco Bahamonde i Emilio Mola Vidal,

A un quart i mig de cinc de la tarda del divendres 17 de juliol de 1936, un grup sediciós de militars i falangistes reunits a l'edifici de la Comissió de Límits de Melilla s'havia sollevat contra el govern legítimament constituït de la República. Immediatament, diferents comandaments militars de l'exèrcit de la zona del Protectorat Espanyol al Marroc i de les Places de Sobirania de Ceuta i Melilla, van prendre per la força el poder en aquell territori, tot declarant l'estat de guerra. També, i a diferents

---

[6] GELABERT CAMPOS, Josep M.: *Dictadura, República i Guerra Civil*. Dins AAVV: *Sant Feliu de Llobregat. Identitat i història*. Ajuntament de Sant Feliu de Llobregat, 2002. P. 264.

[7] POZHARSKAIA, Svetlana: *Breve historia del franquismo*. L'Eina editorial. Barcelona, 1987. P. 51. Altres versions mantenen que el text d'aquell telegrama va ser un altre ben diferent.

punts de la península, diverses guarnicions dirigides per militars rebels es van afegir a la insurrecció. El conflicte s'estenia ràpidament i cada cop hi havia més places sollevades.

Com és prou sabut, el cop d'estat va fracassar a Barcelona. La reacció popular contra l'alçament facciós va ser molt àmplia i aconseguí aixafar-lo després de violentíssims combats. El dia 20 de juliol de 1936, queien, a Barcelona, els darrers reductes dels feixistes sollevats: la caserna de Sant Andreu, principal arsenal militar de la ciutat, i la de les Drassanes, aquesta darrera després d'un llarg i cruent combat en el que entre molts altres, havia perdut la vida Francisco Ascaso, un dels capdavanters de les files anarquistes. La "Batalla de Barcelona", que va costar 450 morts i uns 2.500 ferits[8], havia acabat.

Juntament a les forces de la Generalitat i de la Guàrdia Civil, que van romandre fidels a l'ordre republicà, una de les formacions que d'una manera més nombrosa i activa va participar en la lluita contra els rebels sollevats van ser, sens dubte, els elements de la CNT – FAI. En acabar els combats, els carrers eren seus.

A Sant Feliu, però, i com a la major part dels pobles de la comarca, no hi van haver enfrontaments en aquella històrica jornada, ja que el fort dels combats va tenir lloc a la ciutat de Barcelona. Tan sols caldria fer esment de la presència d'un grup local favorable als sediciosos que s'havia reunit als pisos de Can Güell i que no va arribar a actuar, sent denunciat per l'alcalde Josep Gaspà Santos al tinent del post de la Guàrdia Civil, que s'havia mantingut fidel a la legalitat republicana.

Les forces populars celebren el seu triomf pels carrers de Barcelona després d'haver sufocat el sollevament dels militars. Fotografia: Pérez de Rozas.

L'endemà es produïen canvis a l'ajuntament:

> *«L'efecte del cop d'estat es va deixar sentir a Sant Feliu d'una manera immediata. El 19 de juliol es va crear un Comitè de Milícies Antifeixistes i l'Ajuntament i tots els seus càrrecs van ser destituïts, llevat de l'alcalde, que es va mantenir fins al 10 d'octubre, quan va ser substituït pel seu fill Tomàs Gaspà Pahissa. Aquest comitè el formaven representants dels partits i sindicats d'ideologia republicana, anarquista i socialista».*[9]

---

[8] VILLARROYA FONT, Joan: *Las víctimas del 19 de Julio en Barcelona*. A *Historia y Vida* núm. 131. Barcelona, 1979. PP. 66 i ss.

[9] HACHUEL, Esther: *Els anys difícils. Del tombant del segle XX a l'any 1960*. Dins RETUERTA, M. Luz i SANMARTÍ, Carme (directores): *La parròquia de Sant Llorenç de Sant Feliu de Llobregat. 500 anys d'història*. Editorial Efadós, Parròquia de Sant Llorenç i Arxiu Comarcal del Baix Llobregat. Sant Feliu de Llobregat, 2024. P. 221.

El 20 de juliol, tot just acabat de sufocar l'aixecament facciós, tenia lloc el saqueig i crema de l'església parroquial i de la rectoria, obra d'elements extremistes incontrolats procedents principalment de la Torrassa, amb el suport d'alguns elements locals.

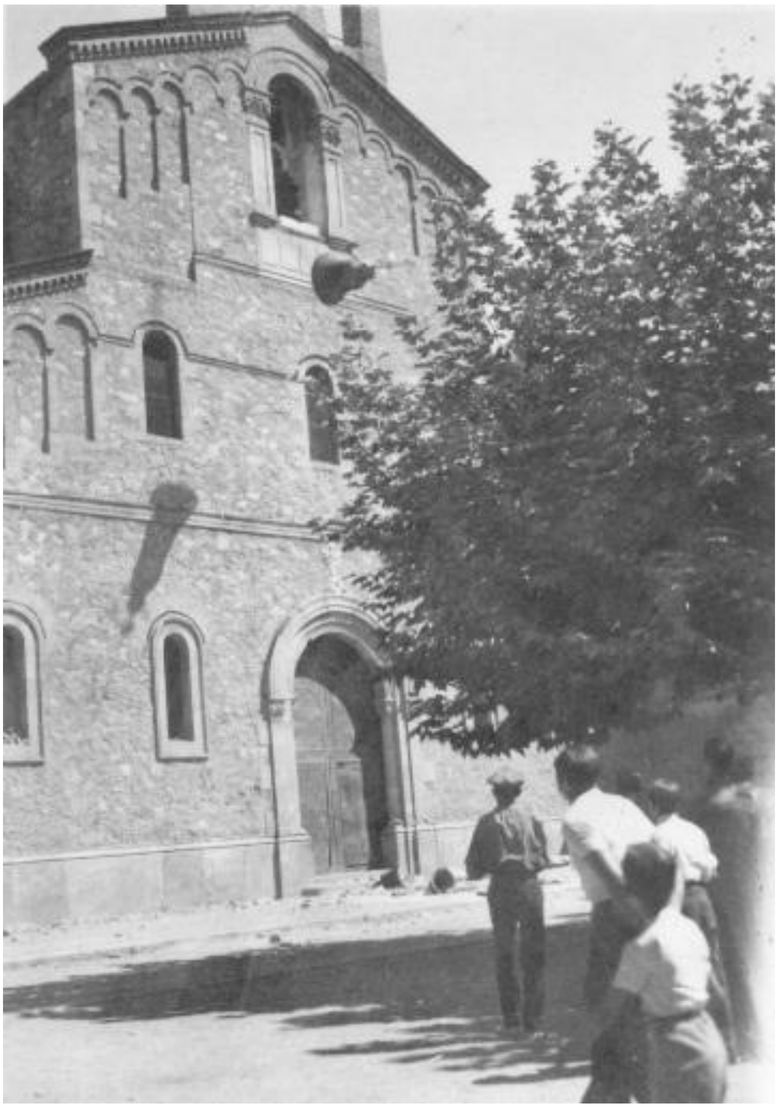

Aterrament de les campanes de l'església de Sant Feliu el 20 de juliol de 1936. Foto: Col·lecció Marc Rius.

Sobre l'inici de la guerra a Sant Feliu i els fets que van portar a la destrucció del temple parroquial de Sant Llorenç, l'informe anomenat "Relación de los hechos ocurridos con motivo de la guerra determinada por el levantamiento cívico-militar del 18 de julio de 1936" fet a l'acabar la Guerra Civil per indicació del bisbe de Barcelona Miguel de los Santos Díaz Gómara, ens informa que pocs mesos abans d'esclatar la guerra a Sant Feliu hi havia un ambient molt enrarit, amb mítings de caire clarament anticlerical, i amb manifestacions amb eslògans contra l'Església. «Es presentaren dos homes —diu el rector del 1936— disposats a cremar l'església i la rectoria». Posteriorment es presentà sobtadament a la població un cotxe amb 20 homes armats per incendiar l'església. Tot seguit fou arrasada fins els fonaments i les seves pedres llançades al riu Llobregat. Quedà en peu el campanar, per considerar-lo l'Ajuntament de la seva propietat. El rector també recordà que el 60% del poble va votar a favor de l'esquerra. L'informe també diu que alguns grups d'obrers de fàbriques celebraren amb gran eufòria la crema de l'església. Desaparegué una casulla blanca brodada del segle XVII, així com altres casulles vermelles amb brodats. La casa rectoral fou saquejada, però la seva fàbrica sofrí lleus desperfectes materials, per la qual cosa fou destinada a quarter del PSUC.[10]

COL·LECTIVITZACIÓ I ACTIVITAT SINDICAL

[10] MARTI I BONET, Josep Ma.: *El martiri dels temples a la diòcesi de Barcelona (1936-1939).* Arxiu Diocesà de Barcelona. P. 271.

Davant la crisi sorgida per la fugida de molts empresaris per motius polítics i la generalitzada manca d'iniciativa per part de molts dels que encara quedaven, els recentment constituïts comitès de milícies antifeixistes van decidir intervenir per tal de garantir les places de treball dels obrers, començant a formar a cada indústria comitès de treballadors que participaven directament en la gestió de les empreses en les que treballaven. Un cert temps després, el 24 d'octubre de 1936, aquella revolucionària iniciativa tindria el seu corresponent suport institucional amb la promulgació per part del Govern de la Generalitat del Decret de col·lectivització de les empreses industrials i comercials.

Segell del sindicat metal·lúrgic de la UGT santfeliuenca, a la qual l'Eugeni es va afiliar deu dies després d'haver esclatat la guerra.

Eren moments en que gairebé tots els treballadors s'afiliaven als sindicats amb els que se sentien ideològicament més afins, i així, el 31 de juliol l'Eugeni ingressava a l'UGT local. Dos dies abans, el 28, tant el seu germà Josep com l'Andreu, germà de la seva xicota, ho havien fet també en el mateix sindicat.[11]

Es pot dir que la col·lectivització de les empreses va ser pràcticament exhaustiva. Ens ho confirma fins i tot la "Causa General" oberta al final de la guerra i amb finalitat repressora pel bàndol vencedor:

«Se llevó a cabo la colectivización total de todas las industrias y talleres de la ciudad, formándose Comités de Control y de Empresa, los cuales administraron desastrosamente los intereses de las mismas hasta llegar al desbarajuste y ruina».[12]

Com no totes les empreses eren d'igual envergadura, aquella llei diferenciava la manera de ser aplicada d'acord amb cadascun dels casos. Així, per exemple, en el cas del taller metal·lúrgic on treballava l'Eugeni Castell, atès que donava feina a menys de 50 obrers, es contemplava que podia continuar sota el control del seu propietari, però la seva gestió hauria de ser fiscalitzada per un consell obrer que estaria format per un nombre de representants de cada sindicat en una quantitat proporcional als seus afiliats. Aquest consell seria l'encarregat de vetllar pel compliment de les condicions laborals acordades, alhora que controlaria tant l'administració com la producció de l'empresa.

D'aquesta manera ens recordava l'Eugeni com es va produir la intervenció per part dels obrers del taller on ell treballava i com en aquell mateix moment el van escollir per ser membre del seu consell de control:

---

[11] Arxiu Nacional de Catalunya. Sindicat Obrer de Sant Feliu de Llobregat. Llibre registre d'afiliats. Ref. ANC1-886-T-7586. PP. 15-16.

[12] Archivo Histórico Nacional, FC-CAUSA_GENERAL,1598,Exp.6. San Feliu de Llobregat. P. 39.

> *«Un dia llegaron al taller cuatro hombres vestidos de milicianos y después de ordenar que se parara el trabajo nos reunieron a todos los operarios y luego de averiguar el sindicato al que pertenecíamos nos pidieron que se eligieran dos operarios, uno de cada corriente sindical. Me tocó representar a la U.G.T. y a otro a la C.N.T.. Una vez seleccionados nos habló el que parecía ser el jefe de los del grupo, diciéndonos que desde ese momento el taller pertenecía a los obreros y que los operarios que se habían elegido lo administrarían i dirigirían. Nos dijeron que nos fuéramos aquella noche a los respectivos sindicatos donde se nos instruiría referente a nuestra misión laboral y después de agregar unas pocas palabras más a las que ya dijeron antes, se fueron, dejándonos tsn desorientados que no atinamos a decir algo con claridad. A todo esto, y mientras el grupo visitante nos decía cosas sobre la misión que estaban cumpliendo, el patrón y un hijo que pasaba por el taller, se fueron sin decir palabra».*[13]

Així, en un comunicat del Comitè local de Milícies Antifeixistes datat a Sant Feliu el 23 de setembre de 1936 s'informava de que en una reunió a la que havien assistit els delegats de les diferents indústries que havien estat elegits pels treballadors dels respectius tallers, quedava constituït el comitè de la indústria de la metal·lúrgia per 10 delegats, entre els quals figurava ell en representació del taller de Joaquim Purciolas.

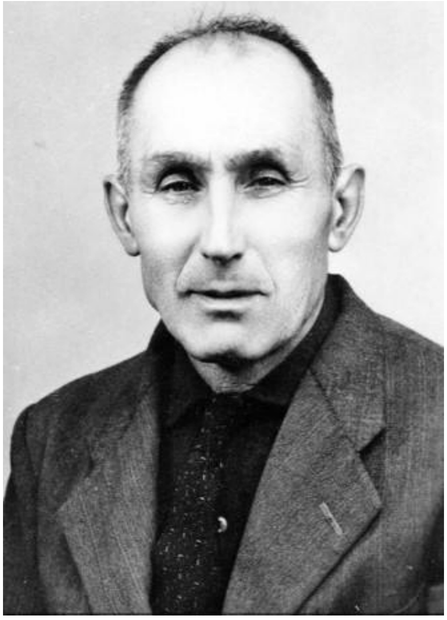

Tomàs Gaspà Pahissa, militant d'Esquerra Repubicana de Catalunya, alcalde de Sant Feliu i president del Comitè Local de Milícies Antifeixistes.

Desitjós de fer be la seva feina, tal com sempre s'ho havia proposat des que va començar a treballar, Eugeni Castell a causa del càrrec al qual havia assolit d'aquella manera un tant imprevista, va començar a freqüentar els locals de la U.G.T., implicant-se cada cop més en les activitats sindicals.

Era una època de gran efervescència social. Valgui com exemple el meteòric increment en el nombre d'afiliats que el Sindicat Obrer de Sant Feliu havia enregistrat fins a aquells moments: 65 afiliats en el mes d'abril, 306 en el de maig, 399 en el de juny, 421 en el de juliol, 540 en el d'agost i 1.533 en el de setembre[14].

EL PSUC

Pocs dies després de l'esclat de la Guerra Civil, el 23 de juliol de 1936, els representants de la Federació Catalana del PSOE, la Unió Socialista de Catalunya (USC), el Partit

[13] CASTELL BELLÉS: Eugeni: *Memorias*...Op. Cit., P. 1.
[14] BALLESTER, David: *L'instrument sindical del PSUC durant la guerra civil. La UGT de Catalunya (1936-1937)* Universitat Autònoma de Barcelona. Working Paper núm. 127. Barcelona 1997. Taula 2.

Català Proletari (PCP) i el Partit Comunista de Catalunya (PCC) es reunien a Barcelona, al bar del Pi, i acordaven la fusió dels seus respectius partits per donar lloc a un de nou d'orientació comunista, nacional i de classe. El nom d'aquella nova formació, segons proposta de Rafael Vidiella Franch, representant fins aquell moment de la Federació Catalana del PSOE, seria Partit Socialista Unificat de Catalunya, un partit que naixia amb sis mil militants.

Formalitzada la fusió, la direcció del nou partit, al front de la qual estava Joan Comorera Soler, procedent de la Unió Socialista de Catalunya, comunicava al santfeliuenc Josep Marlès Sans[15], fins llavors militant del Partit Català Proletari, que havia estat designat perquè es fes càrrec provisionalment de la direcció del PSUC al Baix Llobregat, càrrec que li seria ratificat posteriorment en una assemblea en la que van participar totes les organitzacions del partit.[16]

Josep Marlès Sans , cap del PSUC santfeliuenc, company de partit i bon amic de l'Eugeni.

L'agrupació local del PSUC, que juntament amb la UGT havia establert la seva seu on fins llavors havia estat la casa rectoral, traslladant-se no gaire temps després al palau Falguera, organitzava regularment assemblees obertes a militants i simpatitzants, a les que sovint hi assistia l'Eugeni, que llavors ja militava a les Joventuts Socialistes Unificades de Catalunya (JSUC). En una d'elles, no estant conforme amb determinades afirmacions que havia fet Josep Marlès en considerar que no valorava com calia el grup femení de les JSUC, va demanar la paraula per parlar en el seu favor[17], iniciant-se entre tots dos un diàleg que acabaria donant pas a una vinculació cada vegada major de l'Eugeni amb el partit i en especial amb en Josep Marlès.

Marlès era set anys més gran que ell, llavors ja era un home de 32 anys, casat i amb dos fills, molt actiu políticament i molt ben relacionat dins de les principals esferes del seu

---

[15] Josep Flavià (pseudònim emprat per l'historiador santfeliuenc Llorenç Sans Fàbregas) ens dóna aquesta breu biografia seva a la revista Va i Ve núm. 88 (maig de 1988), P. 29: «A l'Ajuntament constituït el 14 d'octubre de 1936, prengué possessió entre els designats pel Partit socialista, Josep Marlès i Sans, domiciliat al carrer de Laurea Miró, número 5, fill de Ramon Marlès i Farrés. Des de l'adolescència havia militat a la CNT, participà amb Francesc Macià en els fets de Prats de Molló; havia fundat, amb Jaume Compte, el Partit Català Proletari, i com a membre d'aquesta organització, intervé en la fundació del P.S.U.C., del qual se'n separà posteriorment amb Joan Comorera i altres militants; s'integrà, més tard, al Moviment socialista de Catalunya i en nom d'aquest partit intervé en la constitució de Convergència socialista de Catalunya. Al cap de quaranta anys d'exili tornà al nostre país l'any 1977, quan ja es trobava entre la setantena i la vuitantena».

[16] Biblioteca de Catalunya Fons Josep Marlès. Escrits diversos. Recordant la meva militància. Perpinyà, 1986. Mecanoscrit de 22 PP. P. 3

[17] Cal recordar que durant la guerra, el grup femení de les JSUC de Sant Feliu, la figura més destacada del qual seria possiblement Neus Pérez Susin, va ser molt actiu: Anava casa per casa per recol·lectar diners per tal d'enviar-los al front; feia jerseis per enviar-los als soldats; organitzava camions per recollir la roba del front i rentar-la; projectava pel·lícules al cinema per recaptar diners amb les entrades; ajudava els pagesos a recollir blat i col·laborava amb altres activitats a favor del bàndol republicà.

partit, especialment amb en Joan Comorera, de qui sempre va ser un seguidor incondicional. Des d'un primer moment l'Eugeni i ell van sintonitzar, treballant junts en múltiples ocasions, cadascun dins del seu paper, en Marlès al capdavant de l'agrupació local del partit i l'Eugeni en els seus llocs dins del sindicat UGT o de les JSUC.

TOPADES AMB LA FAI

Tot i que en un primer moment ell no ho suposava, aquella nova situació comportava l'haver d'assumir certs riscos, tal com el propi Eugeni va acabar reconeixent:

> *«Al ser elegido secretario político de la Juventud Socialista Unificada en el Bajo Llobregat, no pensé, ni menos creí, que de repente mi vida corriese por el sendero de la muerte...».*[18]

Un dels comitès revolucionaris antifeixistes més nombrosos i alhora actius de la nostra proximitat era el de la Torrassa, a l'Hospitalet, al front del qual estaven elements tals com Josep Xena i Torrent, Luís Cano Pérez i el seu germà José, José Zambudio Carrión i el seu germà Andrés, Manuel Torrentó, o Josep Bonet, partidaris tots ells d'implantar el comunisme llibertari i molt reticents a col·laborar o pactar amb qualsevol altra força política.

La FAI, una organització fundada l'any 1927 que va estar íntimament vinculada al sindicat anarquista CNT.

L'afany revolucionari i el radical anticlericalisme d'aquests comitès foren la causa dels nombrosos excessos que es van arribar a cometre durant aquelles primeres dates de la Guerra Civil. El mateix 19 de juliol a la tarda, ja cremaven a l'Hospitalet les esglésies de Santa Eulàlia de Mèrida, de Provençana, Bellvitge i Sant Ramon, i poc després també ho feien les esglésies parroquials de Cornellà, Sant Joan Despí i Sant Boi. L'endemà, dia 20, es calava foc a l'església d'Esplugues de Llobregat, incendi que va poder ser sufocat per una part del veïnat, per la qual cosa els incendiaris van haver de tornar l'endemà per tal d'acabar la seva tasca destructiva, i el dimarts 21, amb l'ajuda d'alguns elements locals, com també havia passat en altres poblacions, tenia lloc el primer dels tres incendis consecutius que va patir l'església de Sant Just Desvern..

Sant Feliu no es va salvar d'aquella onada destructiva:

> *«Per part dels incontrolats, el 20 de juliol foren saquejades i incendiades l'església parroquial i la casa rectoral. Els interiors de les esglésies de l'Asil*

[18] CASTELL BELLÉS: Eugeni: *Memorias*...Op. Cit., P. 6.

Duran i de les monges mercedàries foren saquejats i el seu contingut destruït, però els edificis van quedar intactes i convertits en magatzems de queviures i municions. L'església i les propietats del Bon Salvador van ser respectades perquè pertanyien a l'Estat francès».[19]

L'anarquista Manuel Marín Mula, dirigent del Comité Revolucionari Antifeixista de Molins de Rei. Fotografía: Arxiu Llopart Senen

Estretament vinculat amb el comitè revolucionari antifeixista de la Torrassa i igualment actiu era el comitè de la veïna vila de Molins de Rei, que també havia participat en algunes de les accions dalt descrites i en altres anàlogues. Al seu front figurava Manuel Marin Mula, el seu conseller de Defensa, que liderava un grup d'acció cèlebre per l'extrema violència amb que actuava a tota la comarca.

Així ens recorda l'Eugeni aquest grup i les nombroses morts indiscriminades que va arribar a fer:

«Del vecino pueblo de Molins de Rey venia un grupo de milicianos, pertenecientes a la corriente anarquista, al pueblo de San Feliu. Comandaba el grupo un tal Marín y hacía varios días que aparecían en lugares despoblados hombres y también algunas mujeres muertas, mejor dicho ajusticiados a mansalva, tirados en cualquier matorral o matas de zarzamora. De esas personas ajusticiades solo se decían rumores de que eran "derechistas· o "pechoños"[20]*. Yo supe por confidencias de algunas personas que de alguna forma alternaron conmigo, que el causante de esas muertes era el grupo anarquista que venía de Molins de Rey».*[21]

Una de les víctimes més conegudes d'aquells escamots llibertaris molinencs que sovint actuaven conjuntament amb els de la Torrassa va ser sens dubte el destacat militant del PSUC i membre del Comitè Regional de la UGT Roldan Cortada, la mort del qual, esdevinguda el 25 d'abril de 1937, va ser un dels principals detonants dels sagnants Fets de Maig.

L'advocat i periodista Tomàs Caballé Clos ho anotava així en el dietari que va dur al llarg de tota la guerra:

«25, domingo.- A las 7 de la mañana, cuando Roldán Cortada, secretario particular del Consejero de Trabajo Vidiella y destacado dirigente de la U.G.T., marchaba, con algunos compañeros, a pasar el día fuera de Barcelona, junto al puente de Molins de Llobregat, un grupo de cinco o seis sujetos hizo parar el

[19] GELABERT CAMPOS, Josep M.: *Dictadura*... Op. Cit., P. 269.
[20] Americanisme amb el significat de missaire o beat. Aquest mot ja apareix recollit a: RODRÍGUEZ, Zorobabel: *Diccionario de Chilenismos*. Imprenta El Independiente. Santiago, 1875. P. 359.
[21] CASTELL BELLÉS: Eugeni: *Memorias*...Op. Cit., P. 6.

auto en que viajaban, pidiéndoles la documentación. Al descender Roldán Cortada del coche le acribillaron a tiros, resultando muerto en el acto. Los desconocidos desaparecieron. Fué el muerto obrero de la construcción, que había dedicado toda su vida a la lucha revolucionaria».[22]

En una ocasió, tant ell com en Josep Marlès van estar molt a prop d'haver estat ells també un parell d'aquells cadàvers que de tant en tant apareixien als descampats i cunetes.

«Dos días después fuimos en dos autos a Barcelona, Marlés, yo, y otros miembros del partido y de la Sindical Obrera U.G.T. a tratar problemas relacionados con las tareas de cada uno de los que íbamos y también a buscar material y algunas armas. Ya cerca de las cuatro de la madrugada, cuando estábamos regresando a San Feliu, sufrimos una emboscada de la ya famosa banda de Marín; el lugar era poco más que despoblado, de manera que nos hicieron parar y nos ordenaron bajar de los autos. Yo iba en el primer auto y también iba prevenido, llevaba una bomba antitanque[23] *en las manos listo para soltar el seguro. Cuando se acercó uno de la banda armado de un fusil, le pregunté si quería que sacara el seguro, y le mostré la bomba. Se asustó y se retiró del auto. Le conminé a que dejara el fusil en el suelo y que se pusieran todos ellos frente al auto. Marlés, que iba en el segundo auto, ya se había bajado con los que iban con él, y armados de revólveres y pistolas se hicieron cargo de la situación. Allí apareció el tal Marín, que con otros milicianos, en total seis, fueron desarmados y le trajeron los neumàticos del automóvil que usaban y por poco no les hicieron desnudarse. En estos trajines se pasó casi una hora, y antes de seguir camino a nuestra casa los amenazamos que para la próxima vez no dejaríamos a ninguno vivo. Aquella experiencia me dejó con la ropa interior húmeda».*[24]

Una de les patrulles de control análoga a aquella a la qual es van haver d'enfrontar l'Eugeni i en Marlès.

Llevat d'algun altre incident al descrit anteriorment, aquella època d'intensa activitat político-sindical a Sant Feliu va transcórrer amb una certa normalitat,

CAP AL FRONT

Aquell estat de coses, però, estava clar que no es podia eternitzar. Entre les primeres

[22] CABALLÉ Y CLOS, Tomás: *Barcelona roja. Dietario de la revolución (Julio 1936 – Enero 1939).* Librería Argentina. Barcelona, 1939. P. 93.
[23] És de suposar que quan diu "bomba antitanque" s'estigui referint a una granada de mà.
[24] CASTELL BELLÉS: Eugeni: *Memorias*...Op. Cit., PP. 6-7.

mesures conduents a la formació de l'Exèrcit Popular de la República, un decret del Govern Central datat el 29 de setembre de 1938 ordenava la mobilització de totes les classes i individus de tropa pertanyents a les lleves de 1932 i 1933. L'Eugeni era de la lleva de 1932 i segons aquell decret s'havia de presentar al centre de mobilització número 7 de Barcelona.[25]

D'altra banda, quedaven exceptuats d'aquella crida els integrants de les columnes de milicians que des dels primers moment d'haver esclatat la guerra havien començat a sortir des de Barcelona cap a l'Aragó, per tal de combatre les forces rebels que ocupaven les seves tres capitals de província, havent-hi establert un front, i en aquells moments s'estava organitzant una nova columna anomenada "Baix Llobregat", també anomenada "Guerrilleros Rojos del Llobregat", consistent en dues centúries que estaven integrades per elements del PSUC i de la CNT de Barcelona, l'Hospitalet, Molins de Rei, Cornellà i altres localitats de la comarca, i que tenia previst sortir el 18 de novembre cap a aquell front.

Una columna de milicians de camí cap al front d'Aragó. Imatge: Consejo regional de defensa de Aragón.

Contrariant la voluntat d'en Marlès, que el volia al seu costat, l'Eugeni va decidir enrolar-se en aquella columna, tot considerant que anar al front en companyia de gent de la seva mateixa corda seria amb tota seguretat molt millor que continuar un temps més en aquell càrrec santfeliuenc manifestament perillós, per acabar tard o d'hora mobilitzat en l'exèrcit regular que s'estava formant i anar a parar a ves a saber quina unitat en la que segurament no seria altra cosa que un element anònim més.

Tot seguint la ferma decisió que havia pres, l'Eugeni es va acomiadar de la seva mare per anar tot seguit a l'estació de Sant Feliu per abordar el tren que conduïa els integrants d'aquella columna cap a l'Aragó.

> *«Eran la cuatro y cuarto cuando dejamos San Feliu, yo me fui a un baño para que no me viesen llorar. Allí quedaban mi madre, también mi padre y la novia. La congoja y sentimientos de debilidad llenaron mis ojos de lágrimas, estuve un buen rato para dominar el estado de nervios que se apoderó de mi. Paramos en tres estaciones y más, y después seguimos sin detenernos hasta las tres y cuarenta horas del día siguiente...».*[26]

ARRIBAR I MOLDRE

L'Eugeni i els seus companys de la columna Baix Llobregat arribaven al front per incorporar-se a les forces de la que en el seu moment havia estat la columna Carles

[25] Gaceta de Madrid núm. 276, del 2 d'octubre de 1936. PP.18-20.
[26] CASTELL BELLÉS: Eugeni: *Memorias*...Op. Cit., P. 17.

Marx, composta originalment per uns dos mil milicians, la majoria de membres de la qual eren militants de la UGT i el PSUC, tot i que també hi havia força estrangers que es trobaven a Barcelona amb motiu de l'Olimpiada Popular. Havia estat la tercera de les columnes que van sortir de Barcelona, després de les columnes Durruti i Ortiz (anarquistes), havent-ho fet el 25 de juliol, i arribats a l'Aragó s'havien apoderat de les localitats de Tardienta, Sariñena, Leciñena i Grañén, repel·lint durant el mes d'agost els atacs enemics que pretenien recuperar Tardienta.

Els caps de la columna "Carlos Marx", José del Barrio i Manuel Trueba, al front de Tardienta. Fotografia de Josep Maria de Sagarra i Plana.

En arribar l'Eugeni i els seus companys al seu destí, la zona central d'acció de la columna Carles Marx estaba situada al voltant de les poblacions de Tardienta, Robres i Alcubierre, abastant des de la propia serra d'Alcubierre al sud, passant per les serres de Robres i Torralba, fins al poble de Lascasas, a les envistes d'Osca, on enllaçava amb les posicions dels anarquistes de la columna Ascaso.

El periodista soviètic Mikhaïl Koltsov, corresponsal del diari "Pravda", que va estar visitant el front de Tardienta durant el temps en que l'Eugeni hi era, ens dóna aquesta visió de l'ambient que llavors s'hi respirava:

> *«La columna es importante, cuenta con varios miles de hombres, entre ellos algunos centenares de voluntarios extranjeros. Hay batallones con los nombres de Carlos Marx, Thalmann y Chapáiev. La columna está dirigida por un comité, cuyo órgano ejecutivo es una troica compuesta por un oficial de carrera (el técnico,)), el socialista del Barrio y el comunista Trueba. Reina entre ellos armonía y buen humor, propio de gente joven. En Angüés, las unidades con mandos profesionales no se aproximan al enemigo y, de hecho, no combaten con él. Aquí, por el contrario, todo está situado demasiado cerca de la primera línea. Un alto acueducto de hormigón sirve de principal línea fortificada. El acueducto se encuentra en la zona de tiro del enemigo. En el acueducto y debajo de él, los de Tardienta han emplazado ametralladoras y morteros. Pero con esto se acaba la profundidad de la defensa. A cincuenta pasos empieza ya el pueblo mismo, con los cuarteles, el Estado Mayor, y los depósitos de municiones. No cuentan con defensa antiaérea de ninguna clase ni tienen puntos de observación. De todos modos, hay aquí mucha audacia, initrepidezi,n iciativa y abnegación. Por la mañana, en la plaza, enseñan la instrucción militar a los novatos, la táctica elemental, el mianejo del fusil. En círculos especiales se efectúan ejercicios de tiro con ametralladora, se enseña a montarla y desmontarla. Todos los días salen de reconocimiento y regresan con algo -un prisionero, un fusil, provisiones-. Entre los combatientes se efectúa un gran trabajo político, cada día se celebran mítines, cada día hay periódicos, radio y*

cine. Todos quieren aprender el arte de la guerra, tienen una enorme avidez de conocimientos militares y una gran pena por no poseerlos».[27]

L'historiador militar José Manuel Martínez Bande, coronel d'Artilleria, ens dona detalls sobre com era aquell sector del front des de la perspectiva de l'enemic:

«Huesca era, además, un excelente y codiciado nudo de comunicaciones, y desde la zona roja se dirigían a Huesca las carreteras que venían de Barbastro, Monzón y Sariñena, aparte de otras de menor importancia. Ante este cúmulo de circunstancias desfavorables la defensa de Huesca resultaba poco menos que imposible, y se explica el optimismo ciego con que las fuerzas de Cataluña se lanzaron sobre ella.

Hacia el Sur el terreno era más movido, sin que pudiera hablarse de sierras propiamente dichas. Los relieves se orientaban generalmente según la dirección Oeste-Este, y entre Tardienta, Lanaja, Bujaraloz y Perdiguera se alzaba una elevación relativamente extensa, bastante revuelta y quebrada, aunque sin fuertes altitudes. Era la sierra de Alcubierre, con la elevación máxima de 815 metros (vértice San Caprasio). En la carretera entre Perdiguera y el pueblo de Alcubierre se encontraba el llamado, un poco convencionalmente, puerto de este nombre, que un día se cubrirla de sangre. Todo el macizo de Alcubierre, pese a su casi total ausencia de comunicaciones, tenía un indudable valor, pues era el único muro, endeble, pero real, para una avalancha procedente del Este, y así se entendió en lo posible.

Inmediatamente después venia la extensa, llana, desolada y pedregosa comarca de Los Monegros, Siberia aragonesa, de la que era centro Bujaraloz. Y en su borde meridional el gran río ibérico».[28]

Ermita de Santa Quiteria, a Tardienta, estratègica posició fortament disputada per ambdos bàndols.

Des del 19 d'octubre, abans de l'arribada de la columna en la que venia l'Eugeni, en que un atac per part de les forces enemigues havien aconseguit apoderar-se de l'ermita de Santa Quitèria, magnífica talaia que fins llavors havia estat una posició republicana, aquell sector del front s'havia estabilitzat, i romandria així fins a l'ofensiva que l'enemic faria cap a l'est el març de 1938. Fins llavors havien sovintejat els petits enfrontaments a la línia de Tardenta i Torralba, a la Serra d'Alcubierre i a l'entorn de Perdiguera, cap a Osera i Pina, però cap dels bàndols contendents va aconseguir avenços substancials

---

[27] KOLTSOV, Mikhaïl: *Diario de la Guerra de España*. Ed. Planeta, S.A. Barcelona, 2009. PP. 31-32.
[28] MARTÍNEZ BANDE, José Manuel: *La invasión de Aragón y el desembarco de Mallorca*. Servicio Histórico Militar. Monografías de la Guerra de España núm 5. Libreria Editorial San Martín. Madrid, 1970. PP. 57-58.

Encara no feia una setmana que l'Eugeni s'havia incorporat a aquella unitat quan va ser cridat al post de comandament. El seu expedient, en el que constava la seva experiència prèvia per haver fet ja el servei militar, i especialment el fet de ser un membre del partit que havia exercit càrrecs de responsabilitat alhora que també de comandament, el feien un element idoni de cara als propers canvis estructurals que es preveien en aquella columna. Realment, es pot dir que per l'Eugeni allò va ser "Arribar i moldre".

Ell mateix ens explica com va anar aquella entrevista:

Divisa de comisari polític d'una compañía de l'exèrcit republicà, com la que l'Eugeni hauria de lluir a partir d'aquell moment.

> *«Siéntate, me dijo. Estaba el comisario, el sargento de oficina y otro miliciano, supongo que yo no lo había visto antes. El capitán también se sentó y de inmediato empezó a exponer lo que pensaba y que quería que nosotros supiéramos: Necesitames mandos, cabos, sargentos y tenientes accidentales, también comisarios, y tiene que ser lo más pronto posible. Se tienen que formar secciones con dos cabos y un sargento más un teniente para cada dos secciones. Toda esta gente se tiene que repartir conforme a las órdenes que lleguen, y tenemos que estar preparados. Por eso tu me tienes que aconsejar para elegir a los más capaces y hacerte obedecer. Intervino el comisario diciendo: Por de pronto te pondràs esa insignia de comisario y con el cargo de ayudante mío podràs ir a todas partes, dar órdenes y seleccionar a los que más confianza te inspiren. Todo aquello parecía un sueño, pero era real».*[29]

Tal com li havia dit el capità, no gaire més tard la columna va canviar la seva denominació i estructura. El motiu havia estat que després de la dissolució, el 24 d'octubre de 1936, del Comitè Central de Milícies Antifeixistes, la Generalitat en un intent de militaritzar les diferents milícies existents, havia reorganitzat les forces militars de Catalunya mitjançant un decret datat el 6 de desembre de 1936 en virtut del qual es creava l'Exèrcit Popular de Catalunya.

A partir d'aquell moment les forces que integraven la columna Carles Marx van passar a ser la Divisió Carles Marx, la qual el gener de 1937, estava constituïda per tres regiments: El primer estava situat a Alcubierre, el segon a Tardienta i el tercer a Robres. Cada un d'aquests tres regiments estava format al seu torn per tres batallons que tenien entre 450 i 650 homes cadascun d'ells. A més, la divisió disposava també de diferents destacaments especialitzats situats en aquella rodalia.

LA BRUIXA

Una de les conseqüències dels Fets de Maig de 1937 va ser la pèrdua d'atribucions per part de la Generalitat de Catalunya, entre elles la desaparició definitiva de la Conselleria

[29]CASTELL BELLÉS: Eugeni: *Memorias*...Op. Cit., PP. 25-26.

de Defensa i de l'Exèrcit Popular de Catalunya, les forces del qual van passar a engrossir l'Exèrcit Popular de la República (EPR) que des d'uns mesos abans s'estava organitzant des de Madrid.

> *«L'Exèrcit Popular de la República s'estructurà en unitats militars majors anomenades divisions, que, al mateix temps, estaven formades per unitats militars més petites anomenades brigades mixtes. Aquesta unifat fonamental, la brigada mixta, havia d'estar formada per uns 4.000 homes; quatre batallons – cada batalló amb quatre companyíes de fusellers i una de metralladores-, una secció de morters, un grup d'artilleria, un escamot de cavalleria, una secció de transmissions, una companyia de sapadors, una companyia de transports, una secció de sanitat i una columna de municions».*[30]

Una de les brigades de la 27ª Divisió, la 124, va ser coneguda arreu per l'apelatiu de "La Bruixa". Tal denominació va arribar a agafar tanta popularitat que finalment es va acabar aplicant aquest nom a tota la divisió.

Així, la que fins llavors havia estat la divisió Carles Marx va passar a ser la 27a Divisió del nou Exèrcit Popular de la República, agregada a l'onzè Cos d'Exèrcit de l'Exèrcit de l'Est, sota les ordres del general Sebastián Pozas Perea, el qual havia pres possessió el 6 de maig de la prefectura de la Quarta Divisió Militar, passant a assumir el comès de l'extinta Conselleria de Defensa i la direcció de l'Exèrcit de l'Est, desplegat al front de l'Aragó.

Al front de la 27a Divisió estava el tinent coronel Manuel Trueba Mirones[31], que fins a aquell moment havia tingut el grau de major de milícies, tenint com a cap d'Estat Major el major Eligio Mateo Sousa i com a comissari polític Felipe García-Guerrero Matas. La seva composició era:

122a Brigada Mixta, amb els batallons números 485, 486, 487 i 488. Al seu front estava el major Marcelino Usatorre Royos, amb el capità Manuel Labandera Genovés com a cap d'Estat Major i el comissari polític Ignacio Tresaco Ayerre.

123a Brigada Mixta, amb els batallons números 489, 490, 491 i 492. Al seu front estava el major Enrique Oubiña Fernández.Cid, amb el capità Silverio Gallego Salvador com a cap d'Estat Mayor i el comissari polític Francesco Scotti.

---

[30] BRUSCO, Ramon: *Les milícies antifeixistes i l'exèrcit popular a Catalunya*. Edicions El Jonc. Lleida, 2003. PP 116-117.

[31] Manuel Trueba Mirones va estar al front de la 27a Divisió fins al 29 d'agost de 1937 en que va ser rellevat com a conseqüència dels mals resultats en campanya a Belchite i Zuera durant l'ofensiva sobre Saragossa, essent substituït pel major José del Barrio Navarro, que fins aquell moment comanava la 124a Brigada Mixta d'aquella divisió.

124a Brigada Mixta, amb els batallons números 493, 494, 495 i 496. Al seu front estava inicialment el major José del Barrio Navarro, el qual va ser substituït pel major Soliva Vidal. El cap d'Estat Major era el capità Comas i el comissari polític Millán Muñoz Galache

A més d'aquestes forces, cada Brigada Mixta comptava amb les seves uniats d'artilleria i cavalleria.

La extraordinària mobilitat i eficàcia d'aquesta unitat republicana li havien valgut el sobrenom de "La Bruixa", posat pel militar franquista Gonzalo Queipo de Llano[32], apel·latiu que va ser assumit amb orgull. Inicialment va ser el 485 Batalló de la 122a Brigada Mixta qui va començar a ser conegut amb aquesta denominació, però ben aviat el nom de "la Bruixa", s'acabaria aplicant també a les restants Brigades Mixtes i finalment a tota la 27 Divisió.

Així, per exemple, la següent estrofa d'aquest himne era cantada pels integrants de la 124a Brigada Mixta, a la qual l'Eugeni estava adscrit.

> *«En las filas de la BRUJA*
> *tengo yo mi paradero,*
> *en la ciento veinticuatro*
> *la segunda del primero».*[33]

DE LA BATALLA DE ZUERA A LA DE SABIÑÁNIGO

Tot i enregistrar-se sovint petites escaramusses, durant tota la primera meitat de l'any 1937 es podia considerar que el front d'Aragó era el que es venia a dir un "front adormit". El coronel Vicenç Guarner Vivancos, comandant del Front d'Aragó, ens recorda un d'aquells enfrontaments:

> *«En la noche del 9 al 10* [d'abril de 1937]*, y formando parte del plan general de operaciones "R", las fuerzas de la División 27a. (del Barrio) lograron ocupar la cota 695 en Puig Ladrón, obteniendo 11 prisioneros, de ellos dos oficiales, dos ametralladoras y 40 fusiles. En el campo se contaron 80 muertos. Sin embargo, un contraataque y la acción aérea obligaron a un retroceso, pero la posición quedó entre nuestras líneas y las adversarias»*

El coronel Vicenç Guarner Vivancos, comandant del Front d'Aragó.

[32] AIXALÀ MATEU, Emma: *La quinta del biberó. Els anys perduts*. Ed. Proa. Barcelona, 2004. P. 39. I també CLOSA SALINAS, Francesc: "La Bruixa": *Els voluntaris del PSUC a la Guerra Civil española (1936-1939)* Dins *Ebre 38. Revista Internacional de la Guerra Civil 1936-1939* Núm. 6. Barcelona, 2011. P. 37.

[33] Vuitena estrofa de l'himne oficiós de la 27a Divisió, que apareix al número 1 (agost de 1938) de la revista "La Bruja", publicació interna d'aquella unitat militar.

«Otra de las fases del plan que se estaba poniendo en acción consistió en el ataque, bien planeado, a las posiciones atrincheradas de la meseta de la Ermita de Santa Quiteria, ejecutado el dia 13 por la División 27a (del Barrio). El avance, por escalones, bajo las ráfagas de ametralladoras de una buena base de fuego y del tiro de nuestra artillería, logró hacer desalojar toda la meseta, destrozándose un batallón, varias centurias de Falange y una batería adversarios; se hicieron 160 prisioneros y se recogió numeroso armamento y material de guerra».[34]

L'actual col·legi "San Juan Bautista" de Saidí, en aquell temps escola de capacitació de conandaments de l'exércit republicà. Foto: CEIP San Juan Bautista.

Aprofitant aquella situació de relativa calma -si és que se li podia dir així-, l'Eugeni va ser enviat durant la primera quinzena d'agost de 1937 a l'escola de capacitació de comandaments, que estava situada a la localitat de Saidí, al Baix Cinca, on es va preparar per a assolir el grau de tinent.[35] El curs havia de durar un trimestre, però a causa de la constant pressió enemiga va quedat reduït a dos mesos, passats els quals es va haver de reintegrar a la seva unitat, trobant-la immersa en violents combats.

Fruit d'un pla minuciosament traçat per general Vicente Rojo Lluch per tal de rebaixar la pressió enemiga en altres fronts, el 24 d'agost de 1937 s'iniciava la ofensiva republicana sobre Saragossa, en la qual va participar molt activament la 27a Divisió.

El pla d'atac d'aquella operació era el següent:

L'agrupació A, dirigida pel major Manuel Trueba Mirones estaria formada per la 27a Divisió completa (Brigades Mixtes 122a, 123a i 124a), la 127a Brigada Mixta de la 28a Divisió, un Grup d'Artilleria, una Bateria Antitanc, el Batalló d'Enginyers del XI Cos d'Exèrcit, dues companyies de carros de combat (una d'elles, la que prèviament tenia agregada la 27a Divisió), amb un total de dinou tancs T.26, i una companyia de blindats. Tenia per missió ocupar Zuera, establir un front defensiu cap al Nord, tallant les vies de comunicació, i prosseguir, amb una columna motoritzada a l'avantguarda, per la carretera Saragossa-Osca cap al Sud, cap a Saragossa, on hauria d'entrar entre les 21 :00 i 22:00 h del mateix dia D.

Alhora, l'agrupació B, dirigida pel general Emil Kléber (agent soviètic d'origen austro-hongarès, l'autèntc nom del qual era Manfred Zalmánovich Stern), estaria formada per

---

[34] GUARNER, Vicente: *Cataluña en la Guerra de España*. G. Del Toro. Editor. Madrid, 1975. P. 265 i 266.

[35] CASTELL BELLÉS: Eugeni: *Memorias*...Op. Cit., P. 41.

la 45a Divisió, un Grup d'Artilleria i un Batalló d'Enginyers. La seva missió seria avançar per la carretera Monegrillo-Santa Isabel, ocupant Perdiguera, Pedrusos, Villamayor de Gállego i Santa Isabel, fins a confluir amb l'Agrupació A per entrar les dues juntes a Saragossa des del Nord.

Les forces republicanes van travessar la línia del riu Gàllego i van aconseguir tallar la estratègica carretera que unia Saragossa amb Osca, apoderant-se de les localitats de San Mateo, Leciñena i Perdiguera. No van aconseguir, però, conquerir la localitat de Zuera, estavellant-se contra les defenses enemigues. Una fortíssima contraofensiva per part dels insurrectes, dirigits pel general facciós Fernando Barrón Ortiz, va aconseguir aturar l'avanç republicà fent-los passar a la defensiva, tot i conservar algunes de les places conquerides.

> *«El final del mes de agosto, días 30 y 31, fue testigo de la práctica paralización de la ofensiva. Solo la Agrupación A continuaba atacando, si bien había variado la orientación de sus esfuerzos que, en lugar de dirigirse directamente hacia Zuera, lo harían ahora hacia San Mateo de Gállego. En esa nueva dirección obtendría algunos éxitos al ocupar la dehesa Boyal, El Vedado, el vértice Corbatuelo y Lomas de Valdecampana y San Juan; pobres éxitos para una ofensiva que pretendía conquistar Zaragoza el mismo día D».*[36]

En acabar aquell enfrontament, Indalecio Prieto Tuero, ministre de Defensa, va enviar al general Sebastián Pozas Perea un telegrama en el que li deia el següent:

> *«Tantas fuerzas para tomar cuatro o cinco pueblos no satisfacen ni al ministerio de Defensa ni a nadie»*[37]

El comandant Manuel Bueno Ferrer, cap de 43ª Divisió, a la qual van anar a reforçar els de la 27ª Divisió, de la qual formava part l'Eugeni.

També, i tal com ja s'ha indicat anteriorment, aquell fracàs va suposar la destitució de Manuel Trueba i la seva substitució per José del Barrio.

Durant els primers dies de setembre de 1937 la 27ª Divisió es va traslladar al nord de la província d'Osca per tal d'endegar una nova ofensiva amb el doble objectiu d'ocupar Jaca i atreure alhora tropes enemigues del front del Nord, i operarien juntament amb la 43ª Divisió, quatre bateries d'artilleria i una companyia de blindats, estant totes aquestes forces sota les ordres del comandant Mariano Bueno Ferrer. El front afectava, entre d'altres, les poblacions de Gavin, Biescas, Yebra de Basa i Navasa. L'Eugeni va quedar destacat a la localitat de Boltaña, a la rereguarda d'aquell front, que es va mantenir en calma durant la major part d'aquell mes.

Així ens ho recordava:

[36] MORTERA PÉREZ, Artemio: *Los medios blindados en la Guerra Civil Española. Teatros de operaciones de Aragón, Cataluña y Levante 36/39*. Alcañiz Fresno's editores. Valladolid, 2011. P. 122.
[37] SALAS LARRAZÁBAL, Ramon: *Historia del Ejército Popular de la República*. La Esfera de los libros. Vol 2.. Madrid, 2006. P. 1324.

«Nos trasladaron cerca del Pirineo, en un lugar llamado Boltaña, entre Huesca y Jaca, nos tocó cubrir un frente no muy largo pero montañoso, en algunas partes se estaba cerca de la carretera que unía Huesca y Pamplona. Los franquistas estaban en dos montes que cubrían esa carretera, que era vital para ellos, y con tal que no les molestasen en sus posiciones ellos tampoco nos hostigaban. Lo malo era que estaba lloviendo permanentemente».[38]

Tropes republicanes entre Boltaña i Sabiñánigo durant la tardor de 1937. Foto: Museo de Bielsa.

L'atac va començar el 22 de setembre de 1937, combatent-se amb molta intensitat a Gavin, on l'enemic va oposar una resistència aferrissada. Tot i trobar també resistència a la Vall de Tena, especialment en el fortí de Santa Elena, les forces republicanes van anar guanyant posicions, fins que un fort contraatac enemic, dut a terme per nombroses forces de la legió, va aconseguir aturar aquell avenç, aconseguint estabilitzar el front el 7 de novembre, acabant així l'anomenada Ofensiva de Biescas o també Batalla de Sabiñánigo, després de la qual els republicans van mantenir la localitat de Biescas, però no la de Sabiñánigo, que era la més important d'aquell sector.

Com a conseqüència dels combats en els que havia participat, aquella unitat militar havia quedat considerablement delmada, motiu pel qual, després d'aquesta batalla, la seva divisió va ser rellevada i els darrers dies de desembre de 1937 es trobava a Fraga.

No gaire temps més estaria l'Eugeni formant part de "La Bruixa", ja que aquella primavera la seva brigada canviaria aviat la seva denominació i seria transferida a una nova divisió.

UNA NOVA UNITAT

El 19 d'abril de 1938 es va formar la 224a Brigada Mixta, una unitat de nova creació que heretava la denominació d'una altra que havia estat aniquilada el mes anterior a la batalla de Belchite per l'enemic.

Aquesta nova brigada estava sota les ordres del major de milícies Antonio Mora Gabarrón, amb el capità Benito García Freixas com a cap d'Estat Major i com a

[38] CASTELL BELLÉS: Eugeni: *Memorias*...Op. Cit., P. 32.

comissari polític Ignacio Fernández, i s'havia format amb batallons procedents de la 124a Brigada Mixta, en les files dels quals es trobava enquadrat l'Eugeni.

En aquell nou destí, l'Eugeni dependria directament de l'Estat Major d'aquella unitat, essent el seu superior immediat el capità en funcions Enric Suriñach García, al qual li seria confirmat oficialment el càrrec l'agost d'aquell any.[39]

Així ens explicava com el seu antic capità el va presentar als caps de la que seria la seva nova unitat de destinació:

> *«Se acercó a un oficial de alta graduación y le dijo: Mayor Moya, aquí les presento a su oficial de servicios, dos días atrás era soldado y hoy es teniente accidental en el Estado Mayor de la 224* (sic)[40] *Brigada Mixta* [...] *El comandante García*[41]*, que estaba al lado nuestro, me dijo: Parece que tiene historia usted, teniente. Nada especial, mi comandante, lo saludé y pidiendo permiso me fuí donde estaba Ferrer*[42]*, le dije lo que me había dicho el capitán que hasta hacía poco era mi jefe y me dijo: Llévelo, tiene más posibilidades a su lado. Ferrer no hizo ninguna objeción a la indicación del jefe de lo que quedaba de nuestro batallón, se vino conmigo* [...] *Yo tuve que presentarme al jefe del Estado Mayor, quien me dijo que mi jefe era el comandante de Brigada Mayor Antonio Moya, pero que yo debía atender las órdenes que emanan del jefe de Operaciones, capitán Enrique Suriñach o del jefe de Estado Mayor».*[43]

La 224a Brigada Mixta, juntament amb altres dues brigades, la 84a i la 95a, que eren també de nova creació i recollien les denominacions d'altres tantes divisions anteriors que havien estat dissoltes, constituïen la 60a Divisió del divuitè Cos d'Exèrcit, el cap de la qual era el major de milícies Manuel Ferrándiz Martín, assistit pel comandant Ernesto Ràfales Lamarca com a cap d'Estat Major i tenint com a comissari polític Francesco Scotti, que procedia de la 123a Brigada Mixta de "La Bruixa".

L'italià Francesco Scotti, que a l'igual que l'Eugeni, també havia format part de "La Bruixa".

Immediatament abans d'incorporar-se al seu nou destí, l'Eugeni havia pogut gaudir d'un brevíssim permís que va aprofitar per anar a veure els seus i, el més important, casar-se amb la Isabel, la seva núvia, tot i no poder estar junts gaire temps. L'Eugeni ens recorda com va ser de breu aquell moment, i com sense donar-li cap treva, la voràgine de la guerra el tornava a engolir:

---

[39] Diario oficial del Ministerio de Defensa Nacional, del 26 d'agost de 1938. P. 736.
[40] Com hem pogut veure, l'antiga unitat era la 122 BM, mentre que la 224 BM era la nova unitat a la qual s'incorporava.
[41] Es refereix a l'abans esmentat capità de milícies Benito García Freixas, cap d'Estat Major de la 224 Brigada Mixta.
[42]Un caporal, adjunt de l'Eugeni, que també procedia de la 124a Brigada Mixta i del qual només coneixem el cognom.
[43] CASTELL BELLÉS: Eugeni: *Memorias*...Op. Cit., PP. 67-68.

> *«Aprovechando una oportunidad que me deparó la suerte, me casé, fué el dia 14 de abril de 1938. El dia 17 estaba en la Serranía al otro lado del río Ebro con el batallón al que pertenecía y cinco días después, el 22 de Abril, me daban por desaparecido, por suerte no fué así».*[44]

Aprofitant la relativa tranquil·litat que llavors gaudia la 60a Divisió, en ser considerada momentàniament de reserva, l'Eugeni es va dedicar a afers interns propis de la unitat, i una d'aquelles missions, l'aprovisionament d'oli a partir de les existències trobades en una sèrie de dipòsits abandonats, el va mantenir ocupat un temps, i fins i tot va propiciar que hagués de fer un viatge a Barcelona, cosa que va aprofitar per fer una brevíssima escapada a Sant Feliu. Va ser durant aquest temps quan li va arribar el reconeixement oficial del grau de tinent que havia assolit durant el curs que va fer a Saidí.

L'EBRE

Aquella tranquil·litat no hauria de durar gaire. Ben aviat, moviments de tropes lleials cada vegada més intensos eren indicadors de que s'estava preparant alguna de grossa. El propi Eugeni, mentre estava realitzant una de les seves gestions habituals, ho va poder veure.

El general republicà Juan Modesto Guilloto León, que va dirigir les operacions militars republicanes de la Batalla del Ebre tenint sota el seu comandament el V Cos d'Exèrcit dirigit per Enrique Líster Forjan i el XV de Manuel Tagüeña Lacorte.

> *«Poco antes de llegar a la carretera de Flix y a poca distancia de esa localidad me bajé y con un soldado llegué a la carretera. Allí cerca se veía un puente y gente al parecer armada. Lo pensé y como iba sin uniforme, me acerqué al puente. Iba sin armas, en busca de información y caminé tratando de demostrar tranquilidad. Llegué cerca del hombre que estaba a mi vista y le hablé. Señor, me contestó: Si, y como no vi en él ningún ademán de recelo le dije: Estoy buscando el punto donde fué destinada la 224 Brigada Mixta. Mire, yo no sé más que hace tres días atrás, por aquel camino que se ve allá, al lado de las líneas de ferrocarril, se adentró mucha tropa a pie. Los camiones que la trajeron los dejaron ahí delante no más y enseguida se fueron a pie. Allá en aquella casa dejaron tres automóviles y allá a lo lejos se ve un camión que parece que tuvo alguna dificultad. Usted está solo ¿tiene alguna misión de control? le pregunté. No señor, me contestó. Estoy con otro compañero que en este momento está durmiendo. Le pregunté a que unidad pertenecía y me contestó que pertenecía a la División del general Modesto».*[45]

---

[44] Id. P. 68.
[45] Id. P. 72.

Efectivament, el dia 25 de maig de 1938 s’havia constituït l’Exèrcit de l’Ebre, al front del qual estava el tinent coronel Juan Modesto Guilloto León, que va establir inicialment el seu post de comandament a l’Espluga de Francolí, mentre de cara a la ofensiva que es preparava, anava distribuint en aquells moments les seves forces, consistents en els Cossos d’Exèrcit Cinquè, dirigit per Enrique Lister Forjan i Quinzè, sota les ordres de Manuel Tagüeña Lacorte, que haurien de ser reforçats un cop ja hagués començat la batalla amb el Dotzè, que dirigia Etelvino Vega Martínez i el Divuitè, sota les ordres d’Enrique Jurado Barrio. D’aquest darrer cos d’exèrcit formava part la 60a Divisió, en la 224a Brigada Mixta de la qual, i formant part del grup d’oficials del seu Estat Major, estava l’Eugeni Castell.

Les forces republicanes creuen el riu per Miravet al comencament de la batalla de l’Ebre.

A les 0:25 hores del 25 de juliol de 1938 les forces del Cinquè Cos d’Exèrcit van creuar el riu Ebre entre Mora d’Ebre i Miravet, mentre que les del Quinzè ho feien entre Flix i Ascó. En total es va poder creuar el riu per catorze punts dels setze que inicialment estaven previstos, iniciant així un atac que va agafar desprevingut l’enemic, aconseguint ocupar en el primer dia un àrea d’uns 800 quilòmetres quadrats entre Mequinensa i Benifallet.

L’imprevist atac republicà va fer recular les sorpreses forces rebels que cobrien aquell sector del front, consistents en el cos d’exèrcit del Marroc que dirigia el general Juan Yagüe Blanco.[46]

Els medis de comunicació de la zona republicana ho recollien amb eufòria:

> *«En las primeras horas de la madrugada, las fuerzas españolas cruzaron el río Ebro entre Mequinenza y Amposta, por sorpresa en una, y en otra por viva fuerza. Nuestros soldados, arrollando todas las resistencias, han hecho más de 500 prisioneros y han capturado abundante material de guerra, Artillería y armamento de Infantería. Muchas unidades enemigas, incapaces de resistir nuestro violento ataque, han huído a la desbandada. Nuestros soldados continúan su avance a la hora de cerrar este parte».*[47]

En els dos primers dies, les tropes republicanes van ocupar un àrea d’uns 800 quilòmetres quadrats, comprenent les localitats d’Ascó, Flix, Miravet, el Pinell de Brai, la Fatarella, Corbera d’Ebre i la Pobla de Massaluca, així com les Ventes de les

[46] Conegut com “el Carnicero de Badajoz” per la sagnant repressió que havia exercit dos anys abans sobre la població d’aquella ciutat extremenya quan la va conquerir, afusellant unes 4.000 persones, la major part de les quals eren civils..
[47] El Socialista. Madrid, 26 de juliol de 1938. P. 2.

Camposines, en el terme de la Fatarella, important nus de comunicacions, arribant en el tercer dia d'aquella ofensiva a les serres de la Fatarella i el vèrtex Gaeta per nord i les serres de Pàndols, Cavalls i Sant Marc pel sud.

Cinc dies després de l'inici d'aquella ofensiva s'hi incorporaven les forces de la 60a Divisió, en la que, com ja sabem, estava enquadrat l'Eugeni formant part de la 224a Brigada Mixta. Van quedar agregades com a reserva del XV Cos d'Exèrcit.

> *«Ya el día 30 de julio se nos había agregado la 224ª Brigada de la 60ª División para relevar el 3er Regimiento de Caballería, que pasaba a la Reserva General. La 60ª División recién organizada procedía del XVIII Cuerpo de Ejército, sus cuadros eran del PSUC (comunistas), cedidos por la 27ª División, y sus soldados eran jóvenes de la quinta de 1941, nada fogueados, y había con frecuencia casos de deserción al enemigo».*[48]

Les forces franquistes, un cop refetes de la sorpresa inicial, van reaccionar enviant noves forces distretes d'altres fronts, entre elles la seva 13a divisió, una força d'elit coneguda pel nom de "la Mano Negra", al front de la qual estava el comandant Fernando Barrón Ortiz, i que havia estat retirada del front del Segre; el cos d'exèrcit del Maestrat, al front del qual estava el general Rafael García-Valiño Marcén, així com també altres tres divisions retirades del front de Llevant dirigides respectivament per Camilo Alonso Vega, Francisco Delgado Serrano i Alfredo Galera Paniagua.

Aquella arribada massiva de forces enemigues va aconseguir aturar l'ofensiva, i a partir del 31 de juliol les forces republicanes van haver de passar a la defensiva.

A partir de llavors tindria lloc una duríssima guerra de desgast en la que les forces rebels van arribar a llançar entre el 6 d'agost i el 30 d'octubre fins a set contraofensives sobre les línies dels republicans.

Al poc d'haver començar aquells contraatacs enemics, la 60a Divisió, i amb ella la 224a Brigada Mixta, de la qual formava part l'Eugeni, va haver de deixar la seva situació inicial de reserva a les immediacions de Falset per creuar el riu i participar d'una manera més directa en la lluita.

Així, el 30 de juliol, la 224a Brigada Mixta se situava prop del sector situat entre Faió i Vilalba dels Arcs, per anar alguns a la part central d'aquell sector a rellevar el 7 d'agost a la 16a Divisió, que ocupava la Pobla de Massaluca i els Quatre Camins, i que havia quedat molt desgastada després dels combats dels primers dies, en els que es calcula que va arribar a tenir fins a un 70 % de baixes. La 16 Divisió, un cop rellevada, va passar a una segona línia del front per tal de recuperar-se.

Restes de trinxeres republicanes a Vilalba dels Arcs.

[48] TAGÜEÑA LACORTE, Manuel: *Testimonio de dos guerras*. Editorial Planeta. Barcelona,1978. P.155.

Va ser estant en aquelles posicions que, en un dia indeterminat d'agost de 1938, li va tocar presenciar la celebració d'un consell de guerra sumaríssim a un jove soldat de només disset anys, recentment incorporat, per haver intentat desertar i passar-se a l'enemic. Va ser condemnat a la màxima pena, sent afusellat tot just mitja hora després d'haver acabat aquella vista.[49]

Vèrtex geodèsic al cim del Tossal de la Gaeta, escenari d'aferrissats combats entre els dies 20 i 29 d'agost de 1938.

No gaire després d'aquest depriment episodi, la seva unitat va haver de resistir durant vuit dies els constants atacs enemics a la zona compresa entre Vilalba dels Arcs, Corbera d'Ebre i el Tossal de la Gaeta, també conegut com a Vèrtex Gaeta.

Així, entre el 20 i el 29 d'agost les divisions enemigues 102, 74 i 82 dirigides pel general facciós Juan Vigón Suero-Díaz, amb el recolzament de 100 avions i 50 tancs van atacar el flanc dret del XV Cos d'Exèrcit republicà, centrant l'atac en el vèrtex Gaeta

Especialment fort va ser l'atac del dia 23 en que les tropes franquistes van assaltar les posicions que defensava la 60a Divisió, fent-la retrocedir i ocupant el vèrtex Gaeta. L'endemà, l'avenç enemic, que havia concentrat tot el seu esforç en el sector de la Fatarella, va poder ser aturat, fent-lo passar a la defensiva després d'haver sofert nombroses pèrdues.

Posteriorment la 60 divisió anirà a substituir les forces de la 3a divisió en el sector de la Pobla de Massaluca.

> *«Los hombres a los que relevan parecen mayores. Su apariencia contrasta con la juventud de los que llegan. Los hombres que marchan a la retaguardia para descansar y reorganizarse tienen un aspecto que denuncia los días de lucha que han librado desde el 25. «Sucios, sin afeitar, polvorientos...» Los oficiales relevados instruyen a los de la 60 división sobre los lugares que han de ocupar sus tropas. El cambio se hace con celeridad. Los hombres se marchan a toda prisa».*[50]

A partir d'aquest moment la 60a Divisió cobrirà el sector comprès entre Vilalba dels Arcs i La Fatarella, i veient com la línia del front semblava estabilitzar-se en aquell punt, comencen a cavar trinxeres.

A partir del 19 d'agost i durant les següents setmanes va haver de fer front a nombrosos assalts franquistes contra les seves línies, sofrint unes baixes que van afectar el 60% dels seus efectius.

---

[49] CASTELL BELLÉS: Eugeni: *Memorias*...Op. Cit., P. 78

[50] REVERTE, Jorge M.: *La Batalla del Ebro*. Círculo de Lectores. Barcelona, 2003. P. 106.

Finalment, a finals d'agost, i davant del greu desgast sofert, la 60a Divisió va ser rellevada per la 42a Divisió, creuant l'Ebre i passant a cobrir la riba esquerra del Baix Ebre on, lliure de combats, va aprofitar per reorganitzar-se, a l'igual que també ho feien moltes altres unitats que havien quedat seriosament tocades en els combats.

> *«Las unidades combatientes (brigadas mixtas) se hallaban todas con plantilla reducida. Las de los Cuerpos V y XV y de las Divisiones 16, 44, 27, 60 y 43, se hallaban reorganizándose como consecuencia del desgaste sufrido en el Ebro; especialmente los Cuerpos V y XV tenían muy mermados sus efectivos (algunas brigadas con el 50 por ciento del personal) debido a la causa apuntada y a la retirada de internacionales».*[51].

I és que les forces republicanes, sotmeses constantment a la pressió de l'artilleria i l'aviació enemigues i en progressiva inferioritat numèrica al llarg d'aquella sagnant batalla, havien patit un fortíssim desgast del qual ja no es recuperarien. A partir de la batalla de l'Ebre es podia veure clarament quin seria el resultat final de la guerra.

Finalment, el 16 de novembre, cent quinze dies després d'haver creuat el riu, les forces republicanes es van haver de retirar a les seves posicions inicials de l'altra riba.

REPLEGAMENT REPUBLICÀ

Establerts per les tropes enemigues els caps de pont de Serós i Balaguer, les forces republicanes procedents de la batalla de l'Ebre que se'ls oposaven eren:

Balaguer: Pont sobre el Segre volat pels republicans poc abans de l'entrada de l'enemic.

> *«La totalidad de la línea republicana a lo largo de la cabeza de puente, era ocupada por las Divisiones del XVIII Cuerpo de Ejército. Mandado por el Teniente Coronel José del Barrio, estaba constituido por las Divisiones número 27, 60 y 72. Esta última recientemente formada a base de personal procedente de las otras Divisiones y reclutas incorporados, en su casi totalidad de la quinta del 41, en un 50 por ciento cumplidos sólo los 17 años. Su despliegue era como sigue: 27 División, mandada por el Mayor Usatorre y formada por las Brigadas Mixtas números 122, 123 y 124. Ocupaban el Sector Norte, comprendido entre el río Segre y la carretera de Lérida a Puigcerdá. 72 División, formada por las Brigadas Mixtas números 213, 214 y 215. Ocupaban el Sector Centro entre la carretera de Lérida y Puigcerdá y carretera de Balaguer-*

[51] ROJO LLUCH, Vicente:*¡Alerta los Pueblos!*. Editor Aniceto López. Buenos Aires, 1939. P. 311.

Tárrega. 60 División, mandada por el Mayor Buxó, formada por las Brigadas Mixtas números 84, 95 y 224. Ocupaban el Sector Sur desde la carretera Balaguer-Tárrega hasta el Segre. El Puesto de Mando del XVIII C.E. estaba situado en Cubells y el Cuartel General en Santa María de Meyá~ Los Servicios de Intendencia en Agramunt, existiendo en Preixens, los depósitos de avanzada que servían el suministro a las Compañías Divisionarias en el transcurso de las horas nocturnas, dada la estrecha vigilancia aérea, particularmente en las jornadas que precedieron a los combates y en el desarrollo de los mismos en torno a la cabeza de puente».[52]

Avel·lí Artís Gener, llavors oficial amb un cert càrrec a la 60a. Divisió, ho matisava:

«La realitat estricta era tota una altra: la República presentava noranta mil combatents, seixanta mil dels quals tenien fusells; la resta, no. Numèricament, els oponents érem, si fa no fa, els mateixos, però la grossa, l'enorme diferència, la feien l'armament i la moral i, encara, la superioritat, sobretot en artilleria i aviació, en unes dimensions definitivament totals i aclaparadores».[53]

Distintiu de la divisió italiana Littorio, el seu enemic en aquell front.

El dia 23 de desembre de 1938 les tropes italianes de la divisió Littorio inicien un atac sobre les línies republicanes partint del cap de pont de Serós. La ofensiva sobre Catalunya havia començat.

«A las 12 h. 20 m. la División italiana "Littorio", apoyada por 40 tanques, pasa al ataque en la cabeza de puente de Serós. Los combatientes de la 179 Brigada no resisten el ataque y comienzan a retroceder hacia Mayals y Llardecans. El jefe del XII Cuerpo, E. Vega, que con su comisario Virgilio Llanos estaba en su puesto de mando en Llardecans, a 30 kilómetros del sector de la ruptura, comenzó a recibir las primeras noticias a las dos horas de comenzado el ataque».[54]

El dia 24 els italians ocupaven Llardecans i el cos d'exèrcit de Navarra, Almatret i Maials. Entre els 25 i el 30 de desembre es combatia aferrissadament en el sector comprès entre les localitats d'Asp, Alcanó i el Cogul, i durant els primers dies de gener els combats ja s'havien traslladat a les immediacions de Castelldans. El 10 de gener s'ocupava Montblanc, i cinc dies després el front d'aquella ofensiva assolia la línia Ponts–Cervera–Tarragona.

«En estos veinticuatro primeros días de combates, las pérdidas en hombres de las fuerzas republicanas rebasaban los 70.000, entre muertos, heridos y desaparecidos. La disminución del armamento también fué muy grande. En estos veinticuatro días, el enemigo había avanzado cerca de 100 kilómetros en

---

[52] MEZQUIDA I GENÉ, Lluis M. *La Batalla del Segre*. Diputació de Tarragona. Tarragona, 2004. P. 90.
[53] ARTÍS-GENER, Avel·lí: *Viure i Veure*/2 Vuitena Part: Capítols 12-17. Ed. Digital. P. 18. (https://lletra.uoc.edu/uploads/20130813/viureiveure2p8c12_17.pdf).
[54] LISTER FORJAN, Enrique: *Memorias de un luchador. Los primeros combates*. Vol. 1. G. Del Toro, editor. Madrid, 1977. P. 389

un frente de unos 120 y la mayor parte de las 40.000 bajas que tuvo durante toda la operación de Cataluña correspondieron a ese primer período».[55]

Tot i la resistència, en ocasions heroica, que les forces republicanes hi van oposar en diversos punts, l'avenç de les tropes enemigues, molt superiors en homes i material, no va tenir aturador possible. A les cada vegada més febles forces republicanes no els va quedar altre remei que anar-se replegant progressivament davant la pressió enemiga.

El XVIIIè Cos d'Exèrcit, que al començar la ofensiva enemiga sobre Catalunya estava desplegat entre Mollerussa, Ponts i Cervera, bastant més al nord d'aquell sector on s'havia trencat el front, es va limitar en un primer moment a estar a l'expectativa, per acabar no gaire temps més tard afegint-se al replegament general de les forces republicanes.

La 224a Brigada Mixta formada en aquells moments per uns 1.800 homes, tenia el seu Estat Major, del qual formava part l'Eugeni, destacat en el llogarret de la Manresana, a uns tretze quilòmetres al nord-est de Cervera, un punt que, des que s'inicià la ofensiva enemiga, va haver de suportar tres bombardeigs enemics:

El llogarret de la Manresana, on va estar destacat un temps l'estat major de la 224 Brigada Mixta.

El primer d'ells va tenir lloc a les quatre de la tarda del 27 de desembre, causant destrosses en edificis, però sense produir víctimes. El segon va ser a les 10 de la nit del 29 de desembre sobre els tallers militars i el parc mòbil, ple de camions russos i americans, causant quatre víctimes mortals i nombrosos ferits. Els militars morts en aquell bombardeig van ser enterrats en una fossa comuna al cementiri de la Manresana. El darrer bombardeig, estant ja molt properes les avantguardes enemigues, tingué lloc el 2 de gener de 1939 i va consistir en una sola bomba deixada caure per un avió Junker JU-52 alemany que estava bombardejant Cervera.[56]

Estant a la Manresana, l'Eugeni va ser cridat pel major Antonio Mora, comandant de la seva Brigada, per tal d'anar plegats davant el major Manuel Ferrándis, cap de la Divisió. Allà el major Mora va plantejar la conveniència de promoure l'Eugeni al càrrec d'Oficial de Serveis, proposta que fou immediatament acceptada.[57]

---

[55] Id., P. 393

[56] Dades extretes d' OLIVA I LLORENS, Jordi: *Cervera i la Segarra sota les bombes. Els bombardejos aeris damunt la comarca durant la Guerra Civil (1936-1939).* Dins *Miscel·lània Cerverina* núm. 18. Cervera, 2008. PP. 141-223.

[57] CASTELL BELLÉS: Eugeni: *Memorias*...Op. Cit., P. 84.

La capital segarrenca seria ocupada el 16 de gener, i ben poc abans, amb les forces enemigues amenaçant caure al seu damunt, la 224a Brigada Mixta també es replegava, abandonant la Manresana.

> *«Después de casi un mes nos trasladaron cerca de Olot, en los faldeos de los Pirineos. Vinieron 10 camiones para el traslado, yo recuperé mi automóvil que estaba en el Cuerpo de Tren. En los días que estuvimos en la Manresana y cuando se produjo el traslado a las cercanías de Olot, el jefe de Estado Mayor me ordenó que cerrara el convoy».*[58]

Mentre l'Eugeni i els seus companys deixaven la Manresana per dirigir-se cap a Olot, Cervera, la capital de la Segarra, era ocupada el 16 de gener de 1939 per l'enemic.

Entre el 19 de desembre de 1938 en que es van començar a retirar les unitats situades en posicions més avançades i el 5 de febrer de 1939, l'Estat Major de la 60a Divisió, i al seu redós el conjunt de les forces que la formaven, s'aniria replegant cap al Pirineu tot seguint una ruta, aparentment erràtica, però que en tot moment va estar determinada per la pròpia estratègia i les circumstàncies de cada ocasió.

Mentre l'Eugeni anava fent diferents desplaçaments d'acord amb el seu comès específic i s'anava retrobant amb la seva unitat, es pot considerar que la resta de les forces en les que estava enquadrat va seguir la ruta del seu replegament d'una manera més o menys compacta, tot i els necessaris desplegaments que la tàctica els aconsellava en cada moment.

Les viles, pobles, o llogarrets per on van passar o fer estades més o menys llargues durant aquell mes i mig d'anar reculant van ser: Altet, la Figuerosa, Riudovelles, Preixens, Florejacs, Clarà, Llobera, Clariana de Cardener, Casserres, Olvan, Sagàs, Lluçà, Montesquiu, Sant Salvador de la Vedella, Sant Corneli i Sant Martí de Surroca.

El petit nucli de la Manresana seria ocupat per l'enemic el dia 20 de gener[59], un parell de setmanes després d'haver quedat desguarnit.

---

[58] Id., P. 85.
[59] TORRE ENCISO, Cipriano i MURO ZEGRÍ, Diego: *La marcha sobre Barcelona*. Editora Nacional. Madrid, 1939. P. 258.

UN COMBAT IMPREVIST

En aquells moments de replegament d'un bàndol i avançament de l'altre, la línia del front era una cosa un tant etèria, i tan poc definida que en moltes ocasions no quedava gens clar si s'estava en terreny propi o de l'enemic.

El periodista Josep Pernau ens explica un d'aquests casos, esdevingut pels volts del 16 de gener en aquella zona:

«A veces no se sabe bien el terreno que es de unos y el que es de otros. Hace unos días, en la carretera general, cerca de Tàrrega, un comisario se empeñaba en que un control dejara el paso libre a su coche. Hizo saber a los soldados que les caería un buen puro. –Pues si tú eres comisario, yo soy sargento del Cuerpo de Ejército del Maestrazgo».[60]

El raval del Carme, a Tàrrega, bombardejat per l'enemic poc abans d'entrar-hi.

No gaire temps després d'haver sortit l'automòbil en el que anava l'Eugeni, que anava circulant sensiblement reculat respecte de la resta del comboi, va ser també aturat en un control situat a la carretera de Lleida a Barcelona, en aquell mateix sector, sent requerit pels soldats que l'havien parat, que en aquesta ocasió si que eren dels seus, per tal que els acompanyés on estaven els seus superiors, cosa que va fer mentre veia com el comboi, tot continuant la seva ruta, s'allunyava d'aquell punt.

Arribat on el portaven, una cabana situada en una cota elevada enmig d'un camp d'oliveres, que era el post de comandament de tota una sèrie de defenses republicanes que protegien aquella part de la carretera davant la imminent arribada de les avantguardes enemigues, va entrar, saludant els que estaven allà dins.

Mentre l'Eugeni conversava amb els militars de la cabana, un major i un tinent, van ser advertits de que una avançada de soldats enemics s'estava apropant. Calia fer-los front per tal de continuar assegurant el domini sobre aquell sector de la carretera.

L'Eugeni, que en cap moment, ni a la cruentes batalles de l'Ebre o del Segre, s'havia vist en la necessitat d'haver de disparar un sol tret, ara es trobava cara a cara amb l'enemic, amb el qual no li quedava cap altre remei que lluitar...

---

[60] PERNAU, Josep: *Diario de la caída de Cataluña*. Ediciones B., S.A. Barcelona, 1989. P. 149.

Ell mateix ens explica com va ser aquell imprevist combat:

> *«Pedí a un soldado su fusil, hice puntería y disparé. Por suerte hice blanco y también por suerte logré lo que quizás si era lo más conveniente para nosotros, uno de los que se desplazaban hacia la choza cayó, no se si muerto o herido.*

Soldats republicans disparant. Aquell punt al costat de la carretera de Lleida va ser l'únic lloc en tota la guerra en que l'Eugeni va haver de disparar contra l'enemic.

> *Los que estaban cerca de él lo movieron arrastrándole a la protección de un olivo.*
>
> *Aproveché que los que hacían esta tarea para elegir otro blanco y disparé de nuevo, viendo caer a otro de los del grupo. Entonces ya no esperaron a descubrir quien disparaba, se pararon y a la vez que venían hacia nosotros empezaron a disparar sin saber a quien lo hacían, ya que donde yo estaba una que otra bala llegó a los alrededores. Dejé el fusil y grité: ¡Listos! a cuatro hombres que estaban conmigo, a la vez que indicaba a los de la ametralladora del centro abrir fuego. Enseguida se escuchó el tableteo de la ametralladora que paralogizó*[61] *a los que venían avanzando, pero no tuvieron tiempo para pensarlo, ya que enseguida empezó la otra ametralladora y la mía a esparcir la muerte en un fuego cruzado casi perfecto, que en cosa de tres minutos o un poco más, quedaron una gran cantidad de hombres gritando unos, retorciéndose otros, y una gran cantidad de hombres corriendo campo abajo. Grité ¡Alto el fuego!, pero escuché el estallido de granadas que los de la choza les tiraban corriendo detrás de ellos».*[62]

Més tard, referintse a aquell combat, encara afegia:

> *«Disparé sin piedad ni sentimiento humano alguno sobre una unidad de combate enemiga que se filtraba a nuestra retaguardia y a la que emboscamos sin que se diesen cuenta».*[63]

Havent sortit sà i estalvi, i alhora victoriós, d'aquell episodi, l'Eugeni va poder continuar el seu viatge i retrobar-se amb la seva unitat.

UN AFER POLICÍAC

Els daltabaixos consecutius de les batalles de l'Ebre i del Segre havien fet disminuir considerablement la capacitat de resposta de les fatigades forces republicanes, minant

[61] Americanisme. Segons l'ASALE ("Asociación de Academias de la Lengua Española"), és un xilenisme amb el sentit de quedar-se estorat i sense capacitat de reacció.
[62] CASTELL BELLÉS: Eugeni: *Memorias*...Op. Cit., P. 87.
[63] Id., apèndix: Experiencia: Lo que nos deja y enseña una guerra. P. s/n.

perillosament la moral d'una gran part dels seus integrants. Les desercions, tant si eren per passar-se a l'altre bàndol com per abandonar la lluita i tornar a casa, eren cada cop més nombroses entre els elements de tropa i, certament, resultaven alarmants.

El propi general Vicente Rojo Lluch, cap de l'Estat Major Central de l'Exèrcit Popular de la República, així ho reconeixia:

> *«La dureza que tenia la lucha me preocupaba pues no encontraba una solución viable para poderla alimentar. Su consecuencia inmediata era un desgaste extraordinario, no solo por las bajas, sino también por los fugitivos y desertores, procedentes, casi en su totalidad, de los últimos hombres incorporados a las unidades combatientes».*[64]

No totes aquelles desercions van tenir com a protagonistes simples soldats cansats de combatre... En aquells convulsos primers dies de gener de 1939, en que les forces enemigues avançaven sense aturador possible sobre terres catalanes acorralant cada cop més contra la línia fronterera als defensors de la República, també van desertar dos importants oficials de la 224a Brigada Mixta: el capità cap d'operacions de l'Estat Major i el capità pagador habilitat[65], els quals es van fer fonedissos emportant-se amb ells fons destinats a pagar els havers de la tropa.

Bitllets de banc republicans. Col·lecció particular.

En tenir notícia de la seva desaparició, els caps d'aquella divisió es van reunir d'urgència per tal d'analitzar la situació. Abans de pensar en la necessària substitució d'aquells dos homes o la recuperació dels diners sostrets, calia esbrinar on paraven exactament els dos fugitius, ja que en cas que s'haguessin passat a l'enemic, els seus coneixements sobre la estratègia de la unitat els podien posar a tots en una greu situació de perill.

Poc després, el comandant Ernesto Lamarca, cap del seu Estat Major, cridava l'Eugeni per encarregar-li que els busqués.

> *«El comandante me dijo: Estamos en apuros. Hace tres días que le dieron dinero para los pagos al capitán habilitado y el jefe de operaciones no da señales de vida. De la División me han dado orden de que se busquen y si tratan de desertar que se los mate donde se encuentren».*[66]

---

[64] ROJO LLUCH, Vicente:*¡Alerta*... Op. Cit. P. 128.

[65] A les seves memòries, Eugeni Castell obvia les identitats d'aquests dos oficials, als quals coneixia prou be, aclarint que ho fa per no perjudicar els seus familiars.

[66] CASTELL BELLÉS: Eugeni: *Memorias*...Op. Cit., P. 97.

Un altre testimoni d’aquell fet, el conegut escriptor i dibuixant Avel·lí Artís Gener “Tísner”, ascendit feia poc al grau de major, no és tan discret:

> *«Nosaltres érem a Sant Pau de Segúries, a la vall del Ter. Allí, en aquell vessant de la serra de Capsacosta, va venir en Ráfales a dir-me, alarmadíssim, que tenia la impressió que en Ferrándiz havia fugit amb el seu cotxe (i les caixes de monedes arreplegades a Tortosa!), segurament cap a Camprodon. L'Scotti va fer mirar per tots els indrets on podia haver anat i l'escorcoll va ser completament infructuós. Va deixar caure els braços i va admetre que tot indicava que sí, que havia renunciat a la lluita. Mai no he conegut exactament la seqüela d'ambdues desaparicions. La primera, la d'en Morera i Falcó, inexplicable i lamentable, solament l'admeto imaginant que els feixistes l'haguessin ferit o mort o fet presoner. I afusellat a continuació, si aquesta darrera possibilitat hagués estat certa. La d'en Ferrándiz, pusil·lànime sovint fins a la covardia, encaixava rigorosament en el seu reiterat pessimisme. Era perfectament lògic, atès el seu caràcter d'aventurer, que si havia aconseguit una inesperada i grossa fortuna (jo la hi havia posat a les mans!), en volgués gaudir a fons i amb tranquil·litat, lluny del destorb dels testimonis».*[67]

El conegut escriptor Avel·lí Artís –Gener “Tisner”, en aquell temps major de l’exèrcit republicà i company d’armes dels implicats, coneixia prou be l’identitat d’aquells dos oficials escàpols.

L’Eugeni va començar les seves indagacions parlant amb tres individus del primer Batalló de la Brigada, tots tres oriünds de la rodalia de Reus i amics del capità habilitat. Un d’ells fins i tot era cosí daquell capità. De la conversa amb ells només va poder treure en clar que el fugitiu els havia dit el dia abans de la seva desaparició que l’endemà havia d’anar a retirar els diners dels sous dels soldats. També va contactar amb la mestressa de la casa on parava aquell capità, no obtenint més informació que la que ell ja sabia i que la darrera vegada que el va veure portava un maletí bastant gros.

La segona part d’aquella investigació el portaria a Barcelona, on l’altre desaparegut tenia el seu domicili familiar. Per anar-hi tenia a la seva disposició un cotxe conduit per un soldat el nom del qual era Mario. Van sortir a la tarda, van parar a fer un mos a l’Ametlla del Vallès i van arribar a Barcelona a les 9 del vespre, dirigint-se a una determinada adreça de l’avinguda Diagonal que els constava que era el domicili del militar que ells buscaven.

Es van passar tota la nit dins del cotxe vigilant les possibles entrades i sortides d’aquella casa, sense que es produís cap moviment, i ja pel matí, es van decidir a trucar.

Els va atendre la seva muller, la qual els va dir que en aquell pis només estaven ella i la seva filla, que un altre fill estava estudiant intern, i que el seu marit feia molt que no el

[67] ARTÍS-GENER, Avel·lí: *Viure i Veure*/2 Novena Part: Capítols 7-12. Ed. Digital. P. 20. (https://lletra.uoc.edu/uploads/20130813/viureiveure2p9c7_12.pdf).

veia. Preguntada per un altre pis que el matrimoni tenia al carrer de Casp, els va dir que estava tancat i que allà no hi havia ningú. Finalment, van fer que els acompanyés a la seu de Governació on li va ser presa declaració de tot el que els havia acabat de dir i es va acordar que sense el coneixement d'aquella senyora posarien el seu domicili sota vigilància.

Sant Feliu en aquells moments: Una localitat pràcticament deserta. *ACBL Col·lecció ciutadana d'imatges de Sant Feliu.*

Feta aquesta gestió, certament bastant pobra pel que fa a possibles resultats immediats, i abans de tornar a la seva unitat, li va dir a Mario que el portés a Sant Feliu perquè volia aprofitar el viatge per tornar a veure la seva dona, i que ell, al seu torn, i ja que vivia a Barcelona, podia fer el mateix, passant-lo a recollir l'endemà de bon matí per tal de tornar a la seva unitat.

UN NOU CAP D'OPERACIONS I UN SEGON VIATGE A BARCELONA

Tot just arribat va informar els seus superiors sobre com havien anat les seves gestions, indicant-los que sota el seu punt de vista només els quedava esperar que el sistema de vigilància acordat a Barcelona donés algun resultat.

També, durant aquella entrevista, va ser informat de que ja havia estat designat un nou oficial que cobrís el buit deixat per l'oficial escàpol, i que la elecció havia recaigut en un vell conegut seu: el capità Ramon Guillot[68], un xicot jove com ell, de només 22 anys, que era el cap del tercer Batalló de la 224a Divisió, i al qual havia conegut feia temps, quan tots dos estaven destacats a la Manresana o fins i tot abans, i amb qui des de llavors l'unia una bona amistat.

[68] Ramon Guillot Jordana havia nascut el 23 de juliol de 1917 a Lleida. Va estudiar fusteria i ebenisteria a l'Escola de Treball de Barcelona. Destacat esportista, modalitat, natació. Ingressa al Bloc Obrer i Camperol (BOC), Partit Socialista Unificat de Catalunya (PSUC) i Partit Comunista de Mèxic (PCM). Participa activament a la Guerra Civil Espanyola; iniciat el conflicte, acudeix com a voluntari a Madrid, on al cap de poc temps, torna a Barcelona, per falta d'armament. S'integra a la Columna Mòbil Catalana Pablo Iglesias. Puja de soldat a Cap de Batalló, Cap de Brigada, Brigada de suport, Sergent i Capità. És ferit. Participa al Front de l'Est i de l'Ebre. Membre de la 27 Divisió. Recolza la Brigada Dombrowsky a Aragó. Coneix el Mariscal Tito. Surt d'Espanya, al capdavant de la 224 Brigada Mixta de la 60 Divisió, amb 2.400 homes. Exiliat primer a França. Ingressa als camps de concentració d'Arlès sur Tech i Barcarès. Embarca al Vaixell Sinaia amb destí Mèxic. Es casa amb Aurora Valdés Campos. Treballa a Tulancingo, encarregat d'una fusteria. Demana finançament al Servei d'Evacuació de Refugiats Espanyols (SERE) per muntar un taller d'ebenisteria. (Informació extreta de PARES, Portal de Archivos Españoles, https://pares.mcu.es/ParesBusquedas20/catalogo/autoridad/123670. Consulta del 26 de juny de 2024).

Com a oficial de Serveis que era, l'Eugeni va anar a posar-se a disposició del nou cap d'Operacions. L'entrevista, com no podia ser d'altra manera, fou d'una gran cordialitat.

> *«Al día siguiente fuí al sector del Tercer Batallón. Estaba cerca del mediodía y también la hora de almorzar con el capitán recién a cargo de Operaciones y que era amigo desde que se empezó a tener sabor a guerra. Cuando me vió me dijo: -¿Y tu que quieres?. -Almorzar si me invita, capitán. Se volvió y me miró. -¿Pero que haces aquí, hombre? -Pues ya lo ves, de servicio para ayudarte a llevar la carga de operaciones, que como sabes, se sabe más del vecino que de uno mismo. Estaba recobrándose de la sorpresa. –Ya lo sabía antes de que saliese en la orden del día, ¿Pero que eres? –El Oficial de Servicios, para servirte. Y bueno, ¿hay almuerzo o no?. Llamó a un ordenanza y dijo: -Tengo invitado, vea como se arregla esto».*[69]

No gaires dies més tard es va rebre a la 60a Divisió un ofici procedent de Governació de Barcelona en el qual informaven que el capità fugitiu havia estat detingut i requerien la presència de l'Eugeni com a testimoni en el Consell de Guerra que es faria.

Dos dies més tard, i acompanyat pel seu xofer Mario, ja estava a Barcelona. Es va presentar a Governació i allà va ser informat que la vista tindria lloc l'endemà, i de la mateixa manera que ho havien fet en el viatge anterior, tant l'Eugeni com en Mario van aprofitar per visitar les seves respectives famílies.

26 de gener de 1939: les tropes franquistes acabaven d'ocupar Esplugues i tot seguit van entrar a Barcelona. Ja no s'executaria la sentencia d'aquell consell de guerra en el que l'Eugeni havia testificat. Foto: Francisco Martínez Gascón "Kautela".

En el transcurs del consell de guerra van quedar clars els detalls d'aquella doble deserció: efectivament, els dos oficials havien fugit amb els diners els quals es van repartir en un punt indeterminat situat entre Olot i la frontera. Després del repartiment, el capità habilitat marxà cap a França, mentre el que ara era jutjat tornava cap a Olot per dirigir-se tot seguit a Barcelona. Després d'aquella confessió, la sentència no podia ser altra que la màxima pena, tal com ens ho explica el propi Eugeni:

> *«El Presidente dijo que a su parecer el propio acusado expuso las evidencias suficientes para llegar a un pronunciamiento, si no hay objeción procederíamos a la votación. Fué declarado culpable, condenado a la pena de muerte y a la devolución del dinero al Ejército. Me acerqué al señor Gobernador y pedí que enviasen una copia del oficio a la División. Pedí permiso para retirarme, lo hice dirigiendo mi mirada al capitán y el me tenía su vista fija en mi. No pude dominar mi emoción».*[70]

---

[69] CASTELL BELLÉS: Eugeni: *Memorias*...Op. Cit., PP. 110-111.
[70] Id., PP. 115-116.

Eugeni Castell va marxar de Barcelona pensant en el seu fons que aquell capità potser podria acabar lliurant-se de l'execució d'aquella sentència, ja que el ràpid avenç de l'enemic augurava una immediata caiguda de la capital catalana. Mai ho arribaria a saber.

Amb les avantguardes enemigues a punt de creuar el Llobregat i arribar a la perifèria barcelonina, la sortida cap a Olot era una operació delicada, alhora que molt dificultosa a causa, principalment, de les nombroses corrues de fugitius que omplien les carreteres camí dels passos fronterers amb França.

LA RETIRADA

Les forces enemigues continuaven el seu avenç apropant-se cada cop més a la frontera amb França.

«Al ocupar el Cuerpo de Urgel las poblaciones de Urgel, Berga y Ripoll, lo que quedaba del X Cuerpo de Ejército republicano se replegó formando dos bolsones por Puigcerdá y Camprodón».[71]

El Pont Nou de Roda de Ter. L'Eugeni va ser testimoni de com els sapadors es preparaven a volar-lo per tal d'obstaculitzar l'avenç de l'enemic. Foto: Piella Lerin, Manlleu.

De camí cap a Olot l'Eugeni i els seus companys ja van trobar alguns exemples de l'aplicació de les mesures de resistència militar programades pel general Vicente Rojo per tal de frenar l'avenç enemic i protegir el replegament de les forces republicanes en franca retirada. Aquelles mesures contemplaven la voladura, a la línia del Ter, dels ponts de Roda de Ter, Sant Quirze de Besora, Ripoll i Sant Joan de les Abadesses.

A l'alçada de Roda de Ter van trobar que els soldats de la Primera Companyia del Batalló de sapadors del XVIIIè Cos d'Exèrcit[72] estaven preparant la voladura dels dos ponts sobre el riu Ter que hi havia a aquella localitat i que el seu capità els negava el pas

[71] GUARNER, Vicente: *Cataluña en la guerra de España*. Op. Cit., P. 260.

[72] Una unitat que tancava el replegament de les altres forces i que tenia per objectiu protegir la seva retirada tot malmetent les comunicacions, demolint edificis, volant ponts o destruint qualsevol element susceptible de facilitar l'avenç enemic. Els oficials que en aquell moment estaven al seu front eren els capitans Braulio Martínez Naves, José Lacunza Benito i Gerardo Amorós Roselló, i els tinents Pedro Castro Talo i Nicolás Esparrach Maynou, tots ells havien estat ascendits el mes anterior a aquests graus per mèrits en campanya (Diario Oficial del Ministerio de Defensa Nacional núm. 338, del 24 de desembre de 1938, P. 1353).

basant-se en les ordres que havia rebut en previsió de la imminent arribada de les avantguardes enemigues, tot indicant a l'Eugeni que anés a trobar la seva unitat per qualsevol altre camí.

> *«Ya llevábamos casi una hora desde que salimos de Mataró cuando llegamos a un puente que cruzaba un río. Allí había un destacamento que mandaba un capitán. Nos pararon, bajé con recelo y me acerqué a él. Le presenté los documentos que llevaba. –Tengo orden de no dejar pasar a nadie y de volar el puente en caso necesario. Le pregunté por las tropas que guarnecían ese sector. -Mire, no es mucho lo que sé, lo último que comunicaron es que esa fuerza debía replegarse hacia el Pirineo, y agregó que él tenía una sección al otro lado del puente al mando del teniente y que él le indicaría el momento de volar el puente».*[73]

Tancs republicans camuflats controlaven els possibles moviments a les carreteres

Continuant cap a Olot per una ruta alternativa, va tenir ocasió d'advertir en alguns punts del camí la presència de tancs convenientment camuflats que controlaven els possibles moviments al llarg d'aquelles carreteres.

L'Eugeni i el Mario no eren els únics integrants de la 224a Brigada Mixta que es dirigien cap a Olot en aquells moments:

«Muntanyes a través, Luis Royo[74] *i els seus homes, de la 224a brigada, continuen desplaçant-se en direcció a Olot. Royo va a cavall, cosa que de vegades resulta incòmoda en aquest terreny escabrós. No passen gaire fam en la retirada, sobretot quan troben masies abandonades, en les quals les vaques ploren perquè no tenen ningú que les munyi. Sempre hi ha algun camperol entre la tropa que sol alleujar les seves mamelles per sadollar la set dels soldats».*[75]

---

[73] CASTELL BELLÉS: Eugeni: *Memorias*...Op. Cit., P. 116.

[74] Luis Royo Ibañez, àlies "Julián Escudero", va néixer a Barcelona el 14 de novembre de 1920, de pares aragonesos i va créixer a l'Eixample barceloní. Treballador d'arts gràfiques, s'afilia al sindicat UGT. El mobilitzen el 1937, pertany a la "Lleva del Biberó", combat a l'ofensiva de Balaguer i també a la batalla de l'Ebre. Va ser caporal cap del servei d'informació especial (SIM), especialitzat en reconeixement i informació de posicions enemigues. Posteriorment el van ascendir a sergent. El 12 de Febrer de 1939 creua la frontera i és internat al camp d'Adge. Surt del camp sis mesos després, gràcies a uns familiars que treballen de pagesos. S'enrola a la Legió Estrangera, amb el nom de Durand–Dupond, i l'envien a Algèria i després a Sidi Bel Abbés, on el destinen a una secció de metralladores, posteriorment és destinat a cuines. Deserta de la Legió i s'incorpora a les Forces de la França Lliure, al regiment de Marxa del Txad, un cop allà s'integra a la 9a companyia, amb la qual va participar en l'alliberament de París conduint el tanc anomenat "Madrid". Va ser ferit el 19 de Setembre de 1944 a Vaxoncourt. París. Establert a França en acabar la guerra, va morir el 23 d'agost de 2016 a la localitat de Cachan.

[75] REVERTE, Jorge M.: *La caiguda de Catalunya*. La Magrana. Barcelona, 2009. PP. 372-373.

En arribar l'Eugeni i el Mario a Olot els va sorprendre que a la ciutat no hi hagués cap militar, cosa que abans era bastant freqüent. Havent preguntat què passava, li van informar de que un parell de dies abans els militars havien aixecat el seu post de comandament, així com també que havien desmuntat un dipòsit d'armament i municions proper, i que juntament amb tota la tropa havien marxat en direcció a Sant Pau de Segúries i Camprodon.

No li calgué a l'Eugeni res més per entendre què era el que estava passant: Les forces de la 60a Divisió s'estaven retirant amb la intenció de passar a França pel Coll d'Ares!

Després d'omplir el dipòsit del seu automòbil i d'aconseguir alguns queviures, l'Eugeni i el Mario van continuar el seu viatge amb l'objectiu de retrobar la seva unitat.

LA BOSSA DE MOLLÓ

Una multitud que marxava a peu o muntada en qualsevol mena de vehicles omplia totes les carreteres o camins que connectaven Espanya amb la frontera francesa, col·lapsant-les. Darrera seu, i pràcticament estalonant-los, avançaven les avantguardes de l'exèrcit enemic mentre la seva aviació metrallava despietadament aquelles columnes de fugitius.

A l'altra banda de la frontera, l'administració francesa, seguint les instruccions del seu president Édouard Daladier, es resistia a autoritzar el pas de tots aquells fugitius a la seva banda de la frontera, que estava tancada a tot aquell que no comptés amb la deguda acreditació dels agents consulars francesos, i que romangué sense permetre l'entrada dels fugitius espanyols fins la nit del 27 al 28 de gener de 1939, en que es va permetre finalment el pas del personal civil. Tres dies després, el dia 31, s'autoritzaria el pas dels ferits, i no va ser sinó fins al dia 5 de febrer, pel pas de Cerbère, i el 6, pel de Le Perthus, que es va permetre l'entrada de les tropes en retirada.

Tots els passos fronterers rebien una inmensa corrúa de fugitius que esperaven ser acollits en el país veí. Foto: Col·lecció Enric Forcada.

La debacle a Catalunya era total. El 5 de febrer creuaven la frontera per diferents punts el president de la República, Manuel Azaña, el de la Generalitat, Lluís Companys, i el del Govern basc, José Antonio de Aguirre, i també ho feien el cap del Govern de la República, Juan Negrín i el president de les Corts espanyoles, Diego Martínez Barrio.

Les forces franquistes, en el seu arrollador avenç arribaven el dia 9 de febrer al pas fronterer del Perthús, fent-ho l'endemà als de Portbou i Puigcerdà.

El mateix dia 10 de febrer havia mort al Vaticà el papa Pius XI, però aquella important notícia quedaria totalment eclipsada als diaris espanyols pel triomfalista comunicat oficial de guerra emès des de Salamanca pels franquistes, que després d'anunciar que aquell dia havien estat conquerides les localitats de Camprodon, Planes, Planoles i Puigcerdà, acabava incloent el següent afegitó:

> *«Ampliación del Parte anticipado. Nuestras fuerzas han alcanzado en el día de hoy todos los pasos de frontera francesa de Puigcerdá hasta Portbou. La guerra en Cataluña ha terminado. Salamanca, 10 de febrero de 1939. III Año Triunfal. De orden de S.E. el General de Estado Mayor, Francisco Martin Moreno».*

Aquella pomposa notícia no es corresponia amb la realitat: Al nord del Ripollès encara hi quedava un sector que seguia en poder de les forces republicanes.

Les forces franquistes havien arribat el dia 10 de febrer fins a Camprodon, però a les valls situades més al nord d'aquella localitat, forces de la 60a Divisió no havien creuat la frontera i encara es mantenien ferms en les seves posicions al voltant de la localitat de Molló, garantint amb la seva presència la sortida a través d'aquell sector de la frontera de milers de fugitius, tant civils com militars.

El poble de Molló, al Ripollès, va constituir per a molts dels fugitius la via d'accés als passos fronterers

Des de Molló hi havia tres vies principals d'escapament per travessar la frontera: la carretera del coll d'Ares, que no arribava fins al mateix coll i calia continuar el camí a peu[76], l'antic camí de Camprodon al coll d'Ares que passava per la caseta dels carrabiners, i el camí veïnal que anava a Espinavell, des d'on es podia arribar al coll Pregon, situat al Nord-oest del coll d'Ares, on es trobava la fita fronterera número 515.

La resistència d'aquell grup de soldats republicans que encara aguantaven seria tendenciosament obviada pels medis de comunicació franquistes, mentre que els francesos se'n feien ressò, anomenant-la "La Poche de Molló".

Per tot França la premsa en parlava. Valgui com a exemple aquesta notícia publicada en un diari de Rennes, a la Bretanya:

> *«Perpinyà, 13 de febrer - La reducció de la bossa Mollo per part dels nacionalistes continua i avança cap a una solució propera. Incapaços de*

[76] Al Coll d'Ares la carretera del costat francès no estava acabada i finalitzava al Coll de la Guilla, a 4 quilòmetres de distància. Els republicans van intentar continuar la carretera pel vessant nord-català per tal d'enllaçar-les, però les autoritats franceses ho van impedir.

seguir el camí seguit pels republicans i que aquests últims havien deteriorat, els franquistes van operar un moviment de flanqueig paral·lel a la frontera francesa, en direcció al coll Pregon.
L'arribada dels nacionalistes a aquest punt tancaria a la vall de Molló tots els republicans que encara hi són; també, aquest matí, entre 1.800 i 2.000 milicians han arribat a Prats de Mollo pel coll Pregon, per sorpresa de tothom, ja que no s'esperava ningú per aquell cantó».[77]

Així descrivia el corresponsal del diari parisenc "Le Matin" el darrer combat que es va lliurar en terres catalanes i el pas dels republicans pel coll d'Ares:

*Vehicles abandonats pels fugitius en el momento de creuar la frontera pel coll d'Ares.*Foto: col·lecció André Alis.

«Perpinyà, 13 de febrer. Per telèfon.
Els nacionalistes han ocupat el coll d'Ares aquesta tarda, havent reduït els darrers elements rojos que quedaven a la bossa de Molló.
Les columnes franquistes, que ahir vespre havien ocupat el poble de Beget han continuat aquest matí el seu avenç en direcció a Molló, al sud (sic) *de Camprodon.*
El terreny molt muntanyós i el sòl parcialment cobert de neu va dificultar l'atac frontal al poble. També, les tropes franquistes han sobrepassat el nucli (de Camprodon) *per l'Est i l'Oest, sense ocupar*-lo, *tallant la carretera de Camprodon a Setcases, i després han marxat cap a Molló. Tres columnes han confluït així cap a aquesta localitat, el darrer poble espanyol abans del coll d'Ares.*
Els governamentals que havien protegit la retirada de les tropes de Camprodon a la nit va retardar l'avanç dels franquistes sobre Molló amb un nodrit foc de metralladores. Els franquistes van haver d'emprar la seva artilleria durant gairebé un quart d'hora.
Des de la frontera se sentia perfectament el retrunyir dels canons.
Finalment, cap al migdia, les tropes del general Franco van aconseguir apoderar-se de la Boixeda, a llevant. de Molló, i de Freixenet, que estava era totalment abandonat.
El gruix de les forces republicanes acabava, en aquell moment, de passar pel coll d'Ares. Els elements republicans que protegien la retirada d'aquestes tropes van retrocedir al seu torn, van abandonar Molló i van arribar a la frontera.
Durant les últimes hores, més de setze autometralladores havien pogut ser dutes a França, Igualment, dotze canons i nombroses armes automàtiques,

[77] L'Ouest-Éclair del 14 de febrer de 1939. P. 3.

metralladores i morters. Els cotxes, que no podien passar per l'estretor del camí de la muntanya, van ser inutilitzats o precipitats pels barrancs.
Des de la darrera nit havien entrat més de 20.000 homes».[78]

Després d'haver combatut fins al darrer moment, els 2.400 homes que llavors constituïen la 224a Brigada Mixta de la 60a Divisió van creuar finalment la frontera. Al seu front anava el capità Ramon Guillot Jordana[79], company d'armes i amic de l'Eugeni.

Entre aquells homes anava l'anteriorment esmentat sergent Luís Royo, que fins a aquell moment encara havia pogut conservar el seu cavall:

Ja en territori del país veí, un grup de soldats que acaben de creuar el coll d'Ares camina custodiat per un guardia móbil francés. Foto: Creative Commons.

«El sergent Luís Royo i quaranta dels seus companys de la 224a brigada reben per un enllaç l'avís que ja poden passar la frontera pel coll d'Ares, cap a Prats de Molló, Abans de travessar, formen, i penetren en territori francès al ritme que marca l'Himne de Riego. Royo va muntat en el seu cavall, que ha conservat durant tota la retirada. Però un gendarme francès l'en fa caure d'un cop de culata. No és una recepció gaire amistosa».[80]

També, entre els que van creuar la frontera a primera hora del matí de l'11 de febrer de 1939, estaven l'Eugeni i el seu xofer Mario, que acabaven d'abandonar el cotxe en el que viatjaven i en el que durant els darrers trams havien acomodat tres dones que també fugien dels franquistes.

«No sé el rato que caminamos, nos paramos y miramos hacia abajo, se veían fogatas y seguía el tiroteo, nos sentamos a descansar y de repente me pareció que teníamos vecinos, en realidad otro grupo de personas, algunos con fusiles que al parecer dejaron a los que se hacían dueños de España, siguieron hacia arriba, nosotros descansamos esperando que aclarase más el dia 11 de Febrero[81]*, dia que como a las 9,30 de la mañana pasamos a Francia, un poco antes vimos como los tanques se tiraban al barranco sin sus pilotos, que ellos y otros soldados se iban corriendo hacia el bosque».*[82]

---

[78] Le Matin, del 14 de febrer de 1939. P. 2 (Traducció de l'autor)..
[79] Informació obtinguda de PARES. Vegeu nota núm. 68.
[80] REVERTE, Jorge M.: *La caiguda*...Op. Cit.P. 561.
[81] És possible que es tracti del dia 12 de febrer. En aquestes mateixes memòries, i uns quants paràgrafs abans, Eugeni Castell havia escrit: «Así amaneció el dia 12 de Febrero de 1939, con mucho frío y una llovizna que nos empezaba a empapar la ropa»
[82] CASTELL BELLÉS: Eugeni: *Memorias*...Op. Cit., P. 118.

En certa manera es pot considerar que la climatologia va ser una mica pietosa amb els fugitius republicans. En aquell sector del Pirineu, el moment més fort de la nevada havia estat el 30 de gener, però l'1 de febrer havia arribat un anticicló que faria fondre la neu de les zones més assolellades, mantenint-se el temps estable fins al 14 de febrer, quan els darrers defensors de la República en aquell sector ja havien pogut passar a França.

A les 14 hores del 13 de febrer, arriba al coll d'Ares un destacament de l'exèrcit rebel, que és rebut per dos guàrdies mòbils francesos. Establert aquest contacte a la mateixa línia fronterera, aquests soldas franquistes se'n tornen altre cop en direcció a Molló.

Els darrers combatents de la 60a Divisió de l'Exèrcit Popular de la República que a la bossa de Molló havien cobert la retirada dels seus companys, creuarien la frontera pel coll Pregon la matinada del 14 de febrer de 1939. Al seu front, i acompanyat pel comissari polític Francesco Scotti, anava Avel·lí Artís Gener "Tísner", que en aquell mateix moment acabava de ser ascendit al grau de tinent coronel.

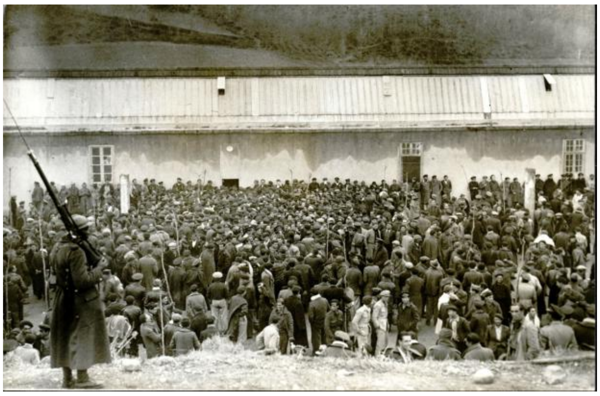

Els derrotats defensors de la República, internats en el camp de concentració de Prats de Molló i custodiats per un soldat senegalés. Foto: Biblioteca digital de Madrid.

Així recordava Tísner a les seves memòries aquell pas per la frontera:

> *«Dos-cents quaranta-set homes, resta de cinquanta Companyies, o dotze Batallons, o tres Brigades Mixtes, o una Divisió d'Infanteria de xoc, que vam entrar en terra oficialment francesa, per l'aiguavés pirinenc de cara al nord on mai no toca el sol, cobert de neu gelada. A les cinc de la matinada del dia catorze de febrer de 1939 els gendarmes que ens esperaven ja ens havien desarmat i fets formar a la carretera de la Presta».*[83]

La guerra a Catalunya va finalitzar, doncs, el 13 de febrer de 1939 i no el 10, tal com anys després ho acabarien reconeixent els mateixos militars franquistes.

> *«El comunicado oficial del Gran Cuartel General correspondiente al 10 de febrero anunció que la campaña de Cataluña había terminado. Esto no era totalmente exacto, toda vez que veinticinco mil republicanos continuaron resistiendo hasta el 13 en la bolsa de Molló, para proteger su retirada hacia el puerto de Ares. Diez mil hombres armados pasaron ese día a Francia por el sendero cubierto de nieve. El alto del puerto estaba defendido por cincuenta soldados que no se replegaron hasta la llegada de los nacionales. Dos de aquellos no pudieron cruzar la frontera y cayeron prisioneros. En realidad, su captura constituyó el último episodio de la guerra civil en Cataluña».*[84]

---

[83] ARTÍS-GENER, Avel·lí: *Viure*.... Op. Cit., P. 27.
[84] ANDRÉ MAURY, de la publicació francesa "Miroir de l'Histoire", recollit pel general Emilio Alaman Ortega, director d'Acció Social del Ministeri de l'Exèrcit, i publicat a Ejército, Revista ilustrada de las armas y servicios. Núm. 274. Madrid, novembre de 1962.

EL CAMP DE SANT CEBRIÀ

Tot i haver estat derrotats a Catalunya, molts d'aquells soldats que creuaven els passos fronterers amb França ho feien potser amb l'esperança de poder-se reagrupar i, un cop refets, tornar a la zona que encara estava en poder de les forces republicanes per poder continuar la lluita contra els franquistes. Hi havia el precedent de l'any 1937, quan els militars de l'Exèrcit Popular que havien passat a França quan va caure el front del Nord van ser reconduïts cap a la zona republicana.

> *«Los combatientes que pasaron a Francia eran los restos de las unidades que se habían batido heroicamente en los principales frentes de la guerra. Y la inmensa mayoría de esos combatientes entraban en Francia con un solo pensamiento: marchar a la zona Centro-Sur para continuar la lucha».*[85]

Tot just creuada la línia fronterera, però, van trobar els guàrdies mòbils francesos que, frustrant qualsevol possible esperança d'haver trobat una fraternal acollida, la rebuda que els van dispensar no va ser en absolut la que s'esperaven. El cop de culata rebut aquell dia pel sergent Luís Royo no va ser pas l'únic, i en seguirien molts més.

> *«De esta forma pasó un rato largo, tanto que sólo me espabilé cuando sentí el grito de una mujer a la que los gendarmes le pegaron un culatazo en las costillas. Estaba un poco distante y al mirar hacia ellos vi caer a la mujer. Un gendarme se agachó, tomó la pistola y la tiró a un montón de armas que había cerca. Los otros tres gendarmes apuntaban con sus fusiles a los españoles que como yo pensaban pasar a Francia».*[86]

Raoul Didkowski, prefecte de la regió dels Pirineus Orientals havia assegurat que els refugiats republicans serien rebuts als llocs fronterers, desarmats si calia, aprovisionats, tractats amb humanitat i ordenadament embarcats en trens, que els conduirien als departaments designats pel Govern per rebre'ls. Tot això, repetia, es faria amb ordre, sense avalots ni dificultats..

Arribada a les platges rosselloneses, on els caldrà construir els camps en els que seran internats.

El cert, però, és que el tracte rebut en tot moment va ser generalment d'una desconfiança no exempta d'hostilitat envers els nouvinguts, els quals van haver de patir nombroses vexacions des del primer moment.

[85] LISTER FORJAN, Enrique: *Memorias*... Op. Cit., P. 409.
[86] CASTELL BELLÉS: Eugeni: *Memorias*...Op. Cit., P. 118.

L'Eugeni i els seus companys, custodiats pels guàrdies mòbils francesos, van haver de fer una llarga marxa a peu des de Prats de Molló fina la costa, tot seguint la ruta que davallava paral·lela a la vall del riu Tec. El seu punt de destí era el camp d'internament de Sant Cebrià de Rosselló.

D'acord amb el que establia el decret llei de 12 de novembre de 1938 dictat per govern que presidia Édouard Daladier, que preveia l'internament d'"estrangers indesitjables", ampliat per la llei del 18 de novembre de 1938 que permetia l'internament "de qualsevol individu, francès o estranger, considerat perillós per a la defensa nacional o la seguretat pública, s'havien començat a obrir tot un seguit de camps destinats a reagrupar i mantenir confinats els refugiats que arribessin a territori francès com a conseqüència de la Guerra Civil Espanyola.

El primer dels camps que es van obrir al Rosselló va ser el d'Argelers, amb una capacitat per a 150.000 interns, que va començar a funcionar l'1 de febrer de 1939. La seva ràpida saturació davant l'arribada massiva de refugiats va fer que el 4 de febrer s'obrís un altre una mica més al nord, a Sant Cebrià, i resultant aquest també insuficient, encara se n'obriria un altre a uns 15 quilòmetres d'aquest darrer, el del Barcarès.

A mitjans del mes de febrer hi havia uns 275.000 homes internats en els camps de concentració del sud de França, repartits de la següent manera: 180.000 als camps d'Argelers i de Sant Cebrià, 65.000 als camps del Vallespir i 30.000 homes als camps de la Cerdanya.[87]

La vila de Sant Cebrià de Rosselló (Saint-Cyprien-sur-mer en francès) era llavors un poblet d'un miler d'habitants situat al peu del turó dels Aspres dels Roures i a tocar d'una zona d'aiguamolls, salancs i estanys contigua a la platja.

És aquí, en un dels indrets que havien estat considerats com els més inhòspits de la costa rossellonesa, ocupant la platja i l'aiguamoll anomenat l'Aigual, on estava instal·lat el camp d'internament al qual va ser conduïda la corrua de refugiats entre els quals estava l'Eugeni.

Porta d'accés al camp de concentració de Sant Cebrià de Rosselló.

Quan van arribar, el camp que els havia d'acollir no era altra cosa que una extensió de terreny de cosa d'un quilòmetre i mig de llarg per un d'ample sense pràcticament cap mena d'infraestructura, llevat d'una tanca de filferro d'arç que encerclava tot el seu perímetre excepte pel cantó del mar, on tal tancament no calia, i és que la principal preocupació dels francesos va ser crear tancaments infranquejables, relegant la construcció de barracons i altres instal·lacions necessàries a un segon lloc

[87] ALTED, Alicia: *La voz de los vencidos. El exilio republicano de 1939*. Santillana Ediciones Generales S.L. Madrid, 2005. P. 70.

Els primers soldats republicans, arribats a finals de gener, s'hi van haver d'acomodar tal com van poder en tendes i abrics de fortuna fets generalment amb canyes i les mantes que ells portaven, convivint allà dins amb el bestiar –cavalls, cabres i vaques- que els havien acompanyat en el seu pelegrinatge.

Així recorda l'Eugeni la seva arribada a aquell camp:

> *«Pasada la mitad de la tarde llegamos a una playa muy extensa y con un viento que levantaba la arena, la que al chocar con uno se incrustaba en la piel. Así tuvimos que soportat el resto de la tarde. Yo vi que algunos empezaron con las manos a hacer un hoyo en el que cupiese uno tendido y que el cuerpo quedase un poco más abajo que la superficie de la playa, y de esta manera se protegían del viento. Otros se acostaban de a tres boca abajo y con los pies hacia donde venía el viento, y se tapaban con una, dos o tres mantas. Los hubo que durmieron toda la noche sin acordarse del hambre, cosa que también me pasó a mi».*[88]

Les lamentables condicions dels internats en el camp de Sant Cebrià.

En les mateixes dates en que Eugeni Castell ingressava al camp de San Cebrià, el periodista i historiador francès Georges Soria, corresponsal dels diaris "L'Humanité" i "Ce Soir" va estar visitant tot el que li va ser permès d'aquell camp, quedant profundament impressionat per les deplorables condicions que allà s'hi donaven. La seva crònica, signada amb el pseudònim de Marc Ribecourt, deia entre moltes altres coses:

> *«Em va ser impossible visitar el propi campament. El ministre de l'Interior probablement no vol que puguem descriure les misèries, els mètodes que s'hi han introduït, el reclutament desvergonyit que s'hi està fent per a Franco.*
> *S'hi va instal·lar filferro espinós; van portar tropes, els senegalesos. I aleshores van decidir que en aquests pocs quilòmetres quadrats de terra, davant del Mediterrani, haurien de viure tots aquells homes. Els senegalesos van muntar les seves tendes de campanya, els refugiats van cavar forats a la sorra, com tombes, per evitar –un es pregunta realment com– les mossegades de la humitat.*
> *Hi havia soldats que morien de fred. Llavors les files es tancaven; quinze més o menys, et pregunto què són, davant de 70.000?*
> *La fam i la set creixien. El cas de la fam era molt senzill: una barra de pa per a vint-i-cinc soldats i si hi havia cap queixa, els senegalesos que havien estat armats amb cordes nuades hi eren per a això; per si no n'hi hagués prou, es decomissaven objectes: aquí un rellotge, allà una maleta, etc. etc.*

[88] CASTELL BELLÉS: Eugeni: *Memorias*...Op. Cit., P. 119.

> *La set? Ah! la set: es van instal·lar bombes que extreien aigua salabrosa del subsòl. Els soldats la feien servir per calmar la set, però dos dies després l'aigua tenia gust de sabó i orina, perquè, al cap i a la fi, aquests refugiats són homes. L'aigua contaminada es filtrava a terra i, quan tornava a sortir, tenia un gust... Tot estava organitzat d'aquesta manera. No va ser sinó fins ahir que les coses van començar a canviar una mica. El comandant de la guàrdia mòbil, responsable del camp, va fer portar fustes i tan bon punt van arribar, amb un magnífic entusiasme malgrat el cansament, els refugiats internacionals van començar a construir barracons. Però al vespre, ja no hi havia més fusta».*[89]

Només els ferits més greus van ser allotjats en el barracó d'infermeria que ja existia, una construcció de tres parets amb una capacitat per a 250 persones, quan la població d'aquell camp acabaria hostatjant 15.000 internats, i és que aquell camp, que havia estat obert el 8 de febrer de 1939 com a camp provisional de classificació, a causa de l'arribada massiva de nous interns procedents d'haver descongestionat el saturat camp veí d'Argelers, va acabar sent també un camp d'internament.

Ils viennent d'être promus au grade de lieutenant général de l'armée populaire de la République. C'est la première fois que le gouvernement de la République accorde le grade de lieutenant général.

Dans la page 5 :
Nos envoyés spéciaux :
Simone TERY à Valence.
RIBECOURT à Saint-Cyprien.
et en page 2 :
l'article d'ARAGON

AU CAMP DE SAINT-CYPRIEN IL FAIT SI FROID LA NUIT
que les réfugiés doivent creuser des trous pour se mettre à l'abri

DE NOTRE ENVOYÉ SPÉCIAL RIBECOURT

Au camp d'Argelès, où, comme au camp de Saint-Cyprien, la faim et le froid font autant de victimes que ... (Lire dans la 5e page.)

La premsa francesa se'n feia ressò de les males condicions en que estaven els internats al camp de Sant Cebrià.

A l'igual que passava a la major part d'aquells camps, els interns de Sant Cebrià van estar durant tot el temps pràcticament amuntegats dins d'aquell tancat. Segons l'informe enviat al Ministre de l'Interior francès el 6 de març del 1939 per l'abans esmentat prefecte Didkowski, el 9 de febrer els efectius del camp de Sant Cebrià haurien gairebé arribat a la xifra de 80.000 (exactament 78.961 interns, dels quals 3.130 eren ex membres de les Brigades internacionals).

En l'informe del comissari especial del camp de Sant Cebrià de dates 25 de març i 7 d'abril de 1939 s'indica la xifra de 52.000 interns i s'especifica que 38.360 d'ells van sortir del camp després del 10 febrer de 1939: 890 sortides individuals amb autorització de la Prefectura, 14.889 repatriats a Espanya, 96 refugiats enviats als Estats Units, 375 autoritzats, 1.211 civils enviats al camp de Bram, 58 interns transferits a Arles sur Tech, 541 traslladats als camps de recol·lecció de Perpinyà i 20.300 homes dirigits cap al camp de Barcarès.[90]

La vigilància dels internats anava a càrrec dels soldats, en particular G.R.M. (Guàrdia Republicana Mòbil), espahins i fusellers senegalesos. L'administració, és a dir, el manteniment i els subministraments i la vigilància fora del perímetre del camp de concentració depenien de l'autoritat dels prefectes departamentals.

El 23 de febrer de 1939, les autoritats franceses designen el general Ménard[91], comandant de la 17a regió militar francesa, amb centre a Tolosa de Llenguadoc, per tal

---

[89] Ce Soir, del 13 de febrer de 1939. P. 5 (Traducció de l'autor).
[90] TUBAN, Grégory: *Les séquestrés de Collioure. Un camp disciplinaire au Château royal en 1939*. Ed. Mare Nostrum. Perpinyà, 2003, P. 41.

que es faci càrrec de la organització de tota la xarxa de camps, des dels de control i tria que estaven situats prop de la frontera fins als d'internament.

A poc a poc els internats van començar a rebre fusta i altres materials perquè ells mateixos es construïssin els barracons, tot seguint les directrius dels francesos.

Acabats els treballs, el camp va quedar format per tretze illes de 300 x 500 metres amb 28 barracons cadascuna, separades entre elles per una filera de filferro d'arç. Els 649 barracons que es van construir, les dimensions dels quals anaven dels 75 als 125 metres quadrats, estaven previstos per a encabir un promig de 75 individus a cadascun d'ells.

Al març, 264.000 espanyols estaven amuntegats en els diferents camps del Rosselló, i a l'abril, encara hi havia 43.000 refugiats a Argelers de la Marenda (Argelès-sur-Mer), 70.000 al Barcarès, 30.000 a Sant Cebrià.

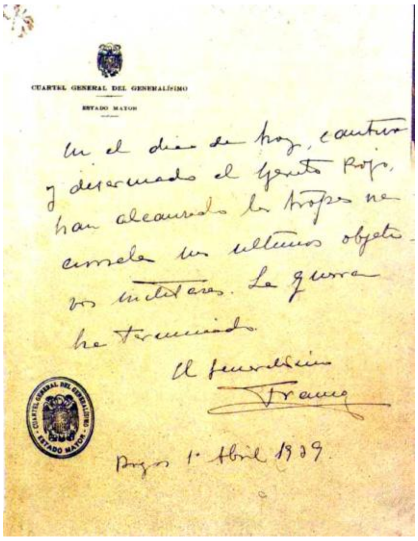
CUARTEL GENERAL DEL GENERALÍSIMO
ESTADO MAYOR

En el día de hoy, cautivo y desarmado el Ejército Rojo, han alcanzado las tropas nacionales sus últimos objetivos militares. La guerra ha terminado.

El Generalísimo
Franco

Burgos 1º Abril 1939

Comunicat oficial anunciant el final de la guerra, signat pel cap de les forces rebels, el general Francisco Franco.

Les condicions de vida, sense instal·lacions sanitàries, eren realment deplorables. Saint Cebrià va ser fins i tot declarada oficialment zona palúdica.. L'informe sanitari publicat l'abril d'aquell any pel general Péloquin, cap mèdic dels camps rossellonesos indicava que de febrer a juliol de 1939, van morir en aquells camps unes 15.000 persones[92], la major part d'elles per disenteria.

Mentrestant, el dia 1 d'abril de 1939 acabava aquella guerra amb el triomf de les forces feixistes que l'havien iniciat sollevant-se. La segona República Espanyola havia deixat d'existir quan només faltaven 8 dies per acomplir-se el vuitè aniversari del seu adveniment.

En un constant degoteig, els diferents governs estrangers van anar girant l'esquena al legítim govern de la República, que sobrevivia a l'exili, al temps que reconeixien el nou règim intrús que s'havia imposat a Espanya. Fins i tot al papa Pius XII li va faltar temps per justificar tot el que els franquistes havien fet i beneïr-los:

> *«Bienvenidos seáis, Jefes, Oficiales y soldados de la Católica España, hijos Nuestros muy amados, que habéis venido a proporcionar a vuestro Padre un inmenso consuelo. Nos consuela ver en vosotros a los defensores sufridos, esforzados y leales de la fe y de la cultura de vuestra patria, que, como os decíamos en Nuestro Mensaje-Radio, "habéis sabido sacrificaros hasta el heroísmo en defensa de los derechos inalienables de Dios y de la religión"* […]

---

[91] Del general Ménard van dependre, al seu torn, el general Lavigne i el seu superior el general Falgade, comandant de la 16a Regió (Montpeller), a qui se li va confiar la direcció dels camps del Rosselló.
[92] Una taxa de mortalitat superior al 6% dels internats.

Recordamos aquellos días de amargura en que "la sombra de la patria vacilante" —patriae trepidantis imago en frase del poeta cordobés Lucano—, os hizo comprender que España, sin hogares cristianos y sin templos coronados por la cruz de Jesucristo, no sería España, aquella España grande, siempre valerosa y más que valerosa caballeresca y más que caballeresca cristiana. Y al resplandor de ese pensamiento quiso Dios que brotaran en vuestro corazón generoso dos grandes amores: el amor a la religión que os garantiza la eterna felicidad del alma, y el amor a la patria que os brinda el bienestar honesto de la presente vida».[93]

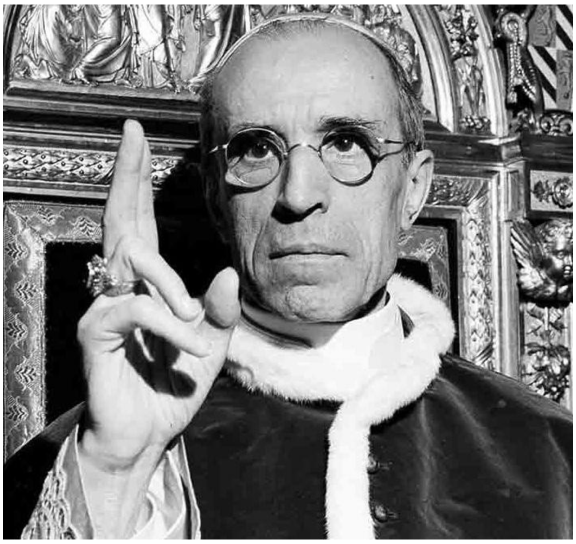

Fins i tot al Papa de Roma Pius XII li va faltar temps per córrer a beneir el nou règim d'orientació feixista que s'acabava d'instaurar a Espanya.

La pau, però, no va venir amb l'acabament dels combats, sinó que va donar pas a una repressió ferotge sobre els vençuts.

EL "BUREAU D'INFORMATION"

Poc abans de passar a l'exili, i per imposició de Juan Negrin, president del Consell de Ministres de la República espanyola i posteriorment del govern republicà a l'exili, el Govern de la Generalitat havia estat obligat a lliurar al de la República espanyola els fons amb que comptava per subsistir.

«Els recursos de què disposava la Generalitat, segons Carles Pi Sunyer, eren suficients per atendre les necessitats més urgents dels expatriats i mantenir l'obra política i cultural, però el 2 de febrer, per disposició del Govern de la República, els hagué de lliurar al ministeri d'Hisenda. A canvi, Negrín prometé una intervenció directa en l'administració dels béns de la República a través d'un organisme central que, hipotèticament, s'havia de crear a l'exili i s'anomenaria "el Consell dels cinc presidents"».[94]

En tal sentit, el president Lluís Companys escrivia el juny de 1939 a Indalecio Prieto:

---

[93] PACELLI, Eugenio (papa Pius XII): Discurs en castellà adreçat l'11 de juny de 1939 a una representació de caps, oficials i soldats espanyols (fragment). https://www.vatican.va/content/pius-xii/es/speeches/1939/documents/hf_p-xii_spe_19390611_soldati-spagnoli.html (lectura del 14 d'abril de 2024).

[94] CABRÉ I LLOBET, Salvador: *La Generalitat de Catalunya durant el primer exili (febrer 1939 - juny 1940)* Dins *Arxius. Butlletí del Servei d'Arxius* . Núm 29. Primavera de 2001. PP. 1-2.

«Y así estamos. La Generalidad, que lo dio todo, sin medios ni para sostener un secretariado. La presidencia y los que han sido últimos consejeros sin subsidio, en plan de resistencia hasta... Ésta es la situación actual».[95]

No obstant això, la Generalitat va començar a crear en territori francès tota una sèrie d'estructures dedicades principalment a vetllar pel suport de les institucions, la cultura i, sobre tot, l'assistència als refugiats catalans de base, malgrat la migradesa dels recursos que havia pogut conservar.

«En l'àmbit de l'organització, hem pogut observar que la Generalitat de Catalunya va iniciar les seves activitats en territori francès sense una cobertura jurídica clara que donés el mínim aixopluc; tanmateix, un bon suport d'amics francesos va fer possible que aquest inconvenient fos superat amb més o menys facilitat. Així i tot, l'evolució dels organismes creats per la Generalitat va ser dinàmica i complexa, sobretot durant els primers mesos d'exili».[96].

El 3 de febrer de 1939 s'organitzaven a la seu del Casal Català de Perpinyà uns serveis d'assistència als exiliats catalans que durant un primer temps, fins al juny d'aquell any, es van anomenar "Œuvre d'Entr'Aide aux Républicains Catalans (OERC), també anomenada Entr'Aide aux Républicains Catalans (ERC).[97]

El doctor Carles Martí Feced, nomenat pel president Companys cap del "Bureau d'Information", una oficina que s'encarregaria de donar assistència i informació als refugiats catalans.

Aquella oficina s'havia establert precisament a Perpinyà, al número 9 de la rue Oliva, per ser la ciutat important més propera als camps d'internament rossellonesos, i al seu front va estar inicialment el prehistoriador Pere Bosch Gimpera, fins llavors conseller de Justícia de la Generalitat, assistit pel doctor Carles Martí Feced, conseller de Governació, Finances i Cultura, i per Ramon Frontera Bosch, president del Consell de l'Escola Nova Unificada (CENU) i anteriorment alcalde de l'Hospitalet de Llobregat.

Així ho recordava anys després el propi doctor Martí Feced:

«El 2 de febrer de l'any 1939, el president Companys em va dir: «Avui, sortiràs junt amb en Ramon Frontera cap a Perpinyà, puix que com en Negrln ens ha donat un crèdit anireu a organitzar i a donar ajut als refugiats catalans que, en aquests difícils moments, es troben en el camp de concentració». Allí hi vaig romandre tres mesos. I després vaig ocuparme dels viatges de la gent que volia anar cap a Mèxic, és a dir cap a Amèrica».[98]

---

[95] CONTE, Jesús: *Tarradellas, testigo de España. El exilio y la transición a través de los archivos privados de uno de los políticos mejor informados de su tiempo*. Ed. Destino. Barcelona, 2011. P. S/N.
[96] PUIGARNAU TORELLÓ, Xavier: *Les finances de la Generalitat a l'exili: Una qüestió pendent*. Dins *Butlletí de l'Institut Universitari d'Història Jaume Vicens Vives*. Núm. 15. Barcelona, 2015. P. 22.
[97] Noti's la intencionalitat de l'acrònim.
[98] La Humanitat, juny de 1981. P. 4.

Cap a l'abril, Pere Bosch Gimpera va marxar a Londres i Carles Martí Feced es va traslladar a Paris per tal de fer-se càrrec d'una nova oficina anomenada "Bureau d'Information" que llavors s'estava organitzant a l'empara de la Fundació Ramon Llull[99], una entitat cultural catalana amb seu a Paris que havia estat creada poc temps abans, quedant Ramon Frontera al front d'aquella delegació de Perpinyà.

A partir d'aquell moment, la Fundació Ramon Llull continuaria dedicant-se als aspectes culturals i a la gestió de les residències, mentre que l'acabat de crear "Bureau d'Information", que va establir la seva seu a l'oficina número 214 del número 16 del carrer Monceau, s'encarregaria específicament de les tasques d'assistència i d'informació als refugiats, desenvolupant una part important de la seva feina en estreta col·laboració amb un altre organisme que poc després, el 2 d'abril de 1939, tot just un dia després que els franquistes publiquéssin a Burgos el seu darrer comunicat de guerra, seria creat pel Govern de la República: el Servicio de Evacuación de refugiados Españoles (SERE), que obriria les seves oficines al 94 del carrer de Saint-Lazare, tot just a 1,7 quilòmetres, uns 20 minuts a peu, del lloc on ells estaven.

Carta enviada al SERE per un intern del camp del Barcarès, un altre dels diversos camps d'internament dels refugiats espanyols que es van crear al Rosselló.

Segons les disposicions que regulaven l'actuació de les oficines del "Bureau d'Information", les seves atribucions respecte a la Fundació Ramon Llull i el SERE, tot quedava descrit en

> *«Amb relació amb el SERE el Bureau donarà compte a la Fundació del tant per cent que li pugui correspondre en cada embarcament i serà el Bureau qui li donarà compte de les persones que creu emigrables. Ben entès, però, que a fi d'ajudar a la tasca que la Fundació ha de dur a terme en part, el Bureau està disposat a acceptar aquelles modificacions que la Fundació cregui més convenients per tal que la seva obra sigui més efectiva. Per tant, les llistes definitives a enviar al SERE seran fetes per la Fundació, com també tots els altres treballs a fer fins al moment definitiu de l'embarcament.*
> *El senyor Antoni M. Sbert, en qualitat de Director de la Fundació Ramon Llull, i el Sr. Carles Martí i Feced, com a Cap responsable del Bureau, mantindran un estret contacte per a la millor organització i realització dels treballs encomanats a ambdues organitzacions».*[100]

---

[99] Aquesta fundació cultural francocatalana va rebre el suport d'intel·lectuals francesos de la talla de François Mauriac, Georges Duhamel, Henri Focillon, Jean Amade, Camille Soula o Pierre Vilar, i en el seu patronat s'hi trobaven, entre d'altres, Lluís Nicolau d'Olwer, Pompeu Fabra, Jaume Aiguadé, Miquel Santaló i Antoni Ma. Sbert, que n'era el president.

[100] Arxiu de l'Abadia de Poblet. Fons Tarradellas. Ref.: AAP1010-1-T-91. Doc núm. 14.

EL SERE

Gairebé d'una manera simultània a la iniciativa catalana, Juan Negrín, al front del Govern de la República a l'exili, creava el 9 de febrer, quan encara es combatia als fronts espanyols, una comissió pràcticament anàloga que seria l'embrió del que poc temps després seria el "Servicio de Evacuación de Refugiados Españoles (SERE). Aquesta organització es finançaria amb fons que prèviament havien estat col·locats a l'estranger pel Govern de la República en previsió de la desfeta bèl·lica que ja es veia a venir.[101]

Amb la fi de la Guerra Civil i el reconeixement del règim del general Franco per França, aquest servei naixia, de cara a l'administració francesa, com a dependència de la legació mexicana dedicada a organitzar l'emigració col·lectiva de polítics republicans i els seus familiars.

El dia 2 d'abril de 1939, l'endemà de la data oficial de finalització de la guerra, es constituïa oficialment el SERE, De la presidència d'aquell ens s'havia d'encarregar Pablo de Azcárate, però el cert és que mai va arribar a assumir del tot tal càrrec, delegant en el seu director Bibiano Fernández Osorio Tafall, el qual estava auxiliat per José Ignacio Mantecón com a secretari general i per Pilar Lubián Clemente, secretària de Méndez Aspe, com a tresorera. El SERE actuaria d'acord amb les línies que determinés un consell executiu format per representants de diversos partits polítics republicans:

Bibiano Fernández Osorio Tafall, president del SERE en substitució de Pablo de Azcárate, que mai va arribar a exercir el càrrec.

> *«El exdiputado en Cortes Manuel Torres Campañá por Unión Republicana; Emilio Baeza Medina, diputado y magistrado del Tribunal Supremo, por Izquierda Republicana; por la UGT su secretario adjunto y director general de la Caja de Reparaciones Amaro del Rosal; por la CNT su secretario general Mariano Rodríguez Vázquez; por la FAI la exministra de Sanidad Federica Montseny; el diputado y subsecretario del PSOE Alejandro Otero por este partido; Luis Cabo Giorla por el PCE; Julio Jáuregui por el PNV; el diputado*

---

[101] Quatre mesos després de que Juan Negrín hagués creat el SERE, el seu antagonista Indalecio Prieto crearia a Paris un altre organisme anàleg, la "Junta de Auxilio a los Republicanos Españoles" (JARE) finançat principalment amb els fons procedents del carregament del iot "Vita", consistent en joies, metalls preciosos i altres objectes de valor requisats per la "Caja general de reparaciones de daños derivados de la Guerra Civil", que havien estat enviats al port mexicà de Veracruz seguint les instruccions de Negrin, per tal d'evitar que caiguessin en poder del govern del general Franco.

> *José Olivares Larrondo por Acción Nacionalista Vasca; Jaime Ayguadé por Esquerra Republicana de Catalunya, y el ex subsecretario de Justicia de la Generalitat Eduardo Ragasol por Acción Catalana. Estos mismos representantes fueron los que integraron, de manera definitiva, el comité de control del SERE, con la excepción del Partido Comunista que desde la segunda sesión fue representado por Antonio Mije».*[102]

Un cop creat, el SERE obriria delegacions a Perpinyà, Bordeus[103], Orà i Mèxic.[104]

Les relacions entre el SERE i el govern francès mai van arribar a ser bones. Els francesos es van limitar a tolerar la seva existència en tant que consideraven que estava emparat per la legació consular mexicana, de la qual, i als seus ulls, en certa manera depenien.

> *«Desde el exilio en Francia, el SERE contó con la cobertura del Gobierno mexicano, a través de su Legación en Francia, que continuó reconociendo a la Republica Española en un país, Francia, que ya únicamente reconocía al gobierno de Franco como representante legítimo del Estado español. El embajador mexicano en Francia, Narciso Bassols, actuó como intermediario entre el gobierno republicano y las autoriades galas para dar legitimidad a las actuaciones del SERE en Francia».*[105]

L'ambaixador mexicà Narciso Bassols va actuar com a intermediari entre el SERE i el govern francès

Durant el breu període de temps en que el SERE va funcionar, dins dels seus diferents àmbits d'actuació en favor dels exiliats republicans (establiment de refugis, hotels per dones, nens, ancians i invàlids, colònies infantils, subvencions i ajudes en metàl·lic o en espècie als refugiats... etc.) la tasca preeminent que va dur a terme va ser, sens dubte, la organització d'expedicions col·lectives de refugiats amb destinació a Amèrica.

Atesa la pluralitat de formacions que hi intervenien, es va acordar que les quotes d'evacuació de refugiats cap Amèrica hauria de guardar una certa proporcionalitat. L'establiment d'aquestes quotes va ser motiu d'àrdues negociacions:

---

102 VELÁZQUEZ HERNÁNDEZ, Aurelio: *La labor de solidaridad del gobierno Negrín en el exilio: el SERE (1939-1940)* Dins *Ayer. Revista de historia contemporánes*. Núm. 97. Madrid, 2015. PP. 145-146.

103 La delegació del SERE a Bordeus estava situada al número 26 de la cèntrica Rue Ferrère.

104 El representant del SERE a Mèxic va ser el "Comité Técnico de Auxilio a Republicanos Españoles" (CTARE), al front del qual estava el doctor José Puche Álvarez, ex rector de la Universitat de València i amic personal de Juan Negrín.

105 ZALAI, Anita: *Un ex brigadista húngaro desde la Guerra Civil Española hasta América Latina – La biografía de Imre Kepes*. Dins OPATRNÝ, Josef (Coord.): *Checoslovaquia, Europa Central y América Latina. El período de entreguerras.* Universidad Carolina, Editorial Karolinum. Praga, 2019. P. 89.

> *«Se perdió mes y medio en discusiones enconadas cuando se trató de fijar las cuotas de evacuación hacia México que debían corresponder a cada Partido y Organización. La discusión de este asunto fué tan enconada en el seno del Consejo que, al final, hubo de recurrirse a la decisión arbitral de Azcárate, que fijó las tasas siguientes: Izquierda Republicana, seis por ciento; Partido Socialista Obrero Español, trece; UGT, veintidós; Partido Comunista, once; PSUC, cinco; Juventudes Socialistas Unificadas, dos; Unión Republicana, cuatro; Acción Catalana, dos; Esquerra Republicana de Catalunya, cinco; FAI, cuatro; CNT, dieciocho; Acción Nacionalista Vasca, dos; Partido Nacionalista Vasco, tres; e independientes, tres, lo que permitió a los partidos marxistas acaparar el cincuenta y tres por ciento».*[106]

LES EXPEDICIONS A A MÈXIC

El president mexicà Lázaro Cárdenas, que va donar refugi en el seu país als fugitius republicans.

Al front dels Estats Units Mexicans i des de l'1 de desembre de 1934, estava el que va ser el seu 52è president constitucional, Lázaro Cárdenas del Río, antic general de divisió durant la Revolució mexicana i un actiu militant del "Partido Nacional Revolucionario[107]que des d'un primer moment havia demostrat la seva solidaritat amb la República espanyola, no adherint-se al Comitè de No-intervenció i donant-li el seu suport, en la mesura que li va ser possible, en la seva lluita contra els agressors feixistes.

> *«Fué el México del presidente Lázaro Cárdenas el que decidió apoyar materialmente en la medida de sus posibilidades a la República española en guerra y defender su causa en los foros internacionales donde ello era posible, lo cual hicieron de manera impecable dos de sus portavoces, Narciso Bassols e Isidro Fabela. Fué el México cardenista el que en 1937, todavía en plena guerra civil, dió cobijo en tierras mexicanas, en Morelia, a un grupo de cerca de 500 niños españoles, que después fueron conocidos como los Niños de Morelia, para salvarlos de los peligros de la contienda y, en 1938, a un reducido grupo de intelectuales los que creó La Casa de España, que después se habría de convertir en El Colegio de México. Y, sobre todo, fué él quien a partir de 1939 abrió las puertas del país a todos los derrotados que pudieron alcanzar las playas mexicanas».*[108]

---

[106] OLAYA MORALES, Francisco: *La gran estafa de la Guerra Civil*. Belacqva de Ediciones y Publicaciones. Bacelona, 2004. P.85.

[107] Durant el mandat de Lázaro Cárdenas va ser reconstituït o adoptà el nom de "Partido de la Revolución Mexicana" fins l'any 1946, en que seria refundat i adoptaria la denominació definitiva de "Partido Revolucionario Institucional" (PRI).

[108] PLA BRUGAT, Dolores: *El aroma del recuerdo. Narraciones de españoles republicanos refugiados en México*. Instituto Nacional de Antropologia e Historia (INAH) i Plaza y Valdés S.A. de C.V. México, 2003. P. 18.

Les autoritats consulars mexicanes van actuar amb celeritat davant la rapidesa amb que s'anaven desenvolupant els aconteixements.

> *«La situación exigía medidas drásticas y urgentes, pues existía la posibilidad de que el gobierno francés, una vez que hubiera reconocido a Franco, tomara la decisión de repatriarlos* [es refereix als republicans internats als camps francesos]*, entregándolos a la venganza franquista. El 11 de febrero, al mismo tiempo que informaba sobre el cierre de la frontera ocurrido el 9, Narciso Bassols, quien por esas fechas fungía como ministro de México en Francia, señaló en un telegrama a Cárdenas que había sugerido a Alvarez del Vayo la conveniencia de "integrar urgentemente comisión escoja familias desean venir México, prefiriendo trabajadores campo, técnicos agrícolas, industriales y obreros calificados"; y el 17, el cónsul mexicano en Burdeos, Fernando Torres Vivanco, pedía urgentemente instrucciones, puesto que había una multitud de solicitudes de españoles deseosos de emigrar a México».*[109]

El primer dels vaixells dels quals es te constància que el SERE enviés a Mèxic acollint-se al generós oferiment fet pel president Cárdenas va ser el "Flandre", que va salpar el 21 d'abril de 1939 cap a Veracruz desdel port de Saint Nazaire.

El segon dels vaixells que el SERE va enviar a Mèxic va ser el "Sinaia", un vaixell transatlàntic francès que havia estat noliejat pels quàquers anglesos i el també britànic "National Joint Committee for Spanish Relief", presidit per la duquesa d'Atholl, i en el que el SERE va aportar una quarta part del cost de l'expedició De la supervisió de tot el procés burocràtic s'encarregà Fernando Gamboa, delegat de l'ambaixada mexicana a França.. Va salpar del port mediterrani de Seta el 25 de maig de 1939, portant 1.599 refugiats (quan havia estat concebut per transportar 132 passatgers en cabina i 522 en tercera classe), arribant al port de Veracruz el matí del 13 de juny de 1939.

Arribada a Mèxic del Sinaia, el segon dels vaixells amb refugiats que va enviar el SERE.

El tercer d'aquells vaixells havia estat l'"Ipanema", una nau que fins llavors s'havia emprat per transportar bestiar entre França i Algèria. Havia estat noliejat pel "Centro Galego de Nova York" i les "Sociedades Hispanas Confederadas de Ayuda a España". Va salpar el 12 de juny de 1939 des del port atlàntic de Pauillac, a la Gironde, transportant 994 refugiats i arribant també al port de Veracruz el 7 de juliol de 1939.

[109] MATESANZ, José Antonio: *Las raíces del exilio: México ante la Guerra Civil Española, 1936-1939*. El colegio de México. Centro de Estudios Históricos. Universidad Nacional Autónoma de México. México, 1999. P. 318.

I en aquells moments, (primers dies d'estiu de 1939), s'estava parlant de que encara es faria una tercera expedició, i que el vaixell seria possiblement un que s'anomenava "Mexique", com el país on aniria també destinat.

MENTRESTANT, A SANT CEBRIÀ ...

L'Eugeni ja portava gairebé mig any tancat en aquell miserable camp de Sant Cebrià, on res havia millorat des que hi va entrar, on la única cosa positiva amb la que es podía comptar era el caliu dels companys.

> *«Pasé cinco meses y un poco más en ese Campo de Concentración con momentos malos y buenos que al recordar algunos de ellos creo que enriquecieron mi vida, experiencias que no se aprenden en cualquier lugar y te las enseña tal o cual persona,…»*[110]

Estava molt clar que la penosíssima estada en aquells camps, insuportable pels internats i onerosa pel govern francès, no es podia perllongar indefinidament.

El camp de Sant Cebrià, on l'Eugeni i tants altres encara estaven internats.

S'havia acceptat l'entrada dels fugitius espanyols, però no se'ls va reconèixer oficialment l'estatus de refugiats polítics, la qual cosa hauria permès al govern francès rebre ajuts de la Societat de Nacions a través de l'oficina internacional Nansen en tal sentit.

> *«El no reconeixement de la condició limita la disponibilitat econòmica que permet el segell Nansen i els espanyols estan assistits per un pressupost especial de l'Estat elaborat pels Ministeris d'Hisenda i Interior i votat a l'Assemblea Nacional. S'utilitza per finançar els camps, els aliments i les cures als hospitals dels exiliats. Durant l'any 1939 el cost per a l'Estat va ser de 7 milions de francs per dia».*[111]

El 12 d'abril de 1939 el govern francès va decretar que tots els apàtrides i estrangers del sexe masculí, entre els 20 i els 48 anys que s'estaven beneficiant del dret d'asil, estaven obligats a treballar per les autoritats franceses. [112]

---

[110] CASTELL BELLÉS: Eugeni: *Memorias*...Op. Cit., P. 120.

[111] ANGOUSTURES, Aline: *Une guerre qui ne finit pas, les réfugiés espagnols en France de 1945 au début des années 196*0. Dins AAVV: *Réfugiés et apatrides: Administrer l'asile en France (1920-1960).* Presses Universitaires de Rennes. Rennes, 2017. P. 128 (Trad. De l'autor).

[112] ALTED VIGIL, Alicia: *La voz de los vencidos, El exilio republicano de 1939*. Ed. Aguilar. Madrid, 2005. P. 83.

La situació, mentrestant, tant a Sant Cebrià com als restants camps rossellonesos esdevenia cada cop més insuportable mentre a França només en parlaven algunes publicacions d'esquerres com ho feia aquest diari parisenc:

«El pitjor, és dur escriure-ho, però cal dir-ho tot perquè quedi clar. Tota aquesta xusma de guàrdies menyspreen i intimiden. Els guàrdies mòbils, homes i agents, arresten els oficials espanyols i se'n riuen. Els oficials protesten: Estem en un país amic? – Amic, sí, però no dels rojos!
Als campaments totes les forces de seguretat, des dels oficials fins als soldats, passegen amb els fuets a la mà. Al camp de Sant -Cyprien, un diputat va veure els senegalesos assotant els espanyols, als uns perquè eren els últims de la fila, als altres perquè no podien alliberar amb prou rapidesa un cotxe encallat a la sorra»[113].

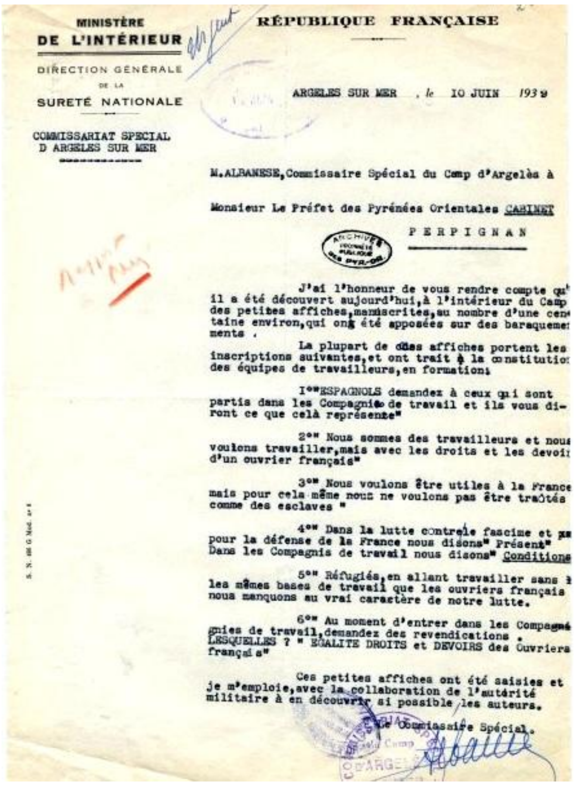
MINISTÈRE DE L'INTÉRIEUR
DIRECTION GÉNÉRALE DE LA SURETÉ NATIONALE
COMMISSARIAT SPECIAL D ARGELES SUR MER

RÉPUBLIQUE FRANÇAISE

ARGELES SUR MER, le 10 JUIN 1939

M. ALBANESE, Commissaire Spécial du Camp d'Argelès à

Monsieur Le Préfet des Pyrénées Orientales CABINET
PERPIGNAN

J'ai l'honneur de vous rendre compte qu'il a été découvert aujourd'hui, à l'intérieur du Camp des petites affiches, manuscrites, au nombre d'une centaine environ, qui ont été apposées sur des baraquements.

La plupart de ces affiches portent les inscriptions suivantes, et ont trait à la constitution des équipes de travailleurs, en formation:

1° "ESPAGNOLS demandez à ceux qui sont partis dans les Compagnies de travail et ils vous diront ce que celà représente"

2° " Nous sommes des travailleurs et nous voulons travailler, mais avec les droits et les devoirs d'un ouvrier français"

3° " Nous voulons être utiles à la France mais pour cela même nous ne voulons pas être traités comme des esclaves "

4° " Dans la lutte contre le fascime et pour la défense de la France nous disons " Présent" Dans les Compagnis de travail nous disons " Conditions

5° " Réfugiés, en allant travailler sans les mêmes bases de travail que les ouvriers français nous manquons au vrai caractère de notre lutte.

6° " Au moment d'entrer dans les Compagnies de travail, demandez des revendications. LESQUELLES ? " EGALITE DROITS et DEVOIRS des Ouvriers français"

Ces petites affiches ont été saisies et je m'emploie, avec la collaboration de l'autorité militaire à en découvrir si possible les auteurs.

Le Commissaire Spécial.

No tots els interns dels camps es van acollir a l'oferiment de sortir per anar a formar part d'una compañía de treballadors, ja que entenien que acabarien sent tractats com a autèntics esclaus. Els mateixos francesos van detectar tal rebuig.

El diari "La Crónica Española", editat a Santiago de Xile entre 1935 i 1940, en un extens article publicat l'agost de 1939 amb el títol d'"Inconsecuencia y difamación", sobre el camp de Sant Cebrià i les possibilitats de trobar un treball que permetés als seus interns sortir-ne, deia:

> *«El que escribe estas líneas estuvo cuatro meses en el campo de concentración de Saint Cyprien. Pues bien, en todo ese tiempo, los sesenta mil refugiados recluídos sólo tuvimos un ofrecimiento de trabajo. Era una Circular del Ministerio de Colonias francés, con estas condiciones: Lugar de residencia: Africa ecuatorial. Número de enrolados: cuatro mil españoles, solteros o que renunciaran a sus mujeres e hijos. Horas de trabajo: Destajo, sin limitación de jornada. Barracones y vida colectiva bajo disciplina militar. Horario, de noche cuando de día no se pudiese trabajar. Sueldo: un franco diario (no llega a noventa céntimos de peso) y a los que se distinguiesen por el trabajo realizado, dos francos.*
> *Pues bien, aquel ofrecimiento no conmovió ni indignó a la masa de españoles refugiados, sino que únicamente les presentó cara a cara la realidad de su infortunio. Era al fin y al cabo el derecho de Francia, que abrió sus fronteras salvando la vida de millones de seres en derrota».*[114]

[113] La Démocratie del 21 d'abril de 1939 P. 1 (Trad. De l'autor).
[114] Recollit per FERRER MIR, Jaime: *Los españoles del Winnipeg. El barco de la esperanza*. Ediciones Cal Sogas. Santiago de Chile, 1989. P. 170

El Govern francès va oferir cinc possibles sortides dels camps de refugiats: la repatriació, l'emigració a un altre país, un contracte laboral fora del camp, l'allistament a les unitats militars franceses (legió estrangera o els regiments de marxa de voluntaris estrangers), per combatre a la Segona Guerra Mundial, i la unió a les companyies de treballadors creades a causa de la necessitat de mà d'obra derivada de la conflagració que ja es veia a venir.[115]

Obligats per aquell decret, molts dels que estaven tancats en els camps es van començar a acollir als diferents oferiments que se'ls presentaven per poder sortir d'aquell internament, i que a través dels seus carcellers francesos els van anar arribant: Pocs, els que van poder, van començar a treballar per compte de patrons locals, Altres ho van fer incorporant-se a la legió estrangera francesa o als batallons de marxa de l'exèrcit francès, i encara molts altres a les companyies de treballadors estrangers organitzades pels francesos. També hi van haver molts que van optar per tornar a territori espanyol i sotmetre's a la poc probable clemència dels seus enemics.

Un grup de voluntaris del 21è Regiment de Voluntaris Estrangers de Marxa en una caserna del camp d'entrenament militar de Barcarès

No tothom, però, estava disposat a acollir-se a aquelles ofertes. Malfiaven d'elles i tenien por de que en triar-ne alguna, aquesta podria fer que anessin a parar a una situació encara pitjor que la que estaven.

L'imminent esclat d'una conflagració a nivell mundial era una cosa que ja es considerava segura des de feia temps, i qualsevol forma de participació o col·laboració amb la defensa francesa pressuposava implicar-se directament en aquella previsible guerra.

D'altra banda, la possibilitat de tornar a Espanya confiant en la possible clemència d'un enemic que sempre s'havia mostrat despietat no els era a molts en absolut atractiva, especialment a aquells que havien destacat per haver exercit algun càrrec d'un determinat nivell en qualsevol partit o organització política o a les files de l'exèrcit republicà, com era el cas de l'Eugeni. No consideraven creïble allò que se'ls deia i repetia de que els que no tinguessin les mans tacades de sang no havien de tenir cap por de tornar.

[115] Extret de: DREYFUS-ARMAND, Geneviève: *El exilio de los republicanos españoles en Francia. De la Guerra Civil a la muerte de Franco*. Ed. Crítica. Barcelona, 2000. PP. 71-80.

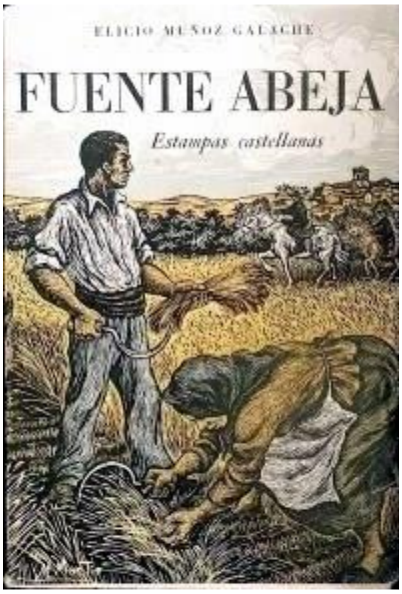

Un cop arribat a Mèxic, l'escriptor Elicio Muñoz Galache, antic company d'armes i de camp d'internament de l'Eugeni, va continuar escribint i va fundar una prou coneguda editorial

Hi havia, però, una altra possibilitat de sortida, i és que entre els internats se sabia prou be que existia una tercera opció molt més desitjable: La de deixar França i aquells detestables camps de concentració per marxar a altres països on serien fraternalment acollits. D'això no s'encarregaven ni els francesos ni els que en aquell moment estaven manant a Espanya, sinó que ho feien aquelles organitzacions que havien estat creades pels seus antics camarades. Les dues expedicions que ja s'havien fet cap a Mèxic els ho confirmaven. Dos antics companys d'armes de l'Eugeni, els germans Elicio i Blas Muñoz Galache, militants respectivament del PSUC i de les JSU, director del diari intern de la 124 Brigada Mixta el primer i tinent d'aquella mateixa brigada el segon, havien contactat amb aquella organització i van poder sortir del camp de Sant Cebrià, on ells estaven, i embarcar-se en el vaixell "Sinaia", que els va portar a Mèxic.[116]

També sabien que per fer-ho, una d'aquelles organitzacions, la que estava formada per catalans, com molts d'ells, estava a Perpinyà i se'ls podia escriure, tot confiant en que els carcellers francesos fossin diligents amb la correspondència dels interns.

Hi havia una altra opció més atrevida, i certament no exempta de risc: Anar a parlar-hi directament, atès que aquella oficina només estava a 18 quilòmetres d'allà, però per fer-ho calia absentar-se del camp, una cosa que estava absolutament prohibida i severament castigada, L'Eugeni no s'ho va rumiar gaire i així ho va fer, gestionant el seu cas i el d'altres companys:

> *«Dos veces afronté peligro de consideración al salir del Campo en misión secreta a Perpignan, después supe que atraparon a dos que seguramente los enviaron los mismos que me enviaron».*[117]

CAP A BORDEUS

La sol·licitud que Eugeni Castell havia presentat a Perpinyà postulant per acollir-se a aquell viatge a Mèxic va seguir el seu curs, arribant poc després al "Bureau d'Information" parisenc, on el seu cas, juntament amb el de tants altres sol·licitants, seria estudiat abans de ser presentada al SERE la llista de candidats a ser embarcats que proposarien els representants del Govern Català.

---

[116] Fundación Pablo Iglesias. Archivo histórico. Asilados políticos españoles llegados a bordo del vapor "SINAIA" Fol. 00122..

[117]CASTELL BELLÉS: Eugeni: *Memorias*...Op. Cit., P. 120.

A Paris, la oficina d'aquell "Bureau"que presidia el doctor Carles Martí Feced treballava febrilment. Amb totes les sol·licituds rebudes van confeccionar una primera llista amb els noms dels candidats que ells proposaven. Per fer-la van haver de tenir en compte nombrosos paràmetres condicionants: la quota assignada, els individus pendents d'embarcar en expedicions anteriors, les renúncies a darrera hora...

El 17 de juny lliuraven una llista amb els noms dels proposats a Jaume Aiguader, representant d'Esquerra Republicana de Catalunya en el SERE, el qual al seu torn la va sotmetre a aprovació tres dies després, el 20 de juny.[118]

Jaume Aiguader representant d'Esquerra Republicana al SERE.

Acompanyant aquella llista, i a manera d'annex, hi havia una relació de suplents feta per preveure noves renúncies o qualsevulla altres causes que impedissin l'embarcament dels que havien estat proposats en primera instància. En aquell annex hi constaven els noms de setze sol·licitants més, i entre ells estava l'Eugeni.[119]

Sovint s'ha dit que aquests processos de selecció eren excessivament parcials. Fins i tot el primer president del SERE, Pablo de Azcárate, ho reconeixia:

> *«Sus defectos son manifiestos, pero si se tiene en cuenta que se trataba de una emigración política y que la selección había de basarse en el grado de responsabilidad política de cada refugiado, era natural y hasta obligado que se confiara a los propios partidos y organizaciones sindicales, a los cuales debe imputárseles la responsabilidad por los abusos e injusticias que se cometieran».*[120]

La sol·licitud de l'Eugeni havia superat aquella primera tria, tot i que la seva plaça en el "Mexique", com a suplent que era, no estava del tot assegurada, cosa que ell ignorava. No obstant això, ja era motiu suficient per a poder sortir d'una vegada d'aquell camp odiós en el que s'havia hagut de passar gairebé mig any.

> *«Con este tipo de cosas pasó rápido el tiempo, un día me llamaron por el parlante para que fuera al mando francés. Todos los que había cerca me miraron con recelo y no faltó alguno que dijo en voz alta que sería mejor me tirase al mar. Con miedo fuí donde me indicaron y la sorpresa fué grande, primero porque ya eran muchos los que ya estaban allí y segundo porque algunos decían que llegó la libertad.Me acerqué al que tenía la lista y estaba al lado del equipo parlante y le dije mi nombre. Me buscó en la lista y cuando me encontró me preguntó: -¿Tu pediste ir a México? –Si, le respondí. Miró su reloj y dijo: -Tienes 20 minutos para ir a buscar tus cosas [...] En tres camiones nos trasladaron a la estación ferroviaria de Perpignan y allí nos hicieron subir a dos vagones con las ventanas con rejas por el exterior y clausurado el paso de*

[118] Arxiu Nacional de Catalunya. Codi de referència: ANC1-511-T-373, 41 docs.
[119] Id. Doc. Núm. 5.
[120] AZCÁRATE, Pablo de: *En defensa de la República. Con Negrín en el exilio*. Ed. Crítica. Barcelona, 2010, P. 137.

un vagón a otro. Nos dieron pan, mermelada envasada para cada uno y también chocolate de un sabor muy raro, muchos no lo comieron, otros si. El caso es que cuando ya anocheció el tren se puso en movimiento y de alguna parte se escuchó la gritería, no se si de los que nos íbamos o de los que nos despedían: - ¡A Burdeos, a la libertad!».[121]

LA SEVA FAMÍLIA EN TOT AQUELL TEMPS

Ben poca cosa és el que l'Eugeni sabia dels seus des de la darrera vegada que els havia pogut veure breument a Sant Feliu.

La guerra havia acabat a la pràctica i de manera prou tràgica els darrers dies de març de 1939 al port d'Alacant, i d'una manera oficial ho havia fet l'1 d'abril de 1939 amb el famós Parte Oficial de tots conegut per haver-se repetir fins a la sacietat

L'esperada pau, però, no va venir amb l'acabament dels combats, sinó que aquests van donar pas a una repressió ferotge sobre els vençuts, i seguint la venjativa política dels que havien vençut per les armes, les noves autoritats espanyoles es van presentar a Sant Feliu a buscar l'Eugeni, i en no trobar-lo s'endugueren el seu germà Josep.

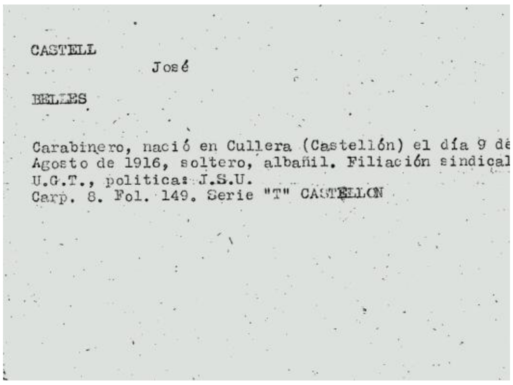
CASTELL José
BELLES
Carabinero, nació en Cullera (Castellón) el día 9 de Agosto de 1916, soltero, albañil. Filiación sindical U.G.T., politica: J.S.U.
Carp. 8. Fol. 149. Serie "T" CASTELLON

Brevíssima fitxa del seu germà Josep confeccionada després de la guerra. Noti's l'error comès a l'esmentar la localitat de naixement

A l'igual que l'Eugeni, en Josep, que era quatre anys més jove que ell, també havia estat afiliat al sindicat UGT i i políticament militava a les JSUC.

Durant la guerra havia ingressat al cos de Carrabiners, sent destinat al front de Madrid, on va formar part de la 8a Brigada Mixta, una unitat que estava formada exclusivament per carrabiners i que s'havia creat el 27 de març de 1937, constant de tres batallons: el 4t, el 15è i el 16è, que és on ell estava enquadrat.

Un mes després de la seva creació, aquella brigada mixta seria agregada a la 18a Divisió del Tercer Cos d'exèrcit, estant desplegada durant tota la guerra en el front de Madrid, en una contínua guerra de trinxeres en la que ells cobrien el sector que anava des de Las Rozas fins l'aiguabarreig dels rius Manzanares i Jarama.

El 17 de novembre de 1937 el Josep va ser ascendit a caporal[122], grau que va exercir fins al final de la contesa.

Quan es va produir el cop d'estat del coronel Segismundo Casado López per tal de donar fi a la guerra, la seva unitat es va arrenglerar en el bàndol casadista, que va intentar infructuosament pactar una rendició amb els franquistes. La seva unitat es va

[121] CASTELL BELLÉS: Eugeni: *Memorias*...Op. Cit., PP. 120-121.
[122] Boletín Oficial del Instituto de Carabineros, del 20 de novembre de 1937. P. 485.

dissoldre el 27 de març de 1939, i mentre l'endemà l'enemic ocupava Madrid, en Josep, desmobilitzat, va emprendre com va poder el camí cap a casa seva on va ser detingut pels elements del règim en el poder i ingressat a la Presó Model, oficialment anomenada "Prisión Celular de Barcelona", en la que en aquells moments estava reclòs.[123]

La seva mare, Teresa Bellés Travé, havia mort aquella primavera als 62 anys, mentre l'Eugeni estava internat al camp de Sant Cebrià i el Josep a la presó Model, i el seu pare, Alexandre Castell Tena, ja feia temps que també era mort.

Els seus sogres, Nicolau Torelló Duran i Dolors Riba Saladrigas, vivien, però estaven molt afectats per la manca de notícies de l'Andreu, el seu fill petit, germà de la Isabel, del qual no sabien res des de feia més d'un any, i es temien el pitjor.

Andreu Torelló Ribas formava part de la 59 Brigada Mixta de la 42 Divisió quan a principis de febrer de 1938 se'l va donar per desaparegut en el transcurs de la cruentíssima batalla de l'Alfambra, en el front de Terol, en la qual la seva brigada havia sofert tantes baixes que poc després seria dissolta.

El 3 de març, i a instància dels seus familiars, l'alcalde santfeliuenc Josep Vidal Carrasco, de la CNT, va demanar notícies sobre el seu parador[124], no havent constància de que rebés resposta en cap sentit.

Soldats republicans suportant gèlides temperaturas durant la terrible batalla de l'Alfambra, en la qual morí Andreu Torelló Ribas

I de la Isabel, la seva muller, amb la qual tan poc temps havien pogut estar junts des que es van casar, durant bastant temps no n'havia sabut res, però finalment, i a través de la Creu Roja, tingué notícies de que ella havia pogut sortir d'Espanya per tal de retrobar-lo quan fos possible, i ara fins i tot sabia l'adreça del lloc on ella parava...

Per això, quan a la fi l'Eugeni va poder sortir del camp de Sant Cebrià, l'única cosa en que pensava era en ella:

> *«Yo no sentía ni alegría ni emoción, solo pensaba que fuese cierto lo de "Libertad" y que sería de mi esposa, no sabía nada, aunque por medio de la Cruz Roja nos habíamos puesto en contacto y sabía su dirección».*[125]

---

[123] Més endavant seria transferit a la localitat d'Alcanyís, ingressant el 25 d'abril de 1940 a la presó d'aquell partit. D'Alcanyís va passar a la presó provincial de Saragossa, d'on finalment va poder sortir acollint-se a la redenció de condemnes per l'esforç intel·lectual, en haver obtingut en els exàmens de juny de 1943 les qualificacions d'excel·lent en cultura general i notable en religió, podent així tornar finalment a casa seva quatre anys llargs després d'haver acabat la guerra.

[124] FLAVIÀ**,** Josep (pseudònim emprat per l'historiador santfeliuenc Llorenç Sans Fàbregas)**:** *Del temps de la guerra. Capítol XLVII. Morts, ferits i desapareguts***.** Dins *Vaivé*. Sant Feliu de Llobregat, maig de 1991. P.56.

[125] CASTELL BELLÉS: Eugeni: *Memorias*...Op. Cit., P. 121.

RETROBAMENT

Després d'haver recorregut els 366 quilòmetres de via fèrria que separen Perpinyà de Bordeus, el tren que portava l'Eugeni i els seus companys d'expedició va arribar a mitja tarda a la capital aquitana, i allà tot el grup va baixar per ser conduit cap a un centre d'allotjament on es va assignar una habitació a cadascun d'ells i a continuació se'ls va donar de sopar.

Tot i que a les seves memòries Eugeni Castell anomena "hotel" al seu allotjament, el cert és que el SERE disposava de quatre refugis propers a Bordeus situats a les localitats de Dax, Duras, Angoûlème i Nontron, en els quals acollien uns quatre-cents refugiats que havien estat seleccionats per als embarcaments col·lectius a Amèrica però que no havien pogut embarcar, per la qual cosa havien de romandre a la zona tot esperant nous embarcaments (com tot seguit veurem, aquest va ser el seu cas). Les autoritats franceses no volien de cap manera que aquests refugiats romanguessin concentrats a la ciutat de Bordeus, i per això els van dispersar per la rodalia. Aquests refugis eren administrats directament pels prefectes de les localitats respectives, encara que amb el finançament del SERE a través de la seva delegació a Bordeus.[126]

Bordeus durant l'any 1939, una ciutat a la que l'Eugeni va arribar per tal de gestionar amb el SERE el seu passatge a Mèxic.

L'endemà d'haver arribat, després d'haver pres un desdejuni, els van acompanyar al consolat de Mèxic, al front del qual estava Fernando Torres Vivancos, home de plena confiança de l'ambaixador Narciso Bassols García.

Arribats al consolat els van fer posar en fila per tal de ser atesos per una administrativa.

Quan va arribar el seu torn l'Eugeni es va identificar, i davant la pregunta que aquella funcionària li va fer sobre si venia sol o acompanyat, ell li va respondre que havia vingut sol. La funcionària va agafar la seva fitxa i va entrar al despatx del cònsol.

Al poc, va sortir el propi Fernando Torres Vivancos.

L'Eugeni ens recorda el breu però altament esperançador diàleg que van mantenir.

> *«-Usted se llama (dijo mi nombre) y viene de Saint Cyprien Sur Mer, campo 19. –Si señor, le dije. Se volvió a la señora que me atendió y le dijo: -Quiero a la*

[126] Informe de Pablo de Azcárate a Jean Berthoin sobre el SERE, París, 11 de abril de 1940. Recollit per VELÁZQUEZ HERNÁNDEZ, Aurelio: *La otra cara del exilio. Los organismos de ayuda a los republicanos españoles en México (1939-1949)* Tesi doctoral. Universidad de Salamanca. Facultad de Geografia e Historia. Salamanca, 2012.P. 95.

esposa cuanto antes aquí. –Si, señor embajador. –Y ud. señor, vuelva a su hotel y espere a su señora, y cuando llegue, vengan los dos. No se inquiete, que nos preocuparemos de que la traigan. –¡Gracias, señor!».[127].

Altre cop al centre d'allotjament, la única cosa que va fer durant els tres dies següents va ser esperar, mentre veia que els seus antics companys d'expedició, i altra gent que havia arribat posteriorment, a mesura que se'ls convocava, anaven recollint les seves escasses pertinences i deixaven aquell establiment.

Finalment, després d'aquells inacabables dies d'espera, es va poder reunir amb la Isabel.

«En la mañana del cuarto día oí decir: -"Mesieu Catell", "Mesieu Catell"(sic). *Me asomé a la escalera y vi allá, junto a la escalera, a una mujer que me pareció conocer... Nos abrazamos y lloramos. Agradecí a la otra señora que la acompañó. Acompañé a mi esposa a la cama y la acosté para que descansara».*[128]

Tot seguit, l'Eugeni es va adreçar al consolat per tal d'informar-los de l'arribada de la seva muller, tot manifestant que ella no l'acompanyava en aquell moment perquè estava a l'allotjament descansant, atès que es trobava en un avançat estat de gestació. Va tornar amb un metge que la va reconèixer i va avalar la seva capacitat per viatjar i, poc després els recollia un cotxe que en poca estona els va portar juntament amb altres quatre compatriotes a Pauillac[129], una localitat distant una cinquantena de quilòmetres de Bordeus, situada a la riba esquerra de la Gironda, l'ampli estuari[130] que formen els rius Garona i Dordonya quan arriben al mar.

EL PETIT PORT DE TROMPELOUP

Per tal que els seus vaixells disposessin d'una escala que els permetés el transbordament de viatgers i mercaderies cap a la ciutat de Bordeus, la "Compagnie Générale Transatlantique" havia obtingut el 10 de febrer de 1890 l'autorització d'establir un moll a Pauillac, prop del canal de Trompeloup, a la Gironde, on poder efectuar la càrrega i descàrrega dels seus vaixells.

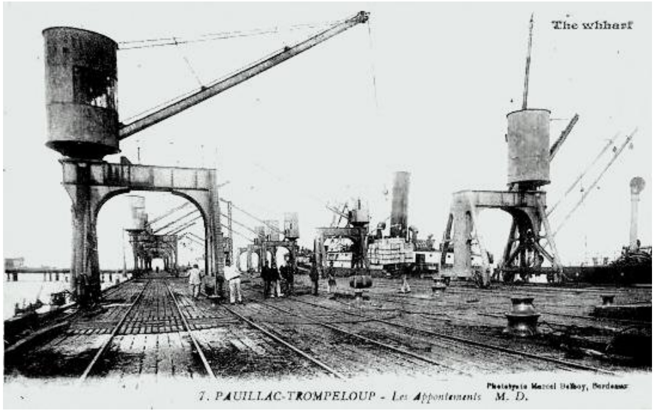

El petit port fluvial de Trompeloup, a Pauillac, prop de Bordeus, al qual l'Eugeni s'havia de presentar per tal de poder embarcar cap a Mèxic.

---

[127] CASTELL BELLÉS: Eugeni: *Memorias*...Op. Cit., P. 121..

[128] Id.

[129] Localitat especialment famosa perquè en ella es produeixen, entre altres, els vins "Château Lafite Rothschild Médoc", "Château Mouton-Rothschild Médoc" o "Château Latour Médoc",que figuren entre els més cotitzats del món.

[130] Amb 75 quilòmetres de llarg i una amplada de 12 a la desembocadura, la Gironda és l'estuari més extens de l'Europa occidental.

Aquell moll de 375 metres de llargària, a manera d'espigó amb dues vessants, paral·lel a la riba, i al que per terra arribava un ramal del ferrocarril, podia hostatjar vaixells de gran tonatge en qualsevol condició climàtica, per la qual cosa aquell nou port de Trompeloup–Pauillac va ser declarat d'interès públic el 25 de juliol de 1894, començant a prestar servei el 16 de gener de 1896.

El nou moll va estar funcionant a ple rendiment fins arribar a la dècada dels anys 20, en que la millora dels passos a través de l'estuari de la Gironda va permetre a molts vaixells pujar directament fins a Bordeus. La conseqüent disminució del seu tràfic li va suposar al petit port de Trompeloup entrar en un progressiu procés de decadència. Tot i així, el transit en aquell port fluvial no va desaparèixer ni de bon tros, i en el temps que ens ocupa encara s'enregistrava un raonable moviment de vaixells.

UN VAIXELL A PUNT DE SALPAR

El vaixell transatlàntic "Mexique" havia estat construït per la drassana "Chantiers et Ateliers de la Provence". La seva eslora total era de 171,6 metres per 19,5 de mànega i 10,7 de puntal.

El seu nom havia de ser "Île de Cuba", però en el darrer moment el van canviar pel de "Lafaiette", botant-lo l'any 1915 a Marsella amb tal nom.

L'any 1917, durant la Primera Guerra Mundial va ser requisat pel govern francès i transformat en vaixell hospital amb 1400 llits als Atelier i Chantiers de Gironde operant fonamentalment al Mediterrani, i amb l'armistici es va utilitzar com a transport de tropes.

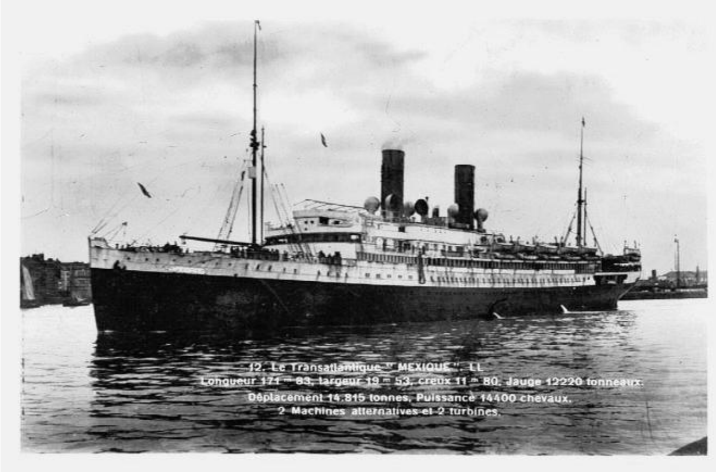

El "Mexique"al port. Aquest vaixell en el que estaba inicialment previst que l'Eugeni s'embarqués cap a Mèxic.

Retornat als seus propietaris, la "Compagnie Générale Transatlantique", el 27 d'octubre de 1919, el van dedicar a cobrir la línia del Havre a Nova York, fins el gener de 1929 en que, havent canviat el seu nom pel de "Mexique", va començar a servir la línia amb el Carib, Cuba i Mèxic.

El 25 de maig de 1937, en plena Guerra Civil Espanyola, va transportar des de Bordeus a Veracruz els anomenats "Nens de Morelia", 454 infants, 163 nenes i 291 nens refugiats espanyols, precursors de la diàspora republicana de 1939 cap als ports americans.

Després d'això el "Mexique" no va tenir cap altra activitat, romanent inactiu al port de Saint-Nazaire la resta d'aquell any, tot el 1938 i el que ja es portava del 1939, mentre

s’especulava si s’utilitzaria pel transport de pelegrins musulmans a La Meca o si s’acabaria venent a la companyia “France Navigation” una naviliera darrera de la qual estava el Partit Comunista Francès, i que durant la Guerra Civil Espanyola, entre 1937 i 1938, havia comprat 24 vaixells, convertit-se en la quarta companyia comercial francesa, dedicant-se al transport d’armes i altres proveïments destinats al bàndol republicà.

Finalment, el “Mexique” havia deixat Saint-Nazaire, i en aquells moments estava ancorat al port de Trompeloup-Pauillac i en perfectes condicions de navegació, a punt de dur a Veracruz els dos milers de refugiats republicans acordats entre el SERE i els representants del govern mexicà, estant previst que salpés el dijous 13 de juliol de 1939.

L’ÀNIMA ALS PEUS MENTRE ALTRES PODEN MARXAR

El vehicle que havien posat a la seva disposició va deixar a la tarda l’Eugeni, la Isabel i els altres quatre refugiats al port fluvial de Trompeloup, tot just davant del vaixell “Mexique” que els estava esperant. Il·lusionats, hi van pujar, instal·lant-se en els llocs que els havien estat adjudicats.

Van arribar a estar tres dies embarcats al “Mexique” esperant la sortida, i al final van acabar fent-los baixar amb no gaire bones maneres juntament amb altres 32 persones que també ja estaven embarcades, substituint-los per altres 34 nous passatgers que segurament van considerar que eren més valuosos o reunien més mèrits. Tot i que hi va haver una protesta massiva davant d’allò que tots els afectats consideraven una manifesta arbitrarietat[131], amb un estira i arronsa que va durar gairebé tot el dia, ja fosquejava quan es van tornar a trobar al moll, fora d’aquell vaixell, frustrant així totes les esperances que en ell havien dipositat.

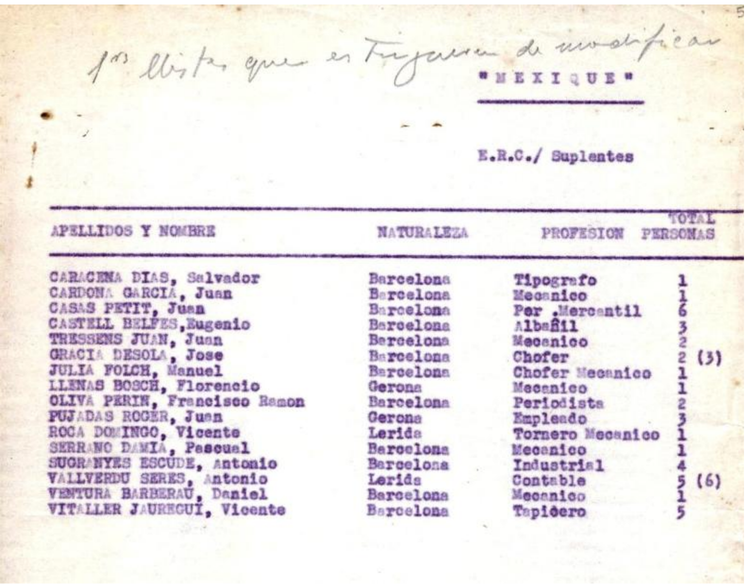

"MEXIQUE"

E.R.C./ Suplentes

APELLIDOS Y NOMBRE	NATURALEZA	PROFESION	TOTAL PERSONAS
CARACENA DIAS, Salvador	Barcelona	Tipografo	1
CARDONA GARCIA, Juan	Barcelona	Mecanico	1
CASAS PETIT, Juan	Barcelona	Per .Mercantil	6
CASTELL BELFES,Eugenio	Barcelona	Albañil	3
TRESSENS JUAN, Juan	Barcelona	Mecanico	2
GRACIA DESOLA, Jose	Barcelona	Chofer	2 (3)
JULIA FOLCH, Manuel	Barcelona	Chofer Mecanico	1
LLENAS BOSCH, Florencio	Gerona	Mecanico	1
OLIVA PERIN, Francisco Ramon	Barcelona	Periodista	2
PUJADAS ROGER, Juan	Gerona	Empleado	3
ROCA DOMINGO, Vicente	Lerida	Tornero Mecanico	1
SERRANO DAMIA, Pascual	Barcelona	Mecanico	1
SUGRANYES ESCUDE, Antonio	Barcelona	Industrial	4
VALLVERDU SERES, Antonio	Lerida	Contable	5 (6)
VENTURA BARBERAU, Daniel	Barcelona	Mecanico	1
VITALLER JAURECUI, Vicente	Barcelona	Tapicero	5

Relació enviada pel Bureau d’Information al SERE deixant clar que l’Eugeni no constava com a proposat, sinó només com a suplent en cas de baixa d’algun dels proposats per embarcar en el “Mexique”. Arxiu Nacional de Cataslunya.

Cinquanta-dos anys després, l’Eugeni encara recordava molt vivament aquell decebedor episodi:

[131] En tot moment l’Eugeni va ignorar la seva condició de suplent en aquell embarcament.

«Ese día, aproximadamente a las 9 de la mañana se nos conminó de parte del mando del Buque Mexique a que hiciésemos abandono del Buque buenamente antes que tuvieran que emplear la violencia para que lo abandonásemos. En esa orden de desalojo se consideraban a 34 ex-combatientes y familoiares, estando yo inclusive en el grupo. Hacía ya tres días que estaba a bordo, otros compañeros tenían cuatro y hasta cinco días de estadía en el buque.
Como ya al día anterior nos lo indicaron tres veces, optamos por abandonar la i lusión de que nos llevarían a México y la pena y amargura hizo presa en nosotros y la desesperación se hizo más presente en los que habíamos dejado el buque cuando vimos que por la misma pasarela que descendíamos, en ese mismo momento una fila de hombres subían a bordo a ocupar los espacios que dejamos nostros vacíos. Quise verificar lo que ya se estaba comentando a gritos: habíamos sido engañados, nos cambiaron por otros que seguramente los consideraban más valiosos o más heroicos».[132]

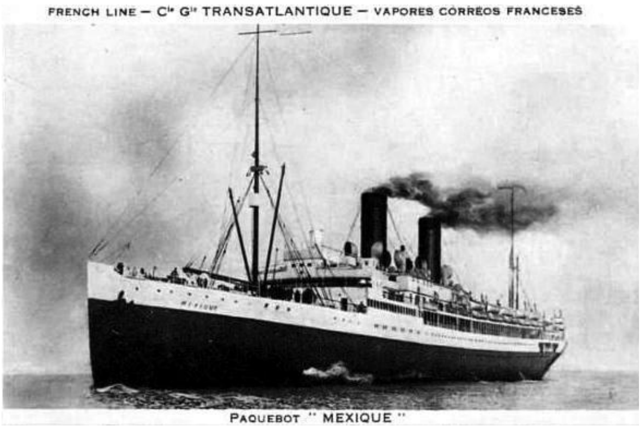

El Mexique, camí de Mèxic sense l'Eugeni

Allà al mig del moll, la indignació inicial va acabar donant pas al més profund dels desànims. Amb l'ànima completament als peus van agafar els mateixos autobusos que havien portat aquells que els havien pres el lloc, i amb ells van tornar altre cop a Bordeus. L'endemà ja hi hauria temps per fer totes les reclamacions que calguessin.

Amb el seu passatge al complet, el Mexique es feia a la mar el 17 d'agost de 1939 portant cap al port mexicà de Veracruz els seus eufòrics passatgers, que en el primer número de la publicació que van anar editant al llarg de la seva singladura recollien els diferents parlaments que a través dels altaveus del vaixell els van transmetre aquells que havien fet possible aquell viatge.

L'ambaixador mexicà a França, Narciso Bassols, els deia:

«Españoles, patriotas españoles que marchais hacia mi patria, vengo a despediros en nombre del Gobierno mexicano... »

Transmetent-los tot seguit el missatge del seu president Lázaro Cárdenas:

«Españoles antifascistas, México os considera extranjeros y amigos y os ofrece un hogar y la libertad...»

Després va parlar el president del SERE, Pablo de Azcárate, en nom dels representants de la República, les paraules del qual van quedar ofegades per la fervorosa cridòria dels embarcats, a la qual es van afegir tots els que en aquells moments es trobaven al moll de

---
132 CASTELL BELLÉS, Eugeni: *Chile, un país que conocí el año 1939* P. 2.

Trompeloup, fins i tot els tripulants d'un altre vaixell que en aquells moments es trobava allà ancorat, molt a prop, gairebé a tocar del "Mexique":

> *«También los marineros del Winnipeg*[133] *se sumaron espontáneamente a nuestra despedida, con su presencia, en grupo y entonando himnos revolucionarios».*[134]

Després d'aquells discursos, el "Mexique" emprengué la seva singladura vers la terra de promissió que esperava als dos milers llargs d'afortunats fugitius que s'hi havien pogut acollir.

NO GAIRE TEMPS ABANS, A XILE …

A Xile, un país que llavors era per a molts un gran desconegut situat gairebé a l'altra banda del món, havien tingut lloc el 25 d'octubre de 1938 unes eleccions a la presidència del país en les quals va ser derrotat el candidat conservador Gustavo Ross Santa María, guanyant-les per escàs marge Pedro Aguirre Cerda, membre del partit radical i candidat del Front Popular, una coalició que agrupava els partits socialista, comunista i demòcrata i la confederació de treballadors de Xile, comptant també amb el suport del partit nacista (versió xilena del partit nacionalsocialista alemany), el candidat del qual havia retirat la seva candidatura en aquelles eleccions.

Pedro Aguirre Cerda, membre del partit radical i president de Xile des de l'any anterior, en que el Front Popular, la coalició que presidia, havia guanyat les eleccions en aquell país.

Tot i governar al front d'una coalició heterogènia i tenir en contra seva una poderosa oposició, Pedro Aguirre Cerda emprengué tota una àmplia sèrie d'accions de govern encaminades a millorar la situació del país, entre les quals es podria citar el foment de la construcció d'habitatges i escoles, la creació del "Fomento de la Producción", impulsor de la industrialització xilena, o l'augment de les remuneracions dels treballadors, entre moltes altres mesures de progrés.

En més d'una ocasió, el president Aguirre havia manifestat i demostrat la seva simpatia envers el Govern de la República espanyola, ja que era també fruit d'un front popular en certa manera anàleg, salvant les distàncies, del que ell encapçalava al seu país.

---

[133] D'aquest vaixell, que aviat tindrà un paper principal en la nostra història, en parlarem abastament en els propers capítols.
[134] *Mexique. Diario de a bordo de la 3a expedición de republicanos españoles a México*. Núm. 1. 17 de juliol de 1939. P. 2.

Per tal motiu, el febrer de 1939, en produir-se la desfeta bèl·lica dels republicans espanyols, l'encara ambaixador de la República espanyola a Xile, Rodrigo Soriano y Barroeta-Aldamar, es va adreçar per carta al govern xilè preguntant si el seu país estaria disposat a concedir asil als refugiats espanyols que eren a França i que estaven malvivint en tan lamentables condicions d'amuntegament.

En aquells moments Xile estava passant per uns moments difícils. El 24 de gener de 1939 havia tingut lloc el catastròfic terratrèmol de Chillán, que havia causat entre vint-i-quatre mil i trenta-mil víctimes mortals, de les quals només van poder ser identificades 5.685. Una part important del sector central del país havia quedat àmpliament devastada, i els ardus processos d'atenció i reconstrucció mermaven seriosament els pressupostos estatals.

Però tot i que en aquells moments el seu país no estava per a permetre's gaire detalls altruistes, el president Pedro Aguirre de Cerda, va fer cas al contingut de l'escrit de Rodrigo Soriano.

Aguirre va encarregar al seu ministre de relacions exteriors i comerç Abraham Ortega Aguayo que posés en marxa el procediment per acollir a Xile un nombre determinat d'exiliats republicans que no excedís d'un parell de milers, procedents dels camps d'internament francesos, els quals s'haurien d'ajustar a un cert criteri de selecció, en virtut del qual només serien acceptats aquells que fossin útils per l'indústria, la mineria o l'agricultura[135], amb la qual cosa el seu gest de bona voluntat encara els podria aportar un gens menyspreable rèdit.

El llavors ministre xilè de relacions exteriors i comerç Abraham Ortega Aguayo

El propi ministre Abraham Ortega ho deixava prou clar en una entrevista concedida a la prensa xilena:

> «*No se ha querido por el Gobierno, dar asilo a refugiados, aunque incidentalmente así lo parezca, sino traer al país gente beneficiosa que contribuirá al desarrollo de la producción y que, en ningún caso, concurrirá a competir con nuestros obreros* [...] *Son todos obreros especializados, pescadores, agricultores, parceleros, metalúrgicos, etc. Toda gente que hace falta en el país. Entre ellos no viene un solo asturiano, son todos vascos y catalanes*».[136]

La guerra civil espanyola va acabar oficialment l'1 d'abril de 1939, i aquell gest solidari del president Aguirre -no exempt d'un cert interès, però- envers els refugiats de la derrotada República, es va mantenir en peu, tot i que a nivell diplomàtic, al govern xilè

[135] Confirmat i ampliat a Paris per Pablo Neruda als representants del Govern basc a l'exili Anton de Irala i Miguel José Garmendia quan el 17 de maig de 1939 els digué: «mejor que fueran especialistas, o mejor dicho obreros especializados, y no simples braceros o jornaleros. La industria de Chile es muy joven y cada jornada de trabajo de estos hombres vascos sería una clase o lección para los obreros chilenos».
[136] El Diario Ilustrado, del 7 de juliol de 1939.

li va faltar temps per reconèixer el nou règim del general Franco el dia 5 d'abril, tot just quatre dies després de la seva victòria militar.

L'escriptor xilè Pablo Neruda, a qui el ministre Abraham Ortega havia nomenat cònsol de segona clase per tal que es dediqués al tema de la inmigració española a Xile. A la foto el podem veure acompanyat de la seva segona muller i gran col·laboradora seva, Delia del Carril.

Per tal que es fes càrrec de les moltes gestions que el comès d'aquella empresa requeria, calia trobar algú amb suficient capacitat i sobre tot amb una especial sensibilitat per aquell tema. Per tal motiu, i sense rumiar-s'ho gaire, la persona que el ministre Abraham Ortega va escollir per a dur-la a terme va ser el llavors ja acreditat poeta xilè Ricardo Eliécer Neftalí Reyes Basoalto, més conegut pel nom de Pablo Neruda[137], el qual va ser nomenat el 15 d'abril de 1939 cònsol particular de segona classe, amb la missió especial de viatjar a França per tal de dur a terme la tasca que li havia estat encomanada. La denominació exacta del càrrec que Neruda exerciria a Paris seria el de "Cónsul Especial para la Inmigración Española".

EL CÒNSOL ESPECIAL

El 22 de maig el canceller Abraham Ortega havia notificat aquell nomenament de Pablo Neruda al seu cònsol General a París, el general retirat Armando Marin Mújica, enviant-li el següent telegrama:

> *«Cónsul Reyes lleva misión especial encargarse seleccionar refugiados españoles de acuerdo instrucciones que lleva. Puede US. Visar pasaportes le indique cuidando no signifique gasto alguno previsible para el Estado. Ofrezca Reyes toda colaboración – Ortega».*[138]

---

[137] Pablo Neruda, després d'haver-se preparat durant dos anys, havia començat l'any 1926 a exercir com a diplomàtic, havent estat destinat successivament a Birmània, Ceilan, Java, Singapur, Xina i Argentina. L'any 1934 va ser nomenat cònsol a Barcelona, sent destinat l'any següent a Madrid, on va viure l'esclat de la guerra civil espanyola. El seu obert posicionament a favor del bàndol republicà li valgué ser destituït del seu càrrec consular, que havia de ser estrictament neutral. Instal·lat a Paris, l'any 1937, havia escrit "España en el corazón". L'any 1939 va tornar a Xile sent ja obertament filocomunista (més endavant, l'any 1945, ingressaria oficialment en el partit comunista xilè, del qual seria membre del comitè central).

[138] Arxiu del "Ministerio de Relaciones Exteriores de Chile" Vol. 1709 (1939). Cablegrama núm. 474. Recollit per GARAY VERA, Cristian: *Las relaciones internacionales bilaterales España–Chile (1936-1990)* Dins AZCONA PASTOR, José Manuel: *Emigración y relaciones bilaterales España-Chile (1810-2015)*. Editorial Dykinson S.L. Madrid, 2016. P. 169.

Amb l'arribada de Neruda al Consolat General de Xile a Paris, el personal diplomàtic era el següent: cònsol general, Armando Marin; cònsol adscrit, Salvador Reyes; cònsol adscrit: Neftali Reyes; cònsol honorari adscrit: Roberto Burr Vidal i cònsol adscrit: Luis Arellano Concha.[139] Poc després s'incorporaria Manuel Arellano Marín, un jove diplomàtic que abans havia tingut un càrrec superior a Nova York, però que a partir de llavors hauria de col·laborar amb Neruda en el tema de la immigració dels refugiats espanyols.[140]

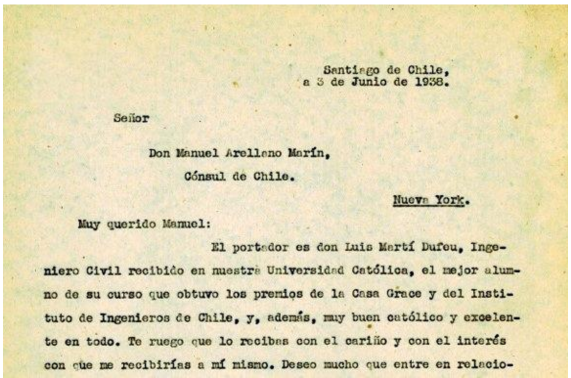

Santiago de Chile,
a 3 de Junio de 1938.

Señor

Don Manuel Arellano Marín,
Cónsul de Chile.
Nueva York.

Muy querido Manuel:

El portador es don Luis Martí Dufeu, Ingeniero Civil recibido en nuestra Universidad Católica, el mejor alumno de su curso que obtuvo los premios de la Casa Grace y del Instituto de Ingenieros de Chile, y, además, muy buen católico y excelente en todo. Te ruego que lo recibas con el cariño y con el interés con que me recibirías a mí mismo. Deseo mucho que entre en relacio-

Un any abans, Manuel Arellano Marin había tingut un càrrec superior al de llavors.

Sobre el paper de cadascun d'ells pel que fa a aquella operació migratòria, el Ministre Abraham Ortega ho deixava prou clar:

> *«Debo hacerles presente que, cumpliendo instrucciones precisas de este Ministerio, el Consulado General en París, y no solamente el señor Neruda, como se ha dicho, los seleccionaron cuidadosamente por oficios».*[141]

La major part del personal d'aquella ambaixada, i en especial el seu encarregat de negocis Moisés Vargas, eren, segons Neruda, obertament dretans, i l'havien acollit molt a contracor, posant-li pals a les rodes sempre que els va ser possible. Així ho descrivia el mateix Neruda:

> *«Gobierno y situación política no eran los mismos en mi patria, pero la embajada en París no había cambiado. La posibilidad de enviar españoles a Chile enfurecía a los engomados diplomáticos. Me instalaron en un despacho cerca de la cocina, me hostilizaron en todas las formas hasta negarme el papel de escribir».*[142]

Abans d'arribar a França, Neruda havia passat per Buenos Aires, Rosario i Montevideo, on va obtenir el compromís de col·laboració en major o menor grau de les organitzacions argentines i uruguaianes de solidaritat amb els republicans espanyols en el finançament de la expedició que es tenia intenció de preparar.

Un cop a Paris, capital a la que va arribar a finals d'abril de 1939, entre la seva oficina i el SERE van començar a posar fil a l'agulla per tal de donar-li forma a al projecte que havia assumit el president xilè d'acollir poc més d'un miler de refugiats republicans

---

[139] Memoria del Ministerio de Relaciones Exteriores y Comercio. P. 522.

[140] Pocs mesos després aquest personatge cometria un desfalc, fent-se fonedís juntament amb el seu amant. «El gobierno republicano español, que en ese momento se encuentra entre la espada y la pared, confia una buena parte de sus fondos a las manos seguras de Manuel Arellano Marin. Poco después éste desaparece llevándose el tesoro. Habia partido en luna de miel con un amante turco y ese dinero, destinado a salvar vidas españiolas, pronto se hizo sal y agua entre sus dedos» (TEITELBOIM, Volodia: *Neruda*. Editorial Sudamericana. Santiago de Chile, 1996. P. 250).

[141] El Diario Ilustrado, del 7 de juliol de 1939.

[142] NERUDA, Pablo: *Confieso que he vivido, Memorias*. Editorial Losada, Buenos Aires, 1976, PP.191-192.

convenientment seleccionats i eventualment acompanyats per les seves mullers i fills en el seu país.

Segons les instruccions rebudes, Xile hauria d'estar completament al marge del cost econòmic d'aquella operació, fins i tot de les despeses inicials d'acomodament dels refugiats a la seva arribada a aquell país, per a la qual cosa calia establir prèviament un determinat dipòsit destinat a cobrir-les, i així ho deixava prou clar el telegrama enviat pel ministre Abraham Ortega al seu Cònsol General a Paris Armando Marín:

> *«De acuerdo conversación telefónica con Neruda aceptamos venida alrededor mil seiscientos españoles previo depósito tres millones de francos. Sírvase despachar aéreo lista nombres con indicación profesiones. Suspenda nuevas remesas refugiados».*[143]

I encara el 27 de juny ho reblava amb aquest segon telegrama:

> *«Comunique Neruda que hasta hoy no existe depósito Banco Central anunciados por fondo. Reitero orden terminante no despachar refugiados mientras Ministerio no comunique que fondos están depositados en Chile».*[144]

Els polítics conservadors de Xile van utilitzar tots els mitjans al seu abast per advertir del perill d´una invasió de rojos provocada per l´arribada dels republicans. El seu principal aliat va ser un ampli sector de la premsa local, que va passar tot l'estiu difonent articles alarmistes sobre aquella possible arribada a Xile d'elements indesitjables.

Una de les passes que calia fer en primer lloc era assegurar-se de poder disposar d'un vaixell suficientment assequible, de plena confiança i que tingués la necessària capacitat física pel transport que es tenia intenció de fer.

Immediatament, el SERE va contactar amb els seus vells amics de la companyia "France-Navigation", que tan bons serveis havia prestat a la República durant la passada contesa.

LA NAVILIERA "FRANCE-NAVIGATION"

En plena Guerra Civil espanyola, malgrat el pacte de no intervenció en el conflicte que havia estat signat el 28 d'agost de 1936 per un total de 28 països liderats pel Regne Unit, n'hi van haver alguns altres, especialment Alemanya, Itàlia i Portugal, que van

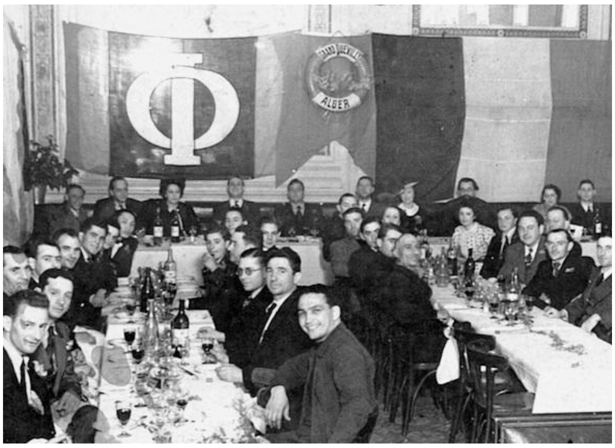

La plana major de la naviliera France Navigation fotografiada a Alger l'any 1938. Foto: Alice Méné Ghalila.

[143] OSES: Darío: *Abraham Ortega: el otro héroe del Winnipeg* Dins *Nerudiana* núm. 25-26 Fundación Pablo Neruda. Santiago de Chile, 2020. P.34.
[144] Id. També recollit per SCHIDLOWSKY, David: *Neruda y su tiempo: Las furias y las penas* . Vol. 1 (1904-1949). Ril Editores. Santiago, 2008. P. 434.

continuar donant obertament suport material al bàndol sollevat.

Davant d'aquest fet, la Unió Soviètica, que inicialment s'havia adherit a aquell tractat, s'hi va sostreure, i va començar a donar suport tant tècnic com material al bàndol republicà. Un suport que a la llarga no seria tan altruista com hauria estat d'esperar, però que de tota manera va ser prou ben rebut pels mal equipats republicans.

Tot i que França havia estat un dels països signants del tractat de no intervenció, el Partit Comunista Francès, decidit a ajudar els republicans, va fer seva la ideia de l'ambaixador de la República espanyola a França, Luis Araquistain, d'una companyia naviliera que pogués proporcionar transport segur de municions i altres subministraments a la República. El PCF va assegurar a la Unió Soviètica que ells podien contrarestar els efectes de la no intervenció i el bloqueig marítim als ports republicans amb la creació d'aquella companyia marítima imaginada per Araquistain, fent-se càrrec d'aquells enviaments fins a ports francesos i després introduir-los a través de la frontera terrestre franco espanyola.

Arribats a un acord, el 15 d'abril de 1937 es va crear "France-Navigation", una societat anònima situada al número 21 de la rue de l'Arcade de Paris i amb un capital social inicial d'un milió de francs que havien estat aportats per accionistes anònims darrera els quals estava el Kommintern a través de la "Banque Commerciale pour l'Europe du Nord (BCEN), un banc soviètic radicat a Paris des de 1924, el president i el vicepresident del qual eren ciutadans soviètics que vivien en el mateix banc, i les transferències de capital i altres operacions quedaven totalment al marge de qualsevol auditoria oficial.[145]

L'italià Giulio Ceretti, el comunista que estaba al front de la naviliera del partit comunista francés France Navigation.

Aquesta quantitat inicial es va incrementar a cinc milions de francs a l'agost de 1937 amb l'ajuda de successives aportacions, i a l'octubre de 1938 el capital va passar a ser de vint-i-cinc milions de francs, i les participacions van ascendir a trenta milions de francs.

Al front de l'empresa estava Giulio Ceretti, àlies Paul Allard, un italià amb experiència en transport marítim, com a segon de bord figurava Georges Gosnat, si bé l'ànima de la naviliera era Edgard Manguine, tots tres elements destacats del Partit Comunista francès. El reclutament de mariners, que havien de ser de màxima confiança, va córrer a càrrec del sindicalista d'origen tunisià Ahmed Ghalila.

L'any 1938 "France-Navigation" ja comptava amb més de 24 vaixells. L'escriptor i polític ultra dretà francès Pierre Hericourt en feia una relació de tots i cadascun dels vaixells de que disposava France-Navigation l'any 1938, tot denunciant el tipus de gènere que transportava i quin era el seu destí:

[145] WINGEATE PIKE, David: *In the service of Stalin.The Spanish communists in exile 1939-1945.* Clarendon Press. Oxford, 1993. P.6.

«He de recordar, en tercer lloc, que el 4 de febrer vaig publicar una sèrie de detalls sobre el tràfic de la famosa empresa France-Navigation que descarrega materials russos als nostres ports francesos, materials que després es transporten per ferrocarril fins a Barcelona. He publicat la llista de vaixells, que tothom hauria de conèixer i aquí la torneu a tenir

:

1. Al Racou (ex Nijverdal)
2. Cassidaigne (ex Schiaffina-23)
3. Ile-Rousse (ex Oued-Zem)
4. Lézardrieux (ex Prosper-Schiaffino)
5. Perros-Guirec (ex Edimbourg, PERDUT)
6. Ploubazlanec (ex Ville-de-Sète)
7. Trégastel (ex Ville-Mostaganem)
8. Datriguerme (ex-Lucie Delmas, PERDUT)
9. Mostaganem (ex Vauja)
10. Guilvinec (ex Stanmore)
11Bonifacio(ex Craggan-Hill)
12Bougaroni(es Shakespeare)
13Biscarosse (ex Sea-Victory)
14. Highwear
15. Higwood
16. Stanbrook
17. Jomar
18. Grand Quevilly (ex San-Carlos)
19. Aïn-El-Turk (ex Roi-Albert)
20. Gravelines (ex Koningen-Elisabeth)
21. Hepburn

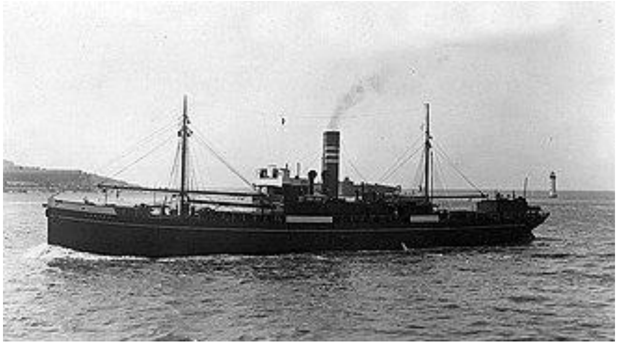

El Stanbrook, un altre vaixell de France Navigation que el 28 de març de 1939, a l'acabar la guerra, tot burlant el bloqueig dels franquistes havia aconseguit salpar d'Alacant amb 2.700 republicans que fugien, conduint-los fins a Orà.

Segons determinades indicacions, també s'inclourien les embarcacions següents:

22. Lola (ex Tuskar)
23. La Turballe (es Duc-de-Brabant)
24. Djebel Antar».[146]

A aquesta relació caldria afegir-hi el vaixell "Paimpol" (abans anomenat "Jacques Cartier"), adquirit a mitjan febrer de 1938, el qual, poc temps després passaria a anomenar-se "Winnipeg", el major vaixell mixte de càrrega i passatgers, vaixell insígnia de la "France-Navigation".

En el seu moment va ser la quarta companyia comercial francesa. Oficialment era una naviliera amb línies entre els ports del sud de França i Algèria o Tunis, però darrera d'aquesta façana es dissimulava el seu veritable objectiu, que com ja sabem, era el subministrament de queviures, armes i municions als republicans espanyols.

[146] L'Action Française, del 15 de febrer de 1938. PP. 1 i 3.

Tots aquests vaixells, tal com denunciava Pierre Hericourt, carregaven els enviaments d'armes al port militar soviètic de Murmansk o a altres ports europeus intermitjos com Rotterdam o Anvers i els transportaven al Havre, a Honfleur o a Bordeus, des d'on, amb les màximes precaucions i discreció, eren reenviades per mar o terra fins al territori republicà.

Als quaderns de Georges Gosnat que conserva el Partit Comunista francès es pot llegir, per exemple, el següent:

> *«Aquestes càrregues es desembarquen al Havre o Bordeus i després es transporten per carretera o tren fins a Puigcerdà i Catalunya: "un flux continu que va durar setmanes i mesos". En el tercer trimestre de 1938, France-Navigation va transferir 200 avions (desmuntats en peces). L'exèrcit republicà tindrà un total de 276 exemplars del Polikarpov, l'avió de caça més ràpid de l'època, anomenat Mosca pels republicans i Rata pels feixistes».*[147]

A més, aquests vaixells de càrrega no tant sols van prestar aquest servei de transport de material bèl·lic, sino que també van participar en diverses evacuacions, com la ja anteriorment esmentada dels nens de Bilbao el juny de 1937, la de València el març de 1939 o l'evacuació mentre va ser possible de dirigents polítics republicans, personal civil i militars que havien quedat atrapats a la fatídica bossa del port d'Alacant durant els darrers díes de la guerra.

EL "WINNIPEG"

El "Winnipeg", vaixell insignia de la naviliera France Navigation

Hem vist anteriorment com el vaixell "Mexique" salpava cap a Veracruz el 17 d'agost de 1939, al moll de Trompeloup. En aquell moment, i ancorat ben a prop del lloc on ell havia estat fins llavors, quedava un altre vaixell, els mariners del qual s'havien afegit de bon grat amb els seus cants al comiat dels afortunats que en aquell moment salpaven cap a la llibertat.

Aquell vaixell era el "Winnipeg", un paquebot mixt de 9.717 tones, que feia 143,9 metres d'eslora i 18,2 metres de mànega, va ser construït a Dunkerque per la drassana "Ateliers et Chantiers

[147] STREIFF Gérard: *France-Navigation – Une épopée rouge (4/5)*. Dins *PCF. Parti Communiste Français*. https://www.pcf.fr/france_navigation_une_pop_e_rouge_4_5. Lectura del 12 d'abril de 2024 (Traducció de l'autor).

de la Loire" i botat el 20 d'abril de 1918 per compte de la "Compagnie Générale Transatlantique", que serien els seus primers propietaris.

En un primer temps, entre 1920 i 1929, aquesta naviliera el va utilitzar com a vaixell escola per la formació dels oficials de la pròpia companyia, admetent-hi 250 estudiants per curs i destacant especialment en les pràctiques de meteorologia que es realitzaven a l'Atlàntic Nord.

L'any 1930 va canviar el seu nom pel de "Winnipeg" i va ser assignat al servei de les línies que enllaçaven amb L'Atlàntic Nord i el Golf de Mèxic, fins que va ser venut el febrer de 1938 a la companyia "France Navigation", que com hem vist anteriorment, el va dedicar, juntament amb els seus altres vaixells, a donar suport material a la República Espanyola en la seva lluita contra el bàndol sollevat. Al poc d'haver-lo comprat, i durant un breu període de temps el vaixell va dur el nom de "Paimpol", però no va trigar gaire a recuperar el de "Winnipeg".

El gener de 1939, quan Catalunya va caure en poder de les tropes franquistes, el "Winnipeg" acabava d'arribar a Bordeus ple d'armes procedents de Murmansk, però en veure que la frontera terrestre amb la República espanyola ja no era practicable, va acabar tornant amb la seva càrrega al port d'origen.

Amb la guerra ja perduda per la República, i quan l'únic territori que encara li quedava era el port d'Alacant i les seves immediacions, encara trobem que durant les tres primeres setmanes de març de 1939 van poder escapar cap a l'exili dos milers de republicans a través d'aquell port. Un dels vaixells que va participar en aquell rescat va ser el "Winnipeg", que va poder sortir d'Alacant portant fugitius cap a Algèria el 3 de març.[148]

El minador facciós "Júpiter" va arribar a disparar contra el "Winnipeg" per tal d'impedir el salvament de fugitius

Encara ho tornaria a intentar el 28 d'aquell mes, juntament amb els seus companys "Lezardieux", "Île Rousse" i "Ploubazlanec", tots ells de "France-Navigation", però l'acció dissuasòria dels vaixells franquistes (el creuer auxiliar "Mar Negro", el destructor "Velasco Ceuta" i el minador "Júpiter"), que a manera d'advertència van arribar a disparar contra ells, els ho va impedir.[149]

Ignorant l'acció dels vaixells facciosos, el diari parisenc "l'Humanité" donava erròniament per cert que el "Winnipeg" havia aconseguit fer a Alacant una nova evacuació de fugitius:

[148] RUBIO: David: *El bando sublevado conquista Alicante en la Guerra Civil (1939)* Dins *Alicantepedia* https://alicantepedia.com/fotografias/el-bando-sublevado-conquista-alicante-en-la-guerra-civil-1939 (lectura del 14 d'abril de 2024).

[149] SANTACREU SOLER, José Miguel: *La huída imposible. El fracaso de las gestiones del Consejo Nacional de Defensa en marzo de 1939* Dins. *Ebre 38. Revista Internacional de la Guerra Civil Española*. Núm. 6. Barcelona, 2011. P.87.

«Vint mil republicans que busquen refugi a l'estranger encara estan a Alacant.
Orà, 31 de març – Segons la informació arribada a Orà, a Alacant queda, malgrat l'ocupació nacionalista, una zona on 20.000 espanyols esperaven aquest matí mitjans de transport per sortir del seu país.
A primera hora del matí, el vaixell de càrrega Winnipeg salpava amb 6.000 evacuats a bord amuntegats a les bodegues, a coberta, allà on hi havia espai disponible. Altres vaixells van arribar a Alacant per acollir altres refugiats.
Els vint mil homes encara immobilitzats aquest matí provenien de Madrid o d'altres províncies de la zona republicana».[150]

L'any 1939, un cop acabada la guerra, Ildefonso de Irala[151], que era el director tècnic de la secció de nolis del SERE, va tramitar documents i pactar condicions amb "France-Navigation" per tal de noliejar el "Winnipeg" ("Paimpol" en els documents) amb l'objectiu de traslladar refugiats espanyols a Mèxic. Es van arribar a signar els contractes de fins a tres viatges a Mèxic amb aquest vaixell[152], però al final aquells tractes no es van arribar a posar en pràctica.

Per molts dels internats en els camps de concentració francesos, el SERE era la única via posible per marxar a un altre lloc on poder refer les seves vides.

No havent-se pogut concretar finalment la possible utilització del Winnipeg per transportar refugiats cap a Mèxic, tal com inicialment es proposava[153] ja que per aquelles dates el govern mexicà va decidir suspendere, almenys momentàniament, les expedicions cap a aquell país, i atesa la sempre bona disposició de "France-Navigation" per col·laborar, el SERE va considerar la possibilitat d'aplicar-lo a una nova operació en la qual feia poc que estaven treballant: el transport cap a Xile d'un contingent format per un parell de milers de refugiats, aprofitant la oferta del president d'aquell país, Pedro Aguirre Cerda, i la presència a Paris del seu cònsol especial Pablo Neruda, que, com hem vist, havia estat especialment destacat per a treballar en aquell projecte en la part que pertoqués als xilens, que al cap i a la fi eren els que en aquell tema tenien la darrera paraula.

El propi Neruda confirma que la consecució del "Winnipeg" per a aquella empresa havia estat obra del SERE:

---

[150] L'Humanité, de l'1 d'abril de 1939. P. 2 (Trad. de l'autor).
[151] Ildefonso de Irala García va ser un armador, consignatari i agent de duanes a Bilbao. Antic delegat de CAMPSA a Biscaia i fundador d'Air Pyrenées, la primera línia aèria basca. Com a armador i consignatari va ser propietari, entre d'altres, dels vaixells "Antonieta", "Mari Eli" i "Maria Begoña", aquest darrer requisat durant la guerra per la Marina d'Euskadi. Després de la guerra va formar part de la secció d'emigració del SERE. L'any 1942 va intentar marxar a Mèxic en el vaixell "Nyassa", però detingut per la policia del govern de Vichy en col·laboració amb la Gestapo i els serveis secrets franquistes, va morir a Marsella aquell mateix any.
[152] CASTANEDO PFEIFFER, Gunther: *El Winnipeg sin Neruda*. Dins *Nerudiana*. Fundación Pablo Neruda. Santiago de Chile, 2009. P.13.
[153] Amb la sortida del "Mexique"van acabar les grans expedicions marítimes cap a Mèxic ("Sinaia", "Ipanema" i "Mexique") organitzades pel SERE, havent transportat entre tots tres vaixells més de 5.000 exiliats.

«El gobierno republicano en exilio había logrado adquirir un barco: el "Winipeg". Este había sido transformado para aumentar su capacidad de pasaje y esperaba atracado al muelle de Trompeloup, puertecito vecino a Burdeos».[154]

El primer que calia fer era condicionar el vaixell pel comès que es pretenia, i per fer-ho es va dur al Havre, on es va treballar per habilitar-lo convenientment d'acord amb les característiques del transport que es pretenia fer.

«El acondicionamiento para el transporte de emigrantes se realizó entre los meses de junio y julio de 1939. Los trabajos comenzaron en los astilleros de Le Havre y se terminaron en Pauillac. En sus bodegas se instalaron dos mil literas, en tres pisos, separadas en recintos para hombres, mujeres y niños. Se acondicionaron nuevas cocinas y sanitarios adecuados para el número de pasajeros. La reforma del barco contemplaba dos nuevas enfermerías, un comedor para 500 personas que se usaría por turnos y embarcaciones de salvataje para 2.200 personas. También se ampliaron las instalaciones de ventilación, radio y megafonía».[155]

Com a anècdota curiosa cal dir que per tal d'ajudar-se en les despeses que suposaven aquelles reformes, al mateix temps que estant al Havre s'hi estaven acoblant dormitoris i menjador, el vaixell va ser llogat a la productora cinematogràfica francesa "Gaumont·, la qual va filmar a bord d'aquell vaixell la pel·lícula "L'Emigrante", dirigida pel Léo Joannon i protagonitzada per Edwige Feuillère i Jean Chevrier.[156]

Val a dir, però, que la trama d'aquesta pel·lícula no guardava cap relació amb el que seria realment el que aviat hauria de viure aquell vaixell, ja que el que narra el seu argument és la història d'un home que ha de deixar el país natal per buscar un futur millor en un altre lloc. A través del viatge, la pel·lícula explorava temes d'esperança, sacrifici i la recerca d'identitat en un món desconegut.

Mentre es treballava en el condicionament del "Winnipeg" es va aprofitar per rodar-hi una pel·lícula, obtenint d'aquesta manera un cert finançament des treballs que s'hi feien.

Finalitzats els treballs de condicionament, el "Winnipeg" es va traslladar al port fluvial de Trompeloup, on va quedar ancorat en espera de rebre el seu passatge destinat a Xile.

---

[154] NERUDA, Pablo: *Confieso que he vivido. Memorias*. Editorial Seix Barral. Barcelona, 1974. P. 67.
[155] GÁLVEZ, Julio*: ¿Qué fué del Winnipeg?* Dins *Cuadernos Hispanoamericanos* núm. 711. Ministerio de Asuntos Exteriores y Cooperación. Madrid, 2009. P. 110.
[156] La versió en castellà d'aquesta pel·lícula, amb el títol d'*Una mujer sin rumbo*, s'estrenaria al cinema Fèmina de Barcelona el 17 de juny de 1943 i al cinema Capitol de Madrid el 23 d'agost d'aquell mateix any.

El capità Gabriel Pupin, que dirigiría la singladura del Winnipeg. Un bon professional, però políticament contrari al sentir general de la seva tripulació.

Per a aquell viatge, en la selecció dels oficials que l'havien de governar van prevaldre els criteris merament tècnics, un oficial considerat bastant bo, tot i que ideològicament fos totalment contrari al posicionament polític dels seus mariners. El capità Gabriel Pupin, que en aquell viatge s'estrenaria en aquell vaixell substituint el seu antic capità, J. Malassagne, el qual l'havia governat durant l'etapa del subministrament d'armes a la República i l'evacuació de fugitius al final de la guerra. En el seu comès de comandant del vaixell, Pupin estaria auxiliat pel seu segon, el capità Icart, i pel també capità Marcel Lancelot, així com pels dos tinents, Brébion i Guédé.

La resta de la dotació, cosa d'uns cent cinquanta tripulants, estava majoritàriament constituïda per mariners afiliats al Partit Comunista Francès, entre els quals caldria esmentar, pel seu paper a bord, Émile Sellon, contramestre, sobrecàrrec i alhora comissari polític de la cèl·lula comunista de bord, i que en certa manera constituïa un contrapoder davant el més aviat dretà capità Pupin.

Altres tripulants que al llarg d'aquell trajecte tindrien en algun moment un paper més o menys destacat van ser: Charles Domurado, cap del menjador, Ayral, enginyer mecànic en cap; Naly, primer oficial de radio; Couedon, segon oficial de ràdio i alhora secretari de la cèl·lula comunista de bord, Duroc, mariner i sotscomissari polític; Maurice Vernichon, fogoner; Salin, encarregat d'equipatges; Marcel Forni, mariner; Jeannot Rivoual, mariner; Émile Famery, mariner; Georges Marchal, mariner; Coueff, intendent; Bouboule, cap de cuina; Carnio, mariner i Chaton, mariner, entre molts altres.

Cal fer també especial esment dels integrants de l'equip mèdic, que es va cuidar particularment ja que s'havia de transportar persones que havien viscut condicions molt dures als camps de concentració i la seva salut podria ser delicada. A càrrec d'aquest servei estava el matromoni format pels doctors Paul Hertzog i Marcelle Hertzog-Cachin, filla del també comunista Marcel Cachin, director del diari L'Humanité; el doctor Henri Chrétien i una vintena d'infermeres al front de les quals estava la infermera en cap Philomène Gaubert, tots ells actius militants del Partit Comunista francès.

ELS CANDIDATS PROPOSATS PEL "BUREAU D'INFORMATION"

Des que la projectada expedició a Xile amb el "Winnipeg" va començar a veure's cada vegada més factible i propera, el treball del SERE es va anar intensificant progressivament: calia procurar que la convocatòria arribés a tots els camps i que tots els possibles interessats en acollir-se en tinguessin coneixement.

Després calia seleccionar d'entre totes les sol·licituds rebudes aquelles en les que els candidats que es postulaven encaixessin millor amb el perfil requerit pel govern xilè i que alhora s'ajustessin en conjunt a les proporcions de correlació entre forces polítiques recomanades pel govern republicà a l'exili.

La feina era gegantina: les sol·licituds que es van rebre, a l'igual que havia passat en les expedicions anteriors, suposaven autèntiques muntanyes de cartes enviades per angoixats remetents que retrataven patètiques situacions, a quina més desesperada. I el més greu de tot és que ja se sabia que no totes podrien ser ateses, per tràgiques que fossin les circumstàncies. La quantitat a seleccionar venia predeterminada pel govern xilè i no es podia sobrepassar.

A més, calia donar una certa preferència a aquells que havent-ho demanat, no havien pogut partir en el "Mexique", o aquells la seguretat dels quals no es podia garantir si no aconseguien emigrar, o també, perquè no? aquells altres prou ben relacionats com per ser objecte del vell i tan arrelat mètode de les recomanacions... Tot es podia considerar vàlid en casos com aquell en que la desproporció entre les places que s'oferien i els sol·licitants era abismal. També calia comptar que el xilè Pablo Neruda s'havia reservat el dret d'adjudicació de cent d'aquelles places, per poder atorgar-les a qui millor considerés, sense haver-ho de justificar davant ningú.

D'un total inicialment calculat de 1500 candidats que es tenia intenció d'acceptar, es comptava que amb els seus respectius familiars podrien arribar a ser unes dues mil persones, de les quals la quota que li pertocava seleccionar i proposar al "Bureau d'Information" que presidia el doctor Martí Feced era d'un 4,15 %, la qual cosa es traduïa en 83 places.

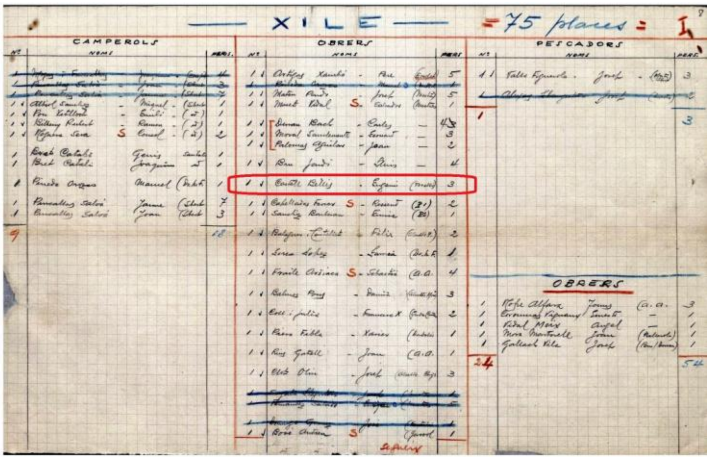
XILE — 75 places
CAMPEROLS
OBRERS
PESCADORS

La llista enviada pel "Bureau d'Information" al SERE, en la que s'inclou l'Eugeni. (Arxiu Nacional de Catalunya)

Treballant contra rellotge, la proposta que finalment va fer el "Bureau d'Information" al SERE per tal que fos incorporada al seu torn a les llistes que aquests darrers haurien de sotmetre als representants xilens per la seva aprovació contemplaven 34 sol·licitants que totalitzaven 75 places.

Cada un d'aquells candidats a ser embarcats havia estat proposat i avalat per una persona "de pes" que formava part o estava ben relacionada amb la organització catalana, i entre els proposats figurava altre cop l'Eugeni, i aquesta vegada no com a suplent, sinó amb plaça assegurada, havent-li estat assignades altres dues places: una per la seva muller, la Isabel, i una altra pel fill o filla que estaven a punt de tenir.

En conjunt, en aquella proposta d'embarcament en el "Winnipeg" els diferents avaladors i els seus respectius candidats van ser els següents:

El propi doctor Carles Martí Feced, d'Esquerra Republicana de Catalunya, conseller de Governació, Finances i Cultura, i en aquells moments president del Bureau d'Information havia presentat dos candidats, dels quals només es va embarcar Laureà Lorca López, sense cap acompanyant.

Antoni Escofet Pascual, d'ERC i alcalde de Vilanova i la Geltrú havia proposat 2 candidats (9 persones), de les quals només es va embarcar un dels candidats, Pere Artigas Xambó, acompanyat per la seva muller Nati Almirall Artigas, els seus fills Nati i Pere i la seva cunyada Dolors Almirall Artigas.

Antoni Maria Sbert Massanet, d'ERC i Conseller de Sanitat i Assistència Social, havia proposat 6 candidats (15 persones), de les quals només es van arribar a embarcar Miquel Albiol Sánchez i Emili Pou Vitlloch, ambdós sense acompanyants.

Antoni Maria Sbert va ser qui va avalar més gent (15 persones), però només es van arribar a embarcar dues d'elles..

Ventura Gassol Rovira, d'ERC, ex conseller de Cultura i diputat al Parlament de Catalunya, havia presentat un candidat: Josep Maria Bové Andreu, que es va embarcar sense cap acompanyant.

Lluís Mestres Capdevila, d'ERC i director general del Patrimoni i de les Rendes de la Generalitat havia proposat 5 candidats (14 persones), de les quals només es va embarcar Josep Valls Figuerola, acompanyat de la seva muller Benvinguda Rovira Segu i del seu fill Esteve.

Jaume Aiguader Miró, d'ERC, alcalde de Barcelona i diputat a Corts. Germà d'Artemi Aiguader, conseller de Seguretat i Interior, havia proposat 3 candidats, (8 persones) dels quals només es va embarcar Joan Rius Gatell, sense acompanyants.

Joaquim Dardalló Altés, d'ERC, secretari d'Artemi Aiguader, havia presentat un candidat: Xavier Piera Fibla, que es va embarcar sense cap acompanyant.

Carles Duran Bach, d'ERC, fill de l'acreditat metge de l'Hospital de Sant Pau Joaquim Duran i Trincheria, havia proposat 3 cadidats (8 persones): Ell mateix, acompanyat per la seva muller Teresa Moral Reig i el seu fill Carles. El seu sogre Leonardo Moral Sanclemente, acompanyat per la seva muller Joaquima Reig Freixenet i els seus fills Rosa i Lleonard. Joan Palomas Aguilar amb un acompanyant previst que no es va arribar a embarcar.

Lluís Bru Jardí, d'ERC i diputat al Parlament de Catalunya, havia proposat un candidat (4 persones): ell mateix, la seva muller Josepa Llop Ribas i les seves filles Montserrat i Roser, embarcant tots quatre.

Miquel Santaló Parvorell, d'ERC, diputat a Corts de la República, havia proposat 2 candidats: els germans Genís i Joaquim Bret Català, que es van embarcar sense acompanyants.

El doctor Miquel Cunillera Rius, d'ERC, portaveu de la Conselleria de Sanitat i Assistència Social de la Generalitat i diputat per Tarragona en el Parlament Català, el qual ja tenia plaça per a ell mateix, la seva muller Maria Valero Fernández i la seva filla Maria[157], i a més havia proposat com a candidats el seu gendre Francesc Coll Julià i la seva filla Josefina Cunillera, embarcant tots ells.

Fèlix Balaguer Castellet, d'ERC, alcalde de Vilafranca del Penedès que va proposar un candidat (2 persones) ell mateix ii la seva muller Anna Vallès Pina, embarcant-se tots dos

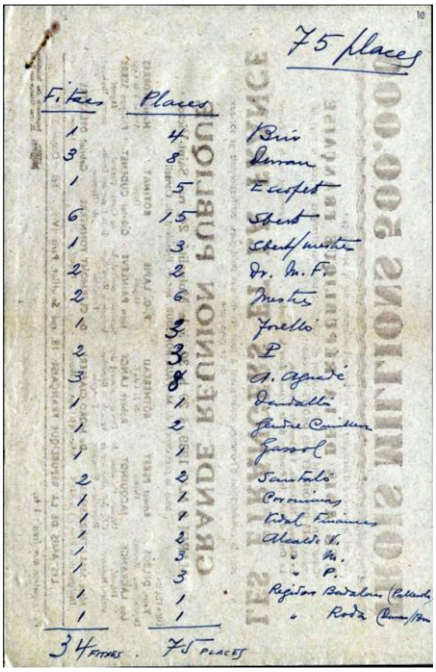

Un exemple de la precarietat de medis del "Bureau d'Information" català: El compte de les places que es proposaven al SERE i el nom dels seus respectius avaladors, anotat a la cara de darrera d'un anunci (Arxiu Nacional de Catalunya)

Damià Balmes Pons, d'ERC, alcalde de Montesquiu, localitat on va tenir lloc un episodi altament violent durant els Fets de Maig, havia proposat un candidat (3 persones): ell mateix, la seva muller Concepció Parramon Padrós i el seu fill Josep Maria, embarcant-se tots tres.

Josep Clot Oliu, d'ERC, alcalde de Puigcerdà involucrat en els fets de Bellver de Cerdanya de 1937 en els que va morir el temut líder llibertari Antonio Martín Escudero "el Cojo de Málaga", havia proposat un candidat (3 persones): ell mateix i els seus dos fills Teresa i Salvador Clot Boada, embarcant-se tots tres.

Dos avaladors dels quals no es conserva el nom, identificats com a P1 i P2, que van proposar un candidat cadascun, totalitzant tres persones, de les quals ninguna es va arribar a embarcar.

Un altre avalador sense especificar que va proposar com a candidat Ernest Corominas Vigneaux, el qual va embarcar sense cap acompanyant.

Finalment, i tal com es deia abans, un tal Torelló, de qui no es disposen més dades, però que pel cognom existeix la possibilitat de que estigués més o menys vinculat familiarment amb la Isabel, va proposar un candidat (3 persones): l'Eugeni Castell Bellés, la seva muller Isabel Torelló Ribas i la tercera persona per a qui es va reservar plaça seria el fill que la Isabel estava a punt de tenir.

Així es completaven les 75 places que podia presentar la organització catalana, però paral·lelament a aquella primera relació, l'equip del "Bureau d'Information" va treballar també en una segona relació que contemplava 125 places, de les quals al final només van acabar prosperant 8 candidats, totalitzant 19 places.

Els avaladors i els candidats afortunats d'aquesta segona llista van ser:

---

[157] Com ja havia passat en altres expedicions, si el mateix passatger es podia pagar el seu bitllet, li era indubtablement més fàcil pujar al Winnipeg.

Antoni Blàvia i Esquirol, màxim dirigent militar d'Estat Català durant la guerra, havia proposat 2 candidats (4 persones): Josep Beya Ferran i el seu fill Josep Beya Pons, acompanyats per la muller del primer i mare del segon Asunció Pons Farran i Mercè Beya Pons, filla i germana, respectivament, d'ells.

Antoni Escofet Pascual, d'ERC i alcalde de Vilanova i la Geltrú havia proposat diversos candidats, dels quals només es va embarcar un (2 persones): Benet Abad Ruidó i la seva muller Pepita Robert Morgui.

Lluís Mestres Capdevila, d'ERC i director general del Patrimoni i de les Rendes de la Generalitat també havia proposat diversos candidats, dels quals només es va embarcar Josep Alujas Llagostera, acompanyat de la seva muller Carme Roses Alcalá.

El doctor Carles Martí Feced, d'Esquerra Republicana de Catalunya, conseller de Governació, Finances i Cultura, i en aquells moments president del Bureau d'Information va presentar un candidat: Amadeu Llorens Farran, que va embarcar sense cap acompanyant.

Altres proposats, sense indicació de qui eren els seus avaladors van ser Josep Esteve Aguiló, que va embarcar acompanyat de la seva muller Francesca Mora Botella i les seves filles Amor i Núria; Salvador Pujol Martí, que va embarcar acompanyat de la seva muller Carmen Rodríguez Campillo i el seu fill Helio; i Enric Garcia Vigneaux, que va embarcar sense cap acompanyant.

Les llistes dels proposats pel "Bureau d'Information van ser convenientment lliurades al SERE, els quals van incorporar els candidats que acabem de veure i els seus acompanyants a la llista general que havia de ser presentada als representants xilens perquè li donéssin el seu vist-i-plau o en tot cas que hi fessin les modificacions que consideréssin oportunes.

A finals de juliol gairebé tots els que havien estat seleccionats ja estaven a Bordeus per tal d'anar procedint al seu embarcament.

No tots els admesos es van arribar a embarcar. El sots oficial naval Vicente Criado Gabeiras, tot i haver estat escollit, va acabar al camp d'extermini alemany de Mauthausen, on afortunadament va poder sobreviure.

No tots ells, però ho van poder fer. Tal és el cas dels sots oficial naval Vicente Criado Gabeiras, que havent sortit de Roses fugint dels franquistes el 10 de febrer de 1939 va acabar amb tota la seva tripulació internat al camp d'Argelers. Havent sol·licitat la seva inclusió en en la llista dels candidats per anar en el Winnipeg, tot i que el seu nom figurava a les llistes de seleccionats va acabar enrolat en una companyia de treballadors estrangers i enviat al nord de França, on l'any 1940 cauria en poder dels alemanys prop de Dunkerque i seria internat al stalag XVII B de Krems-Gneixendorf, des d'on el desembre de 1941 va ser enviat al camp de concentració de Mauthausen, del que va tenir la sort de poder acabar sortint viu el maig de 1945.

EL PROVIDENCIAL ALMENDROS

Desconeixent tant la seva condició de suplent en el "Mexique" com l'existència de tots aquells tràmits que li asseguraven un passatge –no cap a Mèxic, sinó cap a Xile- per a ell i la Isabel, la única cosa que en aquells moments sabia l'Eugeni és que sense donar-li cap mena d'explicació l'havien fet baixar del vaixell que acabava de salpar sense ell, frustrant així les seves esperances d'emigrar.

> *«Estaba furioso, lo sucedido era cruel, lo más cruel que se le podía hacer a unos indefensos seres que por pocas horas y por quien sabe quien lo dispuso, se nos privaba de viajar en el "Mexique" hacia la Libertad».*[158]

Ja a l'autobus que els tornava des del moll de Trompeloup cap a l'allotjament, ell i els altres afectats que també havien estat forçats a desembarcar van acordar que de cap manera s'havia de deixar la cosa així, i que calia reclamar enèrgicament davant de qui calgués per tal de trobar una immediata solució satisfactòria a allò que consideraven una tremenda injustícia.

> *«Formamos una delegación tres de los que parece, teníamos más presencia de pelea, y por eso, me tocó compartir esa misión. En el Hotel, por suerte, encontramos al Señor José Almendros*[159]*, Jefe de Inmigración, pedimos hablar con él, nos concedió tiempo para escucharnos».*[160]

Després de'estar parlant una bona estona amb el tal Almendros, comentant-li que tot i haver estat ja embarcats els havien fet baixar, i de fer-li veure que el el que ells volien era marxar cap a on fos, com més lluny millor, ja que el tornar altre cop als camps de concentració o potser fins i tot a Espanya els podria suposar potser la mort, li van arrencar la promesa de que s'interessaria pel seu cas i miraria de fer tot el possible per trobar alguna mena de solució.

Camí de tornada des dels molls de Trompeloup cap a Pauillac, on José Almendros els hi faria recuperar l'esperança.

[158] CASTELL BELLÉS, Eugeni: *Chile, un país...* Op. Cit. P. 3.

[159] Sobre aquest tal José Almendros, no queda clar de quina organització formava part ni quin era el càrrec que ostentava. En altres apartats de les seves memòries l'Eugeni Castell ens diu que havia estat «un general de origen valenciano», però en cap de les bases de dades consultades consta ningú amb tal nom que s'ajusti a aquest perfil.

[160] CASTELL BELLÉS, Eugeni: *Chile, un país...* Op. Cit. P. 3.

Realment, la gestió que va fer l'Almendros fou molt simple, ja que es va limitar a consultar les llistes definitives fetes pel SERE amb els noms dels que estaven proposats per ser embarcats en el "Winnipeg" i constatar que en elles hi figuraven l'Eugeni i els altres individus que com ell li acabaven de presentar aquella reclamació.

L'hotel de Pauillac on van haver d'esperar aquella solució definitiva que els prometia l'Almendros

I és que el cas de l'Eugeni no era l'únic, i eren bastants els que havent estat seleccionats inicialment per a embarcar-se en el "Mexique", per una o altra causa ho van haver de fer en el "Winnipeg".

> *«... recibieron ofertas para venir a México, oferta que aceptaron llenando unas fichas con sus antecedentes* [...] *Cuando llegaron al puerto, el barco que se dirigía a México ya estaba completo y ante tal situación optaron por subir al que venía a Chile. Algo parecido le ocurrió a Francisco Ramos, dirigente comunista que era buscado por el franquismo, quien originalmente decidió partir a México pero demoró en recuperar a uno de sus hijos que había sido enviado con anterioridad a Francia y tuvo que seguirlo pasando por Marsella para encontrarlo finalmente en París. Esta búsqueda retrasó su llegada al puerto, perdiendo el barco al cual estaba asignado, y frente a tal situación, decidió embarcarse en el «Winnipeg» que salía con destino a Chile. Santiago Meléndez, restaurador catalán, también tenía un pasaje para venir a México pero optó por cederlo a un compañero que necesitaba pasajes para su familia y, finalmente, se embarcó en el «Winnipeg» y su familia se le unió un año después».*[161]

Anar a Mèxic o a Xile, a la major part d'ells tant se'ls en donava. Tant un país com l'altre eren dos grans desconeguts que els oferien la possibilitat de lliurar-se finalment d'aquella penosa situació d'inseguretat en que es trobaven i refer les seves trajectòries vitals, truncades per la guerra, llaurant-se un futur en una o altra d'aquelles llunyanes terres.

No gaire després, i fent-se el gran, Almendros va tornar amb aquell angoixat grup per informar-los que ja ho havia arreglat tot, i que ja podien recollir les seves respectives documentacions i pertinences i anar al SERE per tal d'ultimar els tràmits previs a l'embarcament.

---

[161] ESTRADA TURRA, Baldomero: *República y exilio español en el fin del mundo. Valparaíso, Chile*. Dins *Revista de Indias* vol. LXIX núm. 245. Consejo Superior de Investigaciones Científicas. Madrid 2009. P. 113.

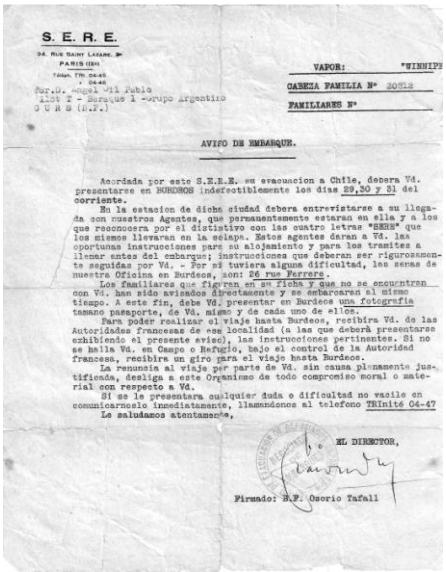

S. E. R. E.
94, Rue Saint Lazare, 9e
PARIS (IXe)
Téléph. TRI. 04-45
" 04-46

Sr. D. Angel Gil Pablo
Ilot T - Baraque 1 - Grupo Argentino
G U R S (B.P.)

VAPOR: "WINNIPEG"
CABEZA FAMILIA Nº 20312
FAMILIARES Nº

AVISO DE EMBARQUE.

Acordada por este S.E.R.E. su evacuacion a Chile, debera Vd. presentarse en BURDEOS indefectiblemente los dias 29,30 y 31 del corriente.

En la estacion de dicha ciudad debera entrevistarse a su llegada con nuestros Agentes, que permanentemente estaran en ella y a los que reconocera por el distintivo con las cuatro letras "SERE" que los mismos llevaran en la solapa. Estos agentes daran a Vd. las oportunas instrucciones para su alojamiento y para los tramites a llenar antes del embarque; instrucciones que deberan ser rigurosamente seguidas por Vd. - Por si tuviera alguna dificultad, las senas de nuestra Oficina en Burdeos, son: 26 rue Ferrere.

Los familiares que figuren en su ficha y que no se encuentran con Vd. han sido avisados directamente y se embarcaran al mismo tiempo. A este fin, debe Vd. presentar en Burdeos una fotografia tamano pasaporte, de Vd. mismo y de cada uno de ellos.

Para poder realizar el viaje hasta Burdeos, recibira Vd. de las Autoridades francesas de esa localidad (a las que deberà presentarse exhibiendo el presente aviso), las instrucciones pertinentes. Si no se halla Vd. en Campo o Refugio, bajo el control de la Autoridad francesa, recibira un giro para el viaje hasta Burdeos.

La renuncia al viaje por parte de Vd. sin causa plenamente justificada, desliga a este Organismo de todo compromiso moral o material con respecto a Vd.

Si se le presentara cualquier duda o dificultad no vacile en comunicarnoslo inmediatamente, llamandonos al telefono TRInité 04-47

Le saludamos atentamente,

EL DIRECTOR,

Firmado: B.F. Osorio Tafall

Carta enviada pel SERE a gairebé tots aquells que van ser seleccionats per viatjar en el Winnipeg

EL POSAT PATERNALISTA DE NERUDA

Llevat del cas de l'Eugeni i els altres que com ell ja es trobaven al mateix costat del vaixell en aquelles dates, en la major part dels casos la convocatòria d'avís als refugiats seleccionats per a ser embarcats en el "Winnipeg" es va fer mitjançant una carta-citació enviada des de la seu principal del SERE a Paris als interessats que estaven internats en els diferents camps de concentració en la que els convocava a les seves oficines de Bordeus durant els dies 29, 30 i 31 de juliol de 1939, tot indicant-los que a la seva arribada a l'estació el personal del SERE ja contactaría amb ells.

Tot i que les oficines del SERE a Bordeus estaven al número 26 del carrer Ferrère, la major part dels tràmits, especialmente la darrera selecció que havien de realizar els representants xilens tenia lloc en el mateix moll de Trompeloup, en unes naus especialmente habilitades per a tal finalitat.

En aquelles naus hi havia, per una banda, els serveis mèdics encarregats de fer les revisions i administrar les vacunes, i per una altra banda sengles grups de taules. En unes hi havia els representants del SERE, que comprovaven la inclusió a les llistes d'aquells que arribaven, al temps que revisaven la documentació que aportaven.

Les altres taules les ocupava el representant xilè Pablo Neruda ajudat per la seva companya Delia del Carril[162] i per Darío Carmona[163], un dels primers candidats que s'havien presentat demanant embarcar-se en el Winnipeg, i a qui Neruda va contractar com a secretari quan encara estava a Paris.

Tothom se'ls mirava amb un gran respecte, ja que tenien la potestat d'acceptar o rebutjar qualsevol proposta del SERE, i a més, s'havien reservat una quota de cent places per adjudicar-les lliurement a qui millor consideréssin, sense haver de justificar les raons.

Així ho reconeixia el propi Neruda:

[162] L'argentina Delia del Carril Iraeta (1884-1989), vint anys més gran que Neruda, era la seva parella des que l'any 1936 ell hagués deixat la seva esposa Maryka Antonieta Hagenaar Vogelzang i la filla del matrimoni, Malva Marina, una nena afectada d'una greu discapacitat. Pablo Neruda i Delia del Carril van ser parella durant vint anys, fins que l'any 1966, quan ella tenia vuitanta-dos anys i ell seixanta-dos, la va deixar per casar-se amb la cantant i escriptora xilena Matilde Urrutia, vuit anys més jove que ell, i amb la que ja mantenia relacions des de feia temps, amb la qual va viure els seus darrers anys.

[163] Darío Carmona de la Puente (1911-1976) havia nascut a Santander en el si d'una família de militars. Va passar la seva infància i adolescència a Barcelona, on despunta com a precoç dibuixant, col·laborant a les revistes Hèlix i Butlletí. Posteriorment es traslladà amb la seva família a Màlaga, on coneix Dalí, que li aconsella que es dediqui de plè a la pintura. Del 1930 al 1936 és l'època considerada de plenitud artística a l'obra de Darío Carmona. Al final de la guerra civil es va exilar, vivint a França, Estats Units, Mèxic, Xile i Equador.

> *«Mis colaboradores, secretarios, cónsules, amigos, a lo largo de las mesas, eran una especie de tribunal del purgatorio. Y yo, por primera y última vez, debo haber parecido Júpiter a los emigrados. Yo decretaba el último SI o el último NO. Pero yo soy más SÍ que NO, de modo que dije siempre SÍ»*[164]

No gaire més tard, el cònsol de Xile a Bordeus, Alfonso Fabres Valdivieso, feia unes declaracions a la premsa en les que, obviant les gestions que havien dut a terme el "Bureau d'Information" i el SERE, parlava dels que, segons ell, havien estat els artífexs d'aquella vasta operació que s'estava duent a terme. Una valoració en la que no es concedia a Neruda el protagonisme que ell mateix s'havia arrogat.

> *«El nostre cònsol general a França, el general Armando Marín, assistit pel seu encarregat de negocis, cap de missió, el senyor Manuel Arellano, distingit diplomàtic, i amb l'ajuda del senyor Pablo Neruda, una intel·ligència rara del nostre temps, han treballat ardentment, durant dos mesos, per dur a terme una obra d'àmplia humanitat, desitjada pel nostre president nacional, Sa Excel·lència Pedro Aguirre Cerda, gran amic de França, de la qual aprecia el caracter generós, també gran amic de la humanitat en tot el que té de noble i generós. El nostre president ha decidit, doncs, acollir els emigrants espanyols susceptibles de recrear la seva feina i la seva vida en el seu país, d'una manera ordenada i legal».*[165]

Mentrestant, els tràmits d'embarcament continuaven. Avisats per l'Almendros, a l'Eugeni i la Isabel els hi va faltar temps per anar-hi, i en un tres i no res ja havien agafat els autobusos que transportaven al port de Trompeloup tots aquells que havien estat cridats per a embarcar-se.

A darrera hora van se molts els que es van afanyar per "sortir a la foto", però a París, Burdeus i Trompeloup van ser Pablo Neruda i Delia del Carril els que havien treballat de valent per tal que aquell embarcament fos una realitat.

En arribar-hi, el primer que van haver de fer va ser sotmetre's a una revisió mèdica per acreditar que es tenia un perfecte estat de salut i que no es patien malalties transmissibles agudes o cròniques, com tifus exantemàtic, malària, meningitis epidèmica, tuberculosi, escrofulosi, béri-béri, lepra, càncer, tracoma o malalties contagioses de la pell. Un cop superat aquell reconeixement, van procedir a vacunar-los.

Tant la revisió com les vacunacions eren dirigides pel metge titular del Consulat General de Xile a França auxiliat pel també metge del Consulat de Xile a Bordeus i altres metges i infermeres locals.

Superat l'examen mèdic i administrades les vacunes pertinents, se'ls va extendre un certificat de sanitat, que juntament amb la cèdula d'identitat que el SERE lliurava a

---

[164] NERUDA, Pablo: *Para nacer he nacido*. Editorial Seix Barral, S.A. Barcelona, 1978. P. 277.
[165] La France de Bordeaux et du Sud-Ouest, del 4 d'agost de 1939. P. 5 (Trad. De l'autor).

aquells que no disposaven de passaport, constituirien la seva nova documentació, a la qual només caldria afegir el visat dels xilens i ja podrien rebre els passatges que els facilitava el SERE per tal de poder pujar al vaixell.

Estant en ple procés de vacunació, els va venir a trobar en José Almendros, dient-los que l'acompanyéssin perquè els volia presentar en Pablo Neruda, gràcies al qual podien finalment embarcar-se.

Neruda, en el seu paper d'àrbitre final en aquell procés de selecció, tot obviant també el paper de les organitzacions espanyoles, li va seguir el joc a l'Almendros i va correspondre amb paternalista magnanimitat l'emocionada salutació de l'Eugeni:

> *«Fué el compañero Almendros quien me llamó e hizo las presentaciones. Fué tanta mi emoción saber que gracias al Señor Neruda podíamos abandonar Francia, que al estrechar su mano, con lágrimas en los ojos le expresé mi agradecimiento y me dijo: "Qué agradable, hombre, donde ya hay dos mil personas embarcadas, encogiéndose un poco, se conseguirá lugar para ustedes"».*[166]

Amb llàgrimes als ulls, tal com sempre ha recordat l'Eugeni, ell i la Isabel van pujar al vaixell. Un cop a dalt, ella, atès el seu avançat estat de gestació, va ser acomodada a l'infermeria, mentre que ell s'instal·lava en una de les bodegues, ocupant la llitera que li van assignar.

Tot i que l'Eugeni ens diu que ells van ser dels últims en embarcar-se, darrera seu encara anirien pujant més passatgers fins que, de mica en mica, el vaixell va acabar acollint tots aquells que havien superat el procés selectiu.

ELS QUE NO VAN SER ADMESOS

Tot i la seva pluralitat nominal, el cert és que els comunistes eren majoritaris. Fins i tot el propi Neruda acabaría afiliant-se sis anys després al Partit Comunista Xilè

Encara estava vigent el vell antagonisme que ja havia omplert de sang els carrers de Barcelona durant el maig de l'any 1937 i que era conseqüència de l'aferrissada lluita entre l'estalinisme i qualsevol forma d'oposició o dissidència respecte de les seves directrius. Una lluita que havía causat l'anomenada "Gran Purga" de 1933 a 1938, i que a la pràctica es perllongaria fins l'any 1953, en que va morir Stalin. Els anarquistes i els comunistas dissidents, especialmente els d'orientació trotskista, van estar en tot moment en el punt de mira dels estalinistes.

Dins del SERE, tot i la seva pluralitat nominal, estava prou clar que les tendències dominants eren les socialistes i comunistas. A això calia afegir que les clares simpaties de Pablo Neruda per aquests darrers eren prou manifestes, fins al

[166] CASTELL BELLÉS, Eugeni: *Chile, un país...* Op. Cit. P. 4.

punt que ell mateix acabaría afiliant-se sis anys després al Partit Comunista Xilè. Tal predilecció va quedar àmpliament palesa durant aquell procés de selecció, en el qual les propostes d'embarcament de candidats anarquistes, i encara més de trotskistes, van ser majoritàriament desestimades.

Si bé és cert que entre els embarcats també hi havia anarquistes, com és el cas, entre altres, de l'enginyer i profesor Víctor Pey Casado, el qual va ser admès per voluntat expressa de Pablo Neruda, la seva proporció respecte dels altres posicionaments polítics va sera merament testimonial

> *«Además Neruda y los comunistas tratan por todos los medios de evitar que anarquistas pudieran salir de Francia. Un 86 % de las solicitudes de sectores anarquistas son rechazadas, mientras que las de las otras organizaciones políticas fueron aceptadas casi en bloque. El porcentaje de anarquistas que al final llega a Chile es de 0,9 % del total, lo cual demuestra el éxito de las maniobras de los comunistas y Neruda»*[167]

L'esriptor alemany David Schidlowsky, 'ascendència xileno-israelí i estudiós d'aquest tema, també opinava el mateix:

> *«Yo creo que Neruda en 1939 siendo miembro no oficial del movimiento comunista, y después de finalizada la guerra civil en España con todo su significado dentro de las diferentes corrientes de la izquierda, tenía una aversión, como todos los comunistas, al anarquismo y especialmente al anarquismo español, al cual acusaban de ser uno de los culpables de la derrota frente al caudillo fascista Franco».*[168]

És de destacar la discriminació que van haver de sofrir altres formacions polítiques, especialment els anarquistes

També ho confirmen els estudiosos de l'anarquisme xilè.

> *«Uno de los principales gestores y administradores de la iniciativa fue el poeta Pablo Neruda. Según los informes del SERE (Servicio de Evacuación de Republicanos españoles) emitidos desde la CNT de España a los libertarios chilenos, los cupos del barco debían distribuirse de forma proporcional para todas las agrupaciones políticas y sindicales del bando antifascista, pero Neruda, en complicidad con el Partido Comunista (en el que militaba) marginó al 86% de los nombres sugeridos por los anarcosindicalistas. La nave trajo cerca de 2200 refugiados. Al sector libertario le correspondía el 24%, es decir, unas 500 personas, pero los comunistas solo permitieron el ingreso de 19,*

---

[167] WINGEATE PIKE, David: *Vae victis!: Los republicanos españoles refugiados en Francia 1939-1944*. Ruedo Ibérico. Paris, 1969. P. 83.

[168] CATASÚS, Mario**:** Chile - *Las Furias y Las Penas, La Biografía Más Polémica de Pablo Neruda a Manos de David Schidlowsky*. Alterinfos América Latina, 4 de julio de 2006. www.alterinfos.org/spip.php?article441

incluyendo a niños y familiares. Entre ellos venían los Nogués (Azucena, Floreal, Helios y Francisco), Manuel y Francisco Vallejo Jiménez, Víctor Pey, Fructuoso Rebull y sus hijos Liberto y Palmiro, Antonio Soler Cuadrat, Cesar Flores (66 años) y Solano Palacio. Este último se embarcó de polizonte».[169]

El periodista Diego Carcedo recull un clar exemple d'aquell posicionament marcadament discriminatori:

«Doce militantes de la CNT, que acudieron en grupo y en plan desafiante, fueron rechazados por los delegados políticos. El representante comunista se plantó:
-No estáis en las listas -les explicaron.
-¿En qué listas?
-En éstas -respondió uno de los delegados mostrando los papeles que tenían sobre la mesa.
-Esas listas te las metes por el culo -replicó otro de los anarquistas.
La discusión fue subiendo de tono. Faltó muy poco para que estallase una batalla campal. Los cenetistas acabaron alejándose, pero con sus gestos anticipaban que volverían. Uno de ellos se volvió hacia el representante del Partido Comunista y le espetó:
- Sois unos cabrones. Siempre lo habéis sido».[170]

D'igual manera van ser majoritàriament exclosos els trotskistes:

El polifacètic pintor, escriptor i poeta surrealista gallec Eugenio Granell va ser un altre dels exclosos. A l'igual que havia fet amb èxit el seu homòleg Dario Carmona, ell també va ser un dels primers en demanar ser embarcat en el "Winnipeg", dirigint-se al despatx consular que Pablo Neruda tenia a París per tal d'inscriure's personalment, cosa que no va poder arribar a fer per causa dels seus antecedents polítics.

El conegut artista gallec Eugenio Granell no va ser admès en el Winnipeg per ser trotskista.

«Después del periplo por los campos de refugiados Granell logra llegar a París, y allá intenta conseguir la ayuda que se les presta a los expatriados españoles, pero, cuando va hacia el lugar donde se distribuye este auxilio, encuentra a un hombre joven, que reconoce como miembro de La Barraca, el grupo de teatro universitario que dirigía García Lorca. Este joven le dice que no vaya allí, que él trabaja directamente con Pablo Neruda, el encargado de organizar este apoyo, y qué éste, cuando vio su nombre en la relación, le dijo textualmente "A ése, bórralo de la lista, que es

[169] MUÑOZ CORTÉS, Víctor: *Sin Dios ni patrones. Historia, diversidad y conflictos del anarquismo en la región chilena*. Ediciones Mar y Tierra. Valparaíso, 2013. P. 225.
[170] CARCEDO, Diego: *Neruda y el barco de la esperanza*. Editorial Planeta, Barcelona, 2014. PP. 196-197.

trotskista", refiriéndose a Granell, debido a su actividad en el POUM, contraria al Partido Comunista».[171]

Un altre candidat a ser embarcat en el "Winnipeg", la solicitud del qual tampoc va prosperar per ser militant del POUM, va ser l'antic policia de la Generalitat Rossend Capellades Ferrer, natural de Figueres, que havia estat proposat en el seu moment pel "Bureau d'Information". La seva proposta d'embarcament va ser rebutjada, i en no poder emigrar cap Amèrica ni tornar a Espanya, es va quedar a França i va participar a la Resistència. Capturat pels alemanys l'any 1943, va ser deportat al camp de Dachau i després al de Flossenbürg, on va morir el 21 de gener de 1945.[172]

Altres casos anàlegs als aquí descrits es van produir durant aquell procés de selecció. Valguin els esmentats a títol d'exemple.

Una vegada finalitzat tot el procés i amb la gent embarcada en el vaixell, els diferents comentaris que es van fer sobre el que per a molts havia estat un manifest parcialisme de Neruda en aquella tria no van satisfer aquells que l'havien comissionat:

«Por su supuesta complicidad en las anomalías de la selección, Neruda fue obligado a dimitir poco después por el gobierno de su país»[173]

SALTANT-SE EL FILTRE DE NERUDA

Charles Domurado, oficial de "France Navigation" i cap del menjador del Winnipeg.

Tot i que, com hem vist, els representants xilens eren els que tenien la darrera paraula sobre qui podia embarcar i qui no, hi va haver alguns passatgers, pocs, als quals el seu particular estatus els va fer estar fins i tot pel damunt d'aquell filtre.

L'oficial de "France-Navigation" i cap del menjador del "Winnipeg" Charles Domurado, comunista i secretari del Front Popular al Havre, recorda clarament com dins del màxim secret van acomodar en aquell vaixell un grup de cinc persones que li havien estat enviades directament pel dirigent comunista André Marty, principal organitzador de les Brigades Internacionals durant la guerra civil espanyola i en aquell moment membre del secretariat del comitè executiu de la Comintern.

«Els cinc homes que jo havia embarcat en el "Winnipeg", dos dies abans de la nostra sortida cap a Xile, me'ls va enviar el mateix Marty. Jo no sabia les

[171] ARIAS, Carlos: *Eugenio Granell, un hereje contemporáneo*. Fundación Eugenio Granell. Santiago de Compostela, 2017, p. 73.
[172] Fitxa de l'"Association des déportés et familles de disparus du camp de concentration de Flossenburg et Kommandos" https://asso-flossenburg.com/deporte/capellades-ferrer-rosendo/capellades-ferrer-rosendo-2/ (consulta del 22 de juliol de 2024)..
[173] BAUMANN, Gerold Gino: *Los voluntarios latinoamericanos en la guerra civil española*. Ediciones de la Universidad de Castilla-La Mancha. Cuenca, 2009. P. 109.

seves identitats ni què havien de fer. La regla del secret sempre s'aplicava estrictament. Almenys, jo no l'he trencat mai.

Tanmateix, durant el viatge vaig saber que un d'ells era el famós coronel Galan, cap de l'Onzena Divisió que havia lluitat a Terol i a l'Ebre. Va ser molt popular entre els espanyols *ı barrejar amb la*
Pel que fa als altres, crec que devien ser activistes professionals adscrits a partits germans per tal de preparar l'arribada de nous Emigrants espanyols a altres països llatinoamericans. [174]

El coronel Francisco Galán Rodríguez, germà de l'històric Fermin Galán, un dels caps de la insurrecció de Jaca de 1930

A excepció del coronel Francisco Galan, persona suficientment coneguda, entre altres coses per haver estat un dels creadors del famós "Quinto Regimiento", embrió de l'Exèrcit Popular de la República, tots els altres components d'aquell grup de cinc homes que s'acabava d'embarcar d'una manera tan subreptícia es van autoimposar el mantenir a bord conductes el més discretes possibles per tal de no cridar massa l'atenció. Fins i tot un d'ells, un tal Sahler, veterà de les Brigades Internacionals, que en el moment de pujar al vaixell lluïa una barba certament espectacular, se la va haver d'afaitar per poder passar més desapercebut.[175]

També hi va haver qui comptant amb tota seguretat amb certes complicitats d'un altre nivell, va trobar la manera de saltar-se aquells filtres discriminatoris.

Una dotzena d'individus, reunits a la coberta de popa, passaven els dies en reunions secretes, intercalades amb llargs períodes de postració. Es tractava d'un grapat d'anarquistes que, mitjançant alguna estratagema desconeguda, havien aconseguit infiltrar-se al Winnipeg el dia abans de la seva sortida i havien tornat a sortir a la superfície després de dos dies al mar. La tripulació i els responsables dels refugiats havien fingit ignorar aquest excedent. [176]

L'anarquista asturià Fernando Solano Palacio, tot i haver estat rebutjat, va ser també passatger del "Winnipeg", però no d'una manera oficial, ja que va aconseguir colar-se i viatjar com a polissó. Un cop arribat a Xile escriuria:

> *«El señor Neruda apela por todos los medios, por innobles y desleales que estos sean, para rechazar el mayor número posible de anarquistas, embarcando comunistas en su lugar, sin que esto sea óbice para que, valiéndose de su cargo de agente consular, ponga sus actividades no al servicio de Chile, y sí al servicio del Partido Comunista y de sus amistades».*[177]

[174] GRISONI, Dominique, HERTZOG, Gilles: *Les Brigades de la mer*. Editions Frasquet & Paris, 1979. P. 313
[175] Id., PP. 310 i 351.
[176] Id. P. 329.
[177] SOLANO PALACIO, Fernando: *El Éxodo. Por un refugiado español*. Ediciones Mas Allá. VGalparaíso, 1939. P. 95.

També es va embarcar com a polissó en el "Winnipeg" Juan Peña Rodríguez, nascut a Carmona, Sevilla i antic major de milícies. Un cop a Xile es va traslladar a Punta Arenas, ciutat situada a l'extrem sur del país, on va treballar en una bugaderia que havia establert Secundino Luis Sevilla, un altre passatger del "Winnipeg" que havia arribat de manera legal. Poc temps després Peña li compraria el negoci regentant-lo des de llavors fins l'any 1955, en que va tornar a Espanya.[178]

Potser van ser els mateixos contactes que van ajudar Fernando Solano, Juan Peña, i potser alguns altres més, els que va oferir també la possibilitat d'embarcar-se com a polissò en el "Winnipeg" al conegut dirigent anarquista hospitalenc Josep Peirats Valls després que la seva sol·licitud d'admissió al "Mexique" hagués estat descartada. Peirats, però, la va rebutjar[179], aconseguint finalment embarcar-se quatre mesos més tard, quan jo no era el SERE sinó el JARE qui ho gestionava, en el vaixell "La Salle" amb rumb a la República Dominicana.

Gairebé tothom sabia i acceptava solidàriament l'existència d'aquells polissons:

«Mientras tanto, por la oscuridad de las bodegas se movían sombras misteriosas de personas sin nombre sin rostro conocido, que pernoctaban en las lanchas salvavidas o dormitaban en los rincones más inescrutables gracias a la protección de la solidaridad, forjada en la desgracia, del resto del pasaje».[180]

Segons una relació feta per l'abans esmentat Fernando Solano Palacio, van ser tretze els polissons que el "Winnipeg" va dur en el seu viatge.

«A petición del delegado de la CNT, y según parece de los delegados de otras facciones antifascistas, excepción de los bolcheviques, hice las listas de los polisones. Somos trece: doce de la CNT y uno de la UGT».[181]

L'anarquista Fernando Solano Palacio afirma que els polissons del Winnipeg van ser tretze.

En realitat, els polissons del "Winnipeg" van ser uns quants més, tal com més endavant tindrem ocasió de veure.

UNA TRIPULACIÓ DIVIDIDA

[178] TOLEDO VERA, Nelson: *Españoles en Magallanes o cómo pasamos de cisne a patito feo*. Dins *El Magallanes*, edició dominical de *La Prensa Austral*. Punta Arenas, 19 de juliol de 2015. P. 7.

[179] GIL MESEGUER, Enric: *No van tornar. Exili i emigració dels hospitalencs a Amèrica (1937-1965).* Centre d'Estudis de l'Hospitalet.L'Hospitalet de Llobregat, 2014. P 71.

[180] CARCEDO, Diego: *Neruda y el barco*... Op. Cit. P. 217.

[181] SOLANO PALACIO, Fernando: *El Éxodo*... Op. Cit. P. 132.

El posicionament de la tripulació del Winnipeg davant el cada cop més preocupant panorama mundial i de la situació concreta en la qual ells es trobaven, no era en absolut homogeni.

> *«Aunque gran parte del capital de la compañía France Navegation pertenecía al Partido Comunista francés, no toda la tripulación del «Winnipeg» estaba integrada por comunistas. De hecho, la tripulación se dividía en dos bandos. Durante el viaje a Chile, con la inminente guerra y los peligros de posibles ataques submarinos, ambos bandos radicalizaron sus posturas. Unos pretendían regresar inmediatamente a Francia y otros querían cumplir su cometido y seguir camino a Valparaíso».*[182]

El capità Gabriel Pupin, màxima autoritat del Winnipeg, del qual tothom sabia que era un manifest anticomunista, estant recolzat pels elements de la seva mateixa corda va proposar tant abans de salpar com en els primers moments de la travesia que començaven, quedar-se a França davant l'immediat estat de guerra que es preveia. Aquest criteri no va ser en absolut compartit per una part important de la tripulació, i encara menys pels passatgers, que li van deixar prou clara la possibilitat de que ell caigués al mar mentre ells portaven el vaixell cap a Valparaíso.

No tota la tripulació del Winnipeg era comunista i hi havia diversitat de criteris sobre què calia fer amb aquell viatge que estaba a punt de començar. Alguns opinaven que el millor seria suspendre'l, mentre els altres opinaven que calia tirar-lo endavant.

LLEVANT ÀNCORES

El passatge oficial estaba complet, i segons una estadística preparada per Neruda i publicada pocs díes més tard, tot quadrava. Tal estadística indicava que en el "Winnipeg viatjaven un total de 2.004 persones: 1.297 homes majors de 14 anys, 397 dones majors de 14 anys i 310 nens d'un i altre sexe.

Finalment, l'Eugeni s'havia pogut embarcar. Se sentía fatigat i amb son, però abans de jeure a la llitera que li havia estat adjudicada es va treure la desgastada vestimenta que havia portat durant les darreres etapes de la guerra i al llarg de tot el temps en que va estar internat en el camp de Sant Cebrià, i la va substituir pel lot de roba neta que el SERE havia lliurat a cadascun dels que s'embarcaven: una camisa, uns pantalons, un parell de sandàlies, un parell de mocadors, una tovallola i alguns estris d'higiene personal.

---

[182] GÁLVEZ, Julio: *¿Que fué del Winnipeg?* Dins *Cuadernos Hispanoamericanos* núm. 711, Ministerio de Asuntos Exteriores y de Cooperación. Madrid, 2009. P. 111.

Ara si, ja podía descansar i esperar que el vaixell salpés portant-lo cap a la llibertat.

El "Winnipeg", però, va haver de retardar la seva sortida, que inicialment estava prevista pel dijous 3 d'agost a les vuit del vespre, fins divendres a les vuit del matí. El motiu era que no tots havien tingut la sort de poder-se reunir amb les seves mullers tan fàcilment com ell, i encara hi havia gairebé una trentena de marits les mullers dels quals encara no havien pogut arribar a Pauillac per reunir-se amb ells.

Mentrestant la premsa local es feia ressò de la imminent sortida del vaixell.

> *«El "Winnipeg", amb més de 2.000 refugiats, surt aquest matí cap a Valparaíso.*
> *Pauillac, 3 d'agost – En edicions anteriors, haviem anunciat la propera sortida cap a Valparaíso (Xile) del transatlàntic "Winnipeg", que transportava més de 2.000 refugiats.*
> *La sortida es fa aquest matí a les 8.30.*
> *Moltes personalitats, entre elles el Sr. Aiguadé, exministre de Treball i el cònsol general de Xile a París, ajuden en els tràmits finals previs a la sortida.*
> *Entre els refugiats cal esmentar el coronel Francisco Galan, coronel de la guàrdia mòbil, germà de l'afusellat a Jaca, i el senyor Cunillera Rius, diputat de la Generalitat de Catalunya».*[183]

Un cop tot el passatge embarcat, es va confirmar que la sortida, que com hem vist, havia calgut ajornar-la lleugerament, s'efectuaria a les 8 del matí del divendres 4 d'agost de 1939.

Els delegats, tant els del SERE com els del govern xilè, ja havien tancat i recollit tota la documentació que s'havia generat durant aquells intensos darrers dies de control dels que s'embarcaven i es dirigien a reunir-se amb la resta d'autoritats que presidirien el comiat d'aquella expedició. Neruda i Delia del Carril, vestits tots dos d'un blanc impòlut de cap a peus, oferien un aspecte magnífic que els feia destacar entre totes les altres personalitats assistents.

Finalment, després dels diferents discursos dels polítics presents, i al so dels cants entonats tant pels entusiasmats passatgers com per aquells que des del moll els acomiadaven, el "Winnipeg" va salpar.

LA FRANCE — 4 Août 1939 Bordeaux

Deux mille réfugiés espagnols partent vendredi matin de Pauillac pour Valparaiso

Sans joie, car ils ont tout perdu, sans crainte, puisqu'ils n'ont plus rien à perdre... sans espoir... Chi lo sa ?

(De notre envoyé spécial)

Pauillac (Gironde), 3 août. — Le vapeur « Winnipeg, de la Compagnie France-Navigation, commandant Gabriel Pupin, a quitté vendredi matin, à 8 heures, la rive médocaine de Pauillac-Trompeloup, à destination de Valparaison (Chili).

Ce navire a été spécialement aménagé, sous les directives de M. le consul général du Chili à Paris, pour transporter dans le grand port du Pacifique, deux mille réfugiés espagnols, venus de divers camps de refuge de France, rassemblés depuis trois jours à Pauillac par les soins dévoués et attentifs de M. Alfonso Fabres, consul du Chili a Bordeaux.

Le vapeur emporte 1.160 hommes, 540 femmes, parmi lesquels beaucoup de jeunes couples, et 350 enfants, sélectionnés parmi les plus vigoureux, les plus sérieux, les plus travailleurs.

M. Armand Marin, consul général du Chili à Paris, est arrivé à Pauillac jeudi soir. Il y a été reçu par M. le consul Alfonso Fabres et par M. Neruda, délégué du Chili pour l'immigration.

Grâce à la bonne volonté de tous, les opérations d'embarquement se poursuivirent sans accroc, dans le plus grand ordre.

Les pouvoirs publics de la Gironde avaient d'ailleurs apporté aux organisateurs de cette entreprise émouvante d'entr'aide internationale un concours précieux, ainsi que certaines organisations privées. L'Office international pour l'enfance que président, à Paris, MM. les professeurs H. Wallon et Georges Buisson, a envoyé à Pauillac sa déléguée nationale, Mme Rose Morin, qu'accompagne une déléguée britannique, lesquelles ont doté chacun des trois cent cinquante enfants réunis a bord d'une mallette person-

d'Espagne hautains et sereins, même dans l'adversité la plus cruelle !...

Quelle leçon pour tant et tant de gens soi-disant opprimés, et qui mangent à leur faim, boivent à leur soif et respirent à leur aise, sans contrainte comme sans préjudice !...

Et pourtant...

Le navire a dû retarder son départ, fixé d'abord à jeudi 20 heures, jusqu'à vendredi matin 8 heures. Tout simplement parce qu'une trentaine de maris n'avaient pas « repéré » leur femme; parce qu'une trentaine de femmes cherchaient encore leur mari !

On savait « qu'il » était là; « qu'elle » était là ! Mais la séparation avait été si longue, si longue !...

Nous avons vu, de nos yeux vu, cette chose émouvante : un mari retrouvant à la fois sa femme, et un fils qu'il n'avait pas vu naître, mais dans les yeux clairs duquel il retrouvait ses yeux à lui, sa descendance, le fruit de sa chair, jamais encore aperçu !...

Et quelles sublimes reconnaissances en des minutes brèves, mais inoubliables !

SECOURS

C'est un devoir pour nous de signaler l'activité du service d'évacuation des républicains espagnols (C.E.R.E.) qui depuis plusieurs jours a multiplié ses bons offices.

Chaque partant masculin a reçu une chemise de jour, un pantalon, une paire de sandales, une serviette de toilette, deux mouchoirs et des objets de toilette.

Durant plusieurs jours, 3.000 sandwiches confortables ont été distribués.

Que voilà belle et bonne action ef-

Les émigrants montent à bord du « Winnipeg ».

La prensa, i en especial la local, es feia ressò de la sortida del Winnipeg cap a Valparaíso.

[183] La Petite Gironde, del 4 d'agost de 1939. P. 5 (Trad. De l'autor).

L'enginyer Victor Pey, un d'aquells més de dos mil refugiats que s'havien embarcat, ens recorda aquell moment:

> *«El zarpe del Winnipeg, según mis recuerdos, se produjo al poco rato de que subiéramos a bordo, debió ser al mediodía o algo así. Lo que si recuerdo muy bien es que en el momento en que el Winnipeg levó anclas y empezó a navegar, en la popa del barco había un coro que ya habían formado los catalanes y empezaron a cantar L`Emigrant, de Guimerá. Me causó una gran impresión que he recordado siempre».*[184]

El prestigiós setmanari francés "Regards"[185] també descrivia aquells moments, tot recordant aquells que ho havien fet possible:

> *«El vaixell amb prou feines havia llevat l'àncora quan de seguida, amb un sol impuls, brolla dels seus pits la Marsellesa. Del post de telegrafia de la duana, tots els que els acompanyaven i que havien quedat al moll els va respondre amb l'Himne de Riego, l'himne nacional de l'Espanya republicana.*
> *Aquesta sortida ha estat el fruit de l'esforç realitzat tant pel servei republicà d'evacuació espanyol com per la Federació d'Organitzacions d'ajuda de l'Argentina i l'Uruguai i el suport que hi ha dedicat el govern del front popular de Xile. A l'altra banda de l'oceà, les organitzacions de solidaritat internacional ja han preparat activament l'acollida d'aquests 2.000 refugiats, que s'integraran tots al procés productiu de la República de Xile».*[186]

L'espectacular estuari de la Gironde, on els rius Garona i Dordonya arriben a l'oceà Atlàntic. A partir d'aquí al Winnipeg li quedava per endavant una llarguíssima singladura fins arribar al seu destí, que com tots ells tenien prou clar, estava situat a l'altra banda del mon.

Eugeni Castell recorda com en aquells primers moments en el vaixell que el portava cap a la llibertat, tots els nervis acumulats no li permeteren gaudir d'un convenient son regular.

> *«Nos acomodaron y aunque no era de lujo el barco, dormí de prisa como se duerme cuando se está cansado. Desperté cuando el oleaje del mar hizo crujir el barco. Me asusté, el vecino de camarote me dijo: "No te asustes, hombre, duérmete de nuevo y te sentirás mejor". Ya no pude dormir, como pude subí a*

[184] PEY CASADO, Víctor: https://www.elclarin.cl/wp-content/uploads/2020/10/Víctor-Pey-el-ingeniero-de-altos-ojos-1.pdf (consulta del 12 de setembre de 2024. P. s/n (14).
[185] D'orientació comunista, el setmanari "Regards", creat l'any 1932, va ser precursor del fotoperiodisme, anticipant-se a altres publicacions d'aquest estil com Life (1936) i Paris-Match (1949). Robert Capa, Gerda Taro i Henri Cartier-Bresson van ser els seus fotògrafs més destacats.
[186] Regards. Núm. 292,, del 17 d'agost de 1939. P. 21 (Trad. de l'autor)..

cubierta y no me demoré en tener que ir a la baranda. Me contentaba sentado en cubierta al lado de mi esposa».[187]

Abandonant lentament l'ampli estuari de la Gironde, el "Winnipeg" va anar a trobar en el mar obert la ruta cap al seu destí. Tenia davant seu 9.229 milles nàutiques (uns 17.000 quilòmetres), la qual cosa li suposaria pràcticament tot un mes de navegació a través de dos oceans.

Aquella expedició va tenir un ampli ressò a la premsa internacional. La única excepció va ser, és clar, la premsa espanyola que, de manera voluntària o imposada des de dalt, va ignorar aquell fet a les seves pàgines.

Tot i així, va haver almenys una publicació espanyola que es va escapar d'aquell ferri control. Es tracta del diari "Falange", editat a Las Palmas de Gran Canaria, que potser per no haver estat advertit pels seus superiors ideològics, en va arribar a parlar dues vegades. La primera vegada que en parla ho fa presentant el fet com un un cas d'emigració totalment desvinculat de qualsevol connotació política:

ITALIA apoya las reivindicaciones alemanas

falange

EDICION DE LA TARDE

diario de falange española tradicionalista y de las j.o.n-s.

Las Palmas Sábado 19 de Agosto de 1939 – Año de la Victoria NUM. 865

Las autoridades polacas deben sacrificar, no su honor, sino su amor propio

Francia, en tanto, AYUDA financieramente al Gobierno de Varsovia

Y Eslovaquia se coloca bajo la protección militar del Reich

LA dulce FRANCIA

Nuevo JEFE Nacional del S.E.U.

El diari "Falange", de Las Palmas de Gran Canaria, va ser l'únic de tot l'estat que va publicar notícies sobre el viatge del Winnipeg.

«Más de dos mil españoles refugiados en Francia embarcan para Chile. París, 5. - Esta mañana ha zarpado del puerto de Pauillac el vapor "'Winnipeg", de la "Compañía Genérale Transatlantique", llevando a bordo más de dos mil emigrados españoles que, desde la primavera han estado alojaldos en el sur de Francia. El vapor hace rumbo a Valparaíso. Los emigrados se reparten del siguiente modo: 1150 hombres, 540 mujeres y 350 niños Han asistido a la partida del buque el cónsul general de Chile en Francia, don Armando Marín, el cónsul de Chile en Burdeos, don Alfonso Fabres, el delegado del gobierno de Chüe para la inmigración en Chile de los emigrados españoles, señor Neruda, y representantes de las autoridades francesas y del Office Intemational pour L'enfant. (FET)».[188]

La segona vegada que en parla, però, ja aclareix que els emigrants del "Winnipeg· són refugiats rojos, els que havien perdut la guerra.

[187] CASTELL BELLÉS: Eugeni: *Memorias*...Op. Cit., PP. 122-123.
[188] Falange, del 6 d'agost de 1939. P. 7.

«Dos mil rojos españoles salen de Burdeos para Chile. Entre ellos figuran algunos dirigentes. Burdeos, 18. - En el vapor "Winnipeg" han embaircado con destino a Chile dos mil refugiados españoles, que desembarcarán en Valparaíso. Parece que entre los emigrantes figuran algunas destacadas personalidades del desgraciado período rojo de España».[189]

PRIMER CONFLICTE A BORD

Profundament adormit, fruit del cansanci i dels nervis acumulats, quan l'Eugeni es va despertar ja feia una bona estona que el vaixell havia salpat. Era l'hora d'esmorzar, el seu primer àpat a bord.

«Cuando desperté, sentí algo como un zarandeo que después supe era el oleaje del mar que azotaba el barco. Estábamos navegando en el mar. La vía "La Gironde" donde habíamos embarcado, ya quedó atrás, estábamos embarcando en el mar abierto. La bodega estaba oscura, pero no tardó en aparecer la claridad del día, que fue acompañada por la luz artificial. También se escucharon voces que indicaban que había que levantarse para ir a desayunar».[190]

Alguns dels passatgers que possiblement estiguin esperant que s'obri el menjador. Fotografia: col·lecció Montserrat Bru.

Als menjadors es feien cada vegada quatre torns de cinc-centes places de menjador per tal de donar servei a tots els passagers.

Quan li toca, i a l'igual que els seus companys, l'Eugeni baixa amb gana al menjador, i és llavors quan sorgeix la primera decepció: No és l'esmorzar, o el desdejuni, com li vulguem dir. Es tracta del dinar, i el que els serveixen és d'una frugalitat més que espartana:

«Dos talls de llonganissa prims com el paper de fumar, un cullerot de verdures i un tros de carn plè de greix... El primer contingent de cinc-cents espanyols va empassar-se ràpidament el contingut dels plats i va sortir de la bodega-menjador un tant desconcertat per la frugalitat d'aquell àpat.
Els següents! Es presenten altres cinc-cents. El mateix escenari, el mateix desconcert, la mateixa sortida plena de dubtes».[191]

. Un cop servit el darrer torn, i en un intent d'apaivagar el manifest descontent d'aquells defraudats comensals, l'intendent Coueff va donar ordre al seu personal de que

[189] Id., del 19 d'agost de 1939. P. 7.
[190] CASTELL BELLÉS, Eugeni: *Chile, un país...* Op. Cit. P. 5.
[191] GRISONI, Dominique i HERTZOG, Gilles: *Les Brigades* ... Op. Cit. P. 322 (Trad. de l'autor).

distribuís el poc menjar que encara quedaba al fons d'aquells grans perols entre tots aquells que desitgéssin repetir.

En veure que els que volen més menjar eren gairebé un miler, Coueff es va adonar de l'absurd de la seva proposta. La sol·lució havia d'anar per un replantejament total del tema de la intendencia.

El problema venia d'abans, del moment en que al Havre es van fer les tasques d'adequació del vaixell. En aquell moment s'havia calculat que la capacitat del rebost havia de ser suficient com per encabir els queviures necessaris per alimentar un nombre sensiblement inferior de passatgers.

El contramestre Émile Sellon tenia prou clar que els queviures previstos eren insuficients perquè havien embarcat més gent del compte:

> *«Els autèntics responsables eren el SERE i Neruda, que havíen emplenat el vaixell d'homes sense preocupar-se de les normes de seguretat ni de les condicions de vida. Entenc el seu desig d'embarcar el major nombre possible d'aquests infeliços... Només calia ser realista i mantenir el cap fred! Ficar més de dos mil persones en el "Winnipeg" era una bogeria».*[192]

Notre collaborateur
Emile SELLON

El contramestre i comissari Emile Sellon.

D'acord amb les previsions inicials els queviures embarcats havien de ser suficients fins aribar a Colon, a l'inici del Canal de de Panamà, on es procediria a proveir-se de nous aliments que els permetrien arribar al seu destí.

Amb l'increment que finalment hi va haver en el nombre de passatgers, aquelles previsions havien quedat curtes, i per tal de no haver-se de quedar sense queviures al mig del mar i lluny de qualsevol port, Coueff no havia tingut més remei que reduir les racions a les miserables quantitats que havia servit.

Émile Sellon, veient que aquest problema podria donar pas a una situació insostenible, va intervenir donant instruccions a Coueff de que sota la seva responsabilitat obrís el rebost i donés de menjar com calia als passatgers, i que en endavant recalculés les racions tenint en compte que les existències no haurien de durar fins a Colon, a Panamà, sinó fins a Pointe-à-Pitre, a l'illa de Guadalupe, on inicialment estava previst que només havien de carregar combustible. Això suposaria un major cost, és clar, però calia pensar que la qüestió econòmica ja es podria arreglar més endavant. De moment s'imposava solucionar aquella imprevista papereta.

[192] Id. PP. 323-324 (Trad. de l'autor).

El xilè Antonio S. Fernando ens confirma que aquell primer entrebanc es va resoldre satisfactòriament:

> *«Los primeros días, y como es natural, hubo una pequeña desorganización referente a la cantidad de comida que se suministraba. Esto ya se zanjó y todos muy contentos».* [193]

En saber el què havia passat, el capità Gabriel Pupin va muntar en còlera, no tant per haver d'assumir i justificar davant la naviliera aquesta imprevista variació pressupostària, que ben mirat era la única solució possible al problema que havia sorgit, sino pel fet que aquella iniciativa s'havia pres sense haver-li consultat res, saltant-se la seva autoritat a bord. Això va venir a incrementar, si cal, la forta tibantor existent entre Pupin i Sellon, que a poc a poc s'aniria suavitzant en la forma, però que en els fons es mantindria durant tot el temps que va durar el viatge, i encara després.

Un àpat dels mariners del Winnipeg.

El posicionament del capità i els seus oficials, la major part d'ells dretans, davant d'aquell atípic viatge contrastava fortament amb el que majoritàriament i en tot moment va demostrar la resta de la tripulació, empàtica i solidària amb les característiques i especials circumstàncies del passatge que portaven.

Així ho manifestava Jeannot Rivoual, el més jove dels tripulants del "Winnipeg", un fervorós comunista marsellès que llavors només tenia 17 anys:

> *«Aquell viatge era diferent. Aquells homes i dones eren proletaris, com nosaltres. Gent vençuda, forçada a abandonar el seu país perquè creien en la possibilitat d'un món millor. Ens vam sentir molt a prop d'ells: teníem la sensació confusa que el que els havia passat, també ho podríem viure nosaltres algun dia. La situació a Europa –no oblidem que estavem a l'agost de 1939– feia presagiar el pitjor».*[194]

POSSIBILITAT DE PODER-SE APROVISIONAR

Tot seguint endavant en la seva ruta, el Winnipeg podria fer ben aviat una primera escala a l'illa caribenya de Guadalupe, possessió francesa, on es podrien aprovisionar suficientment com per poder deixar endarrere les privacions que havien hagut de

[193] S. FERNANDO, Antonio: Carta enviada a Pablo Neruda des del vaixell Winnipeg aprofitant l'escala a Pointe-à-Pitre. Recollida a FERRER MIR, Jaime: *Los españoles del Winnipeg*. .. Op. Cit. P. 167.

[194]GRISONI, Dominique i HERTZOG, Gilles: *Les Brigades* ... Op. Cit. PP 326-327 (Trad. de l'autor). (Trad. de l'autor).

suportar. A més, aquells que ho volguessin podrien adquirir altres productes determinats que ja molts dels passatgers estaven començant a trobar en falta, especialment tabac, la falta del qual afectava vissiblement a més d'un d'aquells passatgers.

Per informar d'això, el diari mural de bord va fer pública la següent nota informativa:

> *«De una conversación sostenida con las autoridades del Winnipeg" entresacamos, por confirmarlos de importancia para todos los viajeros los siguientes párrafos:*
> *-¿Que dia es la próxima escala?*
> *-El próximo martes día 15 llegaremos al puerto de Guadalupe. A propósito, todavía tienen la tinta fresca las medidas tomadas por el mando.*
> *-¿Pueden tener interés para la publicidad?*
> *-Indudable, con este orden y alcance.*
> *A) Todos los viajeros que deben mandar alguna cartas, la entregarán al comisario. El plazo de entrega termina el domingo día 13 por la noche. El franqueo es de 2,25 fcs.*
> *B) Toda persona que desee adquirir en dicho puerto tabaco, objetos de higiene, etc. Se lo comunicará al delegado de su organización o partido, el cual, con las diversas peticiones que se le hagan redactará unas listas para su entrega a las autoridades del barco. Queremos poner de relieve que queda absolutamente prohibida la entrada al barco de bebidas alcohólicas.*
> *C) A partir de nuestra entrada en el puerto de Guadalupe y durante tres o cuatro días posteriores, las comidas serán en frío y acompañadas de abundantes frutas repartidas gratuitamente por el personal del barco».*[195]

UN MÓN CONVULS I ABOCAT CAP A LA GUERRA

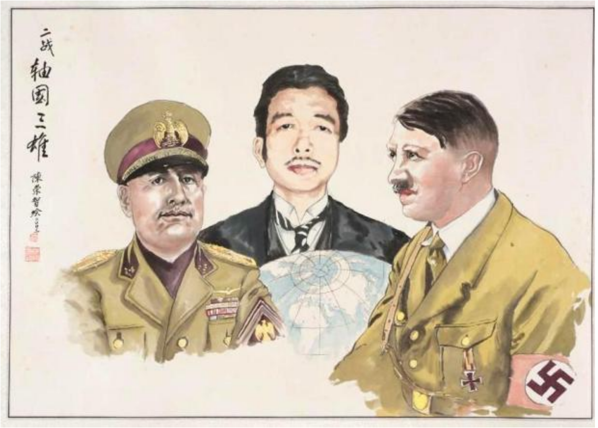

Làmina japonesa de l'època amb les imatges del japonès Hiroito, l'italià Mussolini i l'alemany Hitler, els liders de les tres potències totalitaristes que en aquells moments estaven posant en perill la pau mundial.

No era només el jove mariner Jeannot Rivoal qui es temia el pitjor. Com a conseqüència directa i gairebé inevitable de l'afany expansionista de les tres principals potències totalitàries de l'època, l'Alemania nacionalsocialista d'Adolf Hitler, la Itàlia feixista de Benito Mussolini i el Japó de l'emperador Hirohito amb el govern completament en mans de l'ultranacionalista partit Taisei Yokusankai, al llarg d'aquella funesta dècada s'havia produït aquella imparable escalada bel·licista. Tothom veia a venir que la situació a nivell mundial estava clarament abocada a l'esclat d'una conflagració de magnituds mai vistes fins llavors.

[195] 2000 del Winnipeg, del 8 d'agost de 1939. P. 1. Recollit per CHUECA INXUSTA, Josu: *2.000 del "Winnipeg". Diario de a bordo*. Intxorta 1937 Kultur Elkartea. Oñati, 2021. P. 73.

A grans trets, aquesta havia estat la concatenació dels fets que havien portat a la tensa situació que en aquells moments es vivia a nivell mundial:

El 18 de setembre de 1931, aprofitant el tèrbol incident de Mukden, les tropes imperials japoneses van envair la regió històrica xinesa de Manxúria, establint-hi l'estat titella de Manxukuo.

L'any 1934 Itàlia, que durant tota la dècada anterior havia mantingut una dura lluita contra la resistència anticolonial liderada per Omar Al-Mukhtar, va unificar les seves dues colònies nordafricanes de Tripolitània i Cirenaica, creant l'anomenada Líbia Italiana, a la qual incorporaria l'any següent la franja d'Aouzou, que fins llavors havia format part de la colònia francesa del Txad.

Poc més tard, entre octubre de 1935 i maig de 1936, Itàlia va atacar i conquerir Etiòpia, amb la que juntament amb les veïnes colònies italianes de Somàlia i Eritrea van constituir el que van anomenar Àfrica Oriental Italiana.

Ateses les afinitats entre els seus respectius règims polítics, l' Alemanya nazi i la Itàlia feixista havien signat el 25 d'octubre de 1936 un tractat de cooperació, que donaria pas a la creació, una setmana després, de l'Eix Roma-Berlin. Poc després, Alemànya i Japó signaven al seu torn el Pacte Anticomintern, al qual, un any després, també s'hi afegiria Itàlia.

El 7 de març de 1938 Alemanya, violant l'estipulat al tractat de Versalles, que havia posat fi a la Primera Guerra Mundial, i al posterior tractat de Locarno, remilitaritzava la regió de la Renània, a la frontera amb Bèlgica i França.

El 7 de juliol del 1937 Japó va envair la Xina, iniciant la Segona Guerra Xino-Japonesa, que enllaçaria amb la Segona Guerra Mundial, i en la que fins a aquells moments s'havia annexionat una part important de la Xina continental, com les províncies de Jiangsu, Hebei, Pequin, Tianjin i Xangai, així com amplis sectors de les províncies de Guangdong, Guangxi, Hubei, Hunan, Fujian, Guizhou i Mongòlia Interior.

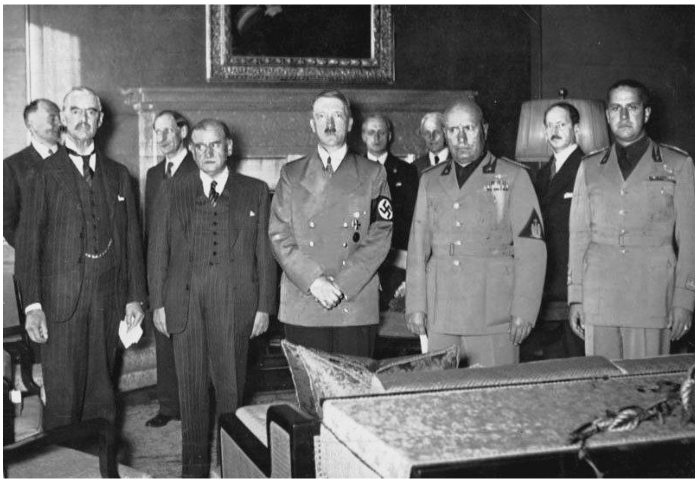

La Conferència de Múnic no havia aconseguit allunyat l'amenaça d'una guerra que ja es veía venir. Bundesarchiv Bild 183-R69173.

El 12 de març de 1938, i després que els nazis haguessin forçat la dimissió del seu canceller Kurt Schuschnigg, tenia lloc l'Anschluss o annexió d'Àustria per part d'Alemanya. Tal annexió, en virtut de la qual Àustria passava a ser la província d'Ostmark dins del Tercer Reich, va ser rebuda amb grans mostres d'alegria per part de la població.

El 29 de setembre d'aquell any va tenir lloc la Conferència de Múnic en la es van reunir representants d'Alemanya, Itàlia, Gran Bretanya i França per tal d'arribar a un acord sobre la pretensió per part d'Alemanya d'annexionar-se la regió dels Sudets, que formava part de la República Txecoslovaca, la qual no havia estat convocada a aquella reunió. França i Gran Bretanya van transigir amb les aspiracions alemanyes, i el dictamen final d'aquella conferencia va ser que la República Txecoslovaca va haver de cedir a l'Alemanya nazi els Sudets, així com altres posicions clau de la seva defensa militar, que van passar immediatament a formar part del Reich. Més tard, els dies 14 i 15 de març de 1939 i sota pressió alemanya, els eslovacs van declarar la seva independència, formant una República Eslovaca, estat titella de l'Alemanya nazi, al temps que en flagrant violació de l'acord de Munic, els alemanys ocupaven la resta del territori txec i formaven el Protectorat de Bohèmia i Moràvia. En aquella mateixa data la Rutenia eslovaca passava a formar part d'Hongria, país satèl·lit de l'Eix, que ja posseïa des de l'any anterior la part sud d'Eslovàquia.

Una setmana després, el 22 de març, Alemanya s'apoderava del territori lituà de Klaipéda i l'anexionava a la Prúsia Oriental després d'haver amenaçat amb envaïr aquell país en cas de negar-se a cedir-lo.

El 31 de març de 1939, Polònia, que el novembre de 1938 s'havia beneficiat dels resultats de la Conferència de Munich ocupant els territoris Txecoslovacs de Teschen, Spis i Orava, pel fet d'haver rebutjat les exigències alemanyes d'afegir-se al Pacte Anticomintern de 1936 i d'entregar-los Danzig, estava en el punt de mira de la política expansionista del Tercer Reich, i per tal motiu el 31 de març de 1939 França i la Gran Bretanya assumien el compromís de garantir la integritat de les fronteres de l'estat polonès amb la seva assistència immediata.

Ocupació d'Albània per Itàlia: Prolegòmen d'una guerra que ja es veía venir.

El 25 de març de 1939 Itàlia comminava Albània a acceptar la seva ocupació per l'exèrcit italià, i davant la negativa, el 7 d'abril es va procedir a la seva invasió, ultimada cinc dies després amb el destronament del seu rei Zog I i l'oferiment de la corona al rei italià Vittorio Emmanuele III.

Al mateix temps que es produïa la invasió d'Albània, França i la Gran Bretanya van fer extensives a Grècia i Rumania les garanties que poc abans havien confirmat a Polònia.

En aquells moments, i des del 24 d'octubre de 1938, Alemanya estava pressionant fortament Polònia per tal d'obtenir la cessió de l'anomenat corredor de Danzig, única sortida polonesa al mar Bàltic, el qual permetria unir territorialment la Prúsia Oriental amb la resta de territoris del Reich alemany.

Mentrestant, les potències occidentals més importants de l'època, que en un començament no havien vist amb desgrat l'arribada d'Hitler al poder l'any 1933 i que fins i tot havien arribat a considerar els estats totalitaris com uns possibles aliats en el

control de l'expansionisme soviètic, es mantenien en una tensa expectativa davant de la possibilitat de que aquestes puixants i cada cop més agressives potències esdevinguéssin a molt curt termini els seus autèntics enemics.

NAVEGANT PEL CANTABRIC

El dia 5 d'agost de 1939, l'endemà d'haver salpat, el "Winnipeg" va creuar el golf de Biscaia i durant la nit i matinada següents va continuar la seva navegació en paral·lel a la línia costera, que es podia anar veient al lluny, per la banda de babor.

De tant en tant van tenir ocasió de veure barques de pesca que estaven feinejant i que els saludaven en veure'ls passar. Així ho van recollir en el primer exemplar del diari "2.000 del Winnipeg", un diari mural editat a bord pels mateixos passatgers, fet amb una màquina d'escriure i paper de còpia:

> *«UN SALUDO SIGNIFICATIVO. Los camaradas que viajan a bordo, vieron hace unos días como desde unas embarcaciones de vela que se encontraban en la costa del cantábrico, saludaron al "Winnipeg" con el puño en alto, en cuento reconocieron al buque. Eran españoles de la España oprimida, de la España tiranizada por el nazismo y el fascismo, que, seguramente, expresaban así la alegría de que unos compatriotas hayan escapado al yugo bárbaro. ¡En la España de Franco ningún obrero es franquista!».*[196]

El cap Ortegal, a la provincia de la Corunya, seria per a molts dels passagers del Winnipeg el darrer punt del continent Europeu que mai més veurien.

No gaire més tard passaven a l'alçada de les costes gallegues amb una certa por de que procedent de la propera base naval del Ferrol es presentés algun vaixell a interceptar-los, cosa que afortunadament no es va produir.

Poc després, la costa gallega es va anar perdent a la llunyania. Per a molts dels que viatjaven en el "Winnipeg", aquella seria la darrera visió que tindrien d'Espanya.

UN PAISÀ SEU EN EL VAIXELL

Dalt ja del "Winnipeg", i al poc d'haver salpat, l'Eugeni va tenir la sorpresa de trobar una cara coneguda entre els que havien de ser els seus companys de viatge.

[196] 2000 del Winnipeg, del 8 d'agost de 1939. P. 1. Recollit per CHUECA INXUSTA, Josu: *2.000 del "Winnipeg". Diario de a bordo*. Intxorta 1937 Kultur Elkartea. Oñati, 2021. PP. 48-49.

Es tractava del també santfeliuenc Francesc Balboa Mestre, un xicot que havia viscut al número 308 de la carretera i que era uns sis anys més jove que ell. L'Eugeni el coneixia prou bé per haver estat company seu a les files de les Joventuts Socialistes Unificades.

En Balboa, fill d'un immigrant murcià i d'una santjoanenca, era solter, i fins l'esclat de la guerra havia estat vivint amb els seus pares i un germà més petit, de nom Agustí, que políticament seguia les seves passes. Havia començat treballant de rajoler, per dedicar-se poc temps després a la mecànica, i va ser a partir d'aquell moment que també es va començar a implicar en afers sindicals i polítics, havent estat un dels fundadors de la U.G.T. local i exercit el càrrec de secretari sindical de les Joventuts Socialistes Unificades de Sant Feliu de Llobregat.

Durant la guerra Balboa, que era de la lleva del 38, va ser comissari dels sapadors de la 143a Brigada Mixta, enquadrarda en la 24a Divisió de l'Exèrcit Popular de la República, havent combatut als fronts del Segre i de l'Ebre fins que la seva unitat va ser pràcticament aniquilada el 16 de gener de 1939 a la línia del Gaià. Després d'això havia passat a França, on va ser internat al Camp del Barcarès, del qual feia poc que havia pogut sortir per embarcar-se cap a Xile en el "Winnipeg".[197]

Possiblement per causa de que en Balboa es destaqués políticament durant la guerra a l'haver exercit com a comissari, en acabar la contesa el seu germà petit Agustí va estar en el punt de mira de la repressió franquista, arribant a ser jutjat pel Tribunal Militar Territorial número 3, en un judici que acabaria sent sobresegut.[198]

Tot i que en el fons tots dos eren de la mateixa corda, no és que l'Eugeni i el Francesc Balboa es fessin gaire, i fora del normal intercanvi d'unes mínimes salutacions de cortesia, poc contacte més haurien de mantenir l'un amb l'altre durant aquella travessia. L'Eugeni, per exemple, no el menciona en cap moment a les seves memòries.

Imatge recent d'Agnés América Winnipeg Alonso Bollada, la nena que va néixer en el Winnipeg poc després que aquest hagués començat la seva singladura.

UNA NOVA PASSATGERA

El dia 6 d'agost, mentre el "Winnipeg" acabava de deixar enrera el cap de Finisterre, naixia a l'infermeria de bord una nena.

La seva mare, Piedad Bollada Incera, de 29 anys, natural de Barakaldo i militant del Partit Comunista, estava en estat, en el darrer mes del seu embaràs, quan dos dies abans havia pujat al vaixell en companyia del seu marit Eloy Alonso Merino, socialista resident a

[197] Al contrari que Eugeni Castell, en Francesc Balboa no va fer de Xile la seva destinació definitiva, i en el moment en que es va donar una conjuntura favorable va tornar a Sant Feliu, localitat on va morir el 27 de desembre de 2016.

[198] Tribunal Militar Territorial núm. 3. Consejos de guerra. Sumarísimo. Causa núm. 000854 (1939-1943).

Abanto-Zierbena, i del fill del matrimoni, Justo, de 8 anys.

Precisament el seu avançat estat de gestació va ser motiu de que quan encara estaven al moll de Trompeloup a punt d'embarcar, el personal que realitzava els controls li desaconsellés fer-ho, atès el risc que allò podia comportar, a la qual cosa ella havia respost amenaçant amb tirar-se al mar juntament amb el seu fill si no la deixaven pujar al vaixell.

El part, assistit pels doctors Herzog, va ser absolutament normal, sense cap complicacióno, tot i que la criatura va nèixer amb menys pes del normal i sense ungles.

Al capità Gabriel Pupin, com a màxima autoritat, li va correspondre formalitzar la corresponent inscripció del naixement d'aquella nena que, pel fet de trobar-se en aigües internacionals i en un vaixell francès, va adquirir automàticament la nacionalitat francesa,[199] la qual cosa quedaria més tard convenientment anotada als registres del primer districte de Paris.

L'original nom que li va ser posat a aquella criatura va ser Agnés América Winnipeg, per honorar respectivament la muller del capità Pupin, el continent que els anava a acollir i el vaixell que els portava cap a tal destí. Agrait per la deferència envers la seva esposa, el capità Pupin va regalar a la recen nascuda una cadeneta d'or.[200]

D'una manera molt breu, l'Eugeni ho recorda a les seves memòries:

> *«Supe que el día anterior, el 6 de agosto, nació una niña que estaba bien, lo mismo que su madre».*[201]

La Isabel i ell mateix, que estaven més que preocupats perquè quan es van embarcar ella es trobava en un estat de gravidesa pràcticament igual al de la mare que acabava de donar a llum, en veure el satisfactori resultat d'aquell part van quedar molt més tranquils, alhora que il·lusionats pel fill que estava a punt d'arribar.

El contramestre i comissari del vaixell Émile Sellon, que va ajudar l'Eugeni a tenir un bon càrrec en aquell vaixell.

PALETA EN UN VAIXELL

D'antuvi, podria semblar que en un vaixell hi ha ben poques coses que pugui fer un paleta, si és que n'hi ha alguna. Això és el que de ben segur hauria afirmat l'Eugeni si és que en algun moment s'hagués arribat a plantejar tan peregrina qüestió. Aquell tercer dia de navegació, però, va tenir ocasió de comprovar que si, que

---

[199] Més endavant, en arribar a Valparaíso, va ser convenientment enregistrada en el seu registre civil com a súbdita xilena. Pel que fa a la nacionalitat espanyola, els seus pares no van fer cap gestió al respecte, i va ser la pròpia interessada qui, cinquanta anys després, la va sol·licitar i obtenir.

[200] Agnés América Winnipeg Alonso Bollada va conservar durant molts anys aquella cadeneta fins que un dia, ja gran, li va ser furtada per una empleada domèstica.

[201] CASTELL BELLÉS: Eugeni: *Chile, un país*...Op. Cit., P. 6.

fins i tot en un vaixell podia haver-hi feina per a un paleta.

Estant a la coberta tot procurant que l'aire alleugerís el lleu mareig que el moviment del vaixell li produïa, i al qual encara no s'havia arribat a acostumar, va veure passar prop d'ell el contramestre i comissari Émile Sellon, que venia acompanyat d'un dels passatgers, de cognom Jiménez, el qual anava demanant a tots els passatgers que trobaven si entre ells hi havia algú que fos paleta.

«Me incorporé y les dije: -Yo soy albañil. Se pararon y me preguntaron si podía hacerle un servicio al comisario. Fuí con ellos a un costado de la chimenea y vi que se filtraba agua de las olas. Pregunté si tenían ciertos materiales y dos hombres con unos fierros apropiados para el trabajo. Ya estaba preparando el material en una mezcla cuando apareció el comisario con un vaso y algo adentro. Le habló a Jiménez y él me dijo a mi que me tomase lo del vaso, que me haría bien para el mareo. Lo tomé y me hizo bien, permitiendo que así me desenvolviera con más comodidad. Ya llevábamos un buen rato trabajando cuando apareció con una botella en la mano y acompañado de otro uniformado que tenía facha de un mecánico por lo engrasado y sucio que estaba. El comisario conversó de nuevo con Jiménez, quien me dijo que me daba la botella para el mareo. Miré la botella de whisky, yo no lo había probado nunca, pero por lo que había escuchado sabía que era bueno».[202]

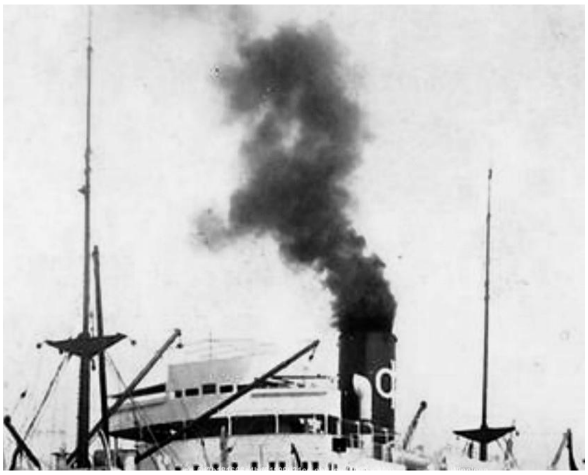

La xemeneia del vaixell tornava a treure fum gràcies al treball de l'Eugeni

L'Eugeni, amb els seus dos ajudants francesos, va acabar la feina, que a grans trets va consistir a segellar d'una manera un tant heterodoxa determinades fissures que s'havien produït i que ocasionaven problemes a la sala de màquines. Tots van quedar satisfets del resultat del seu treball.

Això li va suposar establir un contacte certament amistós amb l'Émile Sellon, la qual cosa li acabaria suposant alguns petits avantatges materials i una millora en el seu estatus a bord.

«Regresó el jefe de máquinas con el comisario a su lado, mostrándole la chimenea de la que salía una mediana columna de humo más blanco que negro, lo que indicaba que todo funcionaba bien. Aquello transformó mi estadía en lo que nunca me imaginé.
Era el tercer día que estaba en el barco, y el comisario me ofreció un taller-bodega, ubicado en cubierta, debajo del departamento de mano, para que trabajase en lo que fuese necesario,había diversas mercaderías y materiales,

[202] CASTELL BELLÉS: Eugeni: *Memorias*...Op. Cit., P. 123.

cerveza que repartí en dos oportunidades, y lo más grato, me pidió que lo representase en un comité que se auto-eligió que representaría a los exiliados».[203]

Aquest comitè que esmenta l'Eugeni, estaria format possiblement pels portaveus del conjunt dels passatgers, els quals es reunien regularment en assemblea al menjador. Pel que fa a la seva composició, Émile Sellon ens diu que en aquestes assemblees es reunien uns 300 membres d'Esquerra Republicana de Catalunya, entre 250 i 300 socialistes i entre 700 i 800 comunistes i de les JSU. Així doncs, els comunistes eren majoría, sense excloure, però, les altres formacions.[204]

L'Eugeni no va ser l'únic que va col·laborar amb els tripulants en la realització de tasques en benefici de la col·lectivitat. Un altre passatger, el valencià Raimundo Sala Blanch ens aclareix que van ser molts altres els passatgers que també ho van fer:

«En los primeros días, se advirtió que el personal de a bordo era insuficiente para el servicio del buque, y en seguida el Mando del Buque hizo un llamamiento al pasaje para que los marinos que quisieran trabajar voluntariamente se presentaran para prestar servicio, y el llamamiento dió el resultado apetecido. Son 200 los pasajeros, entre hombres y mujeres, los que prestan ayuda en casi todos los servicios: máquinas, cocinas, comedores, limpieza, hospital, enfermería, parque infantil, enseñanza, etc. etc».[205]

El far Baleia do Castelo, a l'extrem sudest de l'illa de Santa Maria, a les Açores. A partir d'aquest punt, i fins que no arribessin a un altre continent, només tindrien al seu davant la immensitat del mar.

LA PROXIMITAT DE LES AÇORES

Era mig matí del 8 d'agost, i estaven ja en el quart dia de navegació, quan el "Winnipeg" va passar prop de l'illa de Santa Maria, la més meridional de les illes Açores, que es podia distingir clarament des del costat d'estribord de la nau.

«Va passar a la vista de les Açores. Els vessants de les

---

[203] CASTELL BELLÉS: Eugeni: *Chile, un país*...Op. Cit., P. 6.

[204] SELLON, Émile (atribuït), *Rapport Valparaiso*, Musée de la Résistance nationale, Champigny-sur-Mane, fonds thématiques, carton n.° 5, Guerre d'Espagne, dossier Winnipeg. Recollit a: NICOLAS, Marielle: *El Winnipeg: El barco de la solidaridad con los republicanos españoles*. Dins SANCHEZ CERVELLÓ, Josep i AGUDO, Sebastián, (coords.): *Las Brigadas Internacionales: nuevas perspectivas en la historia de la Guerra Civil y del exilio*. Publicacions URV. Tarragona, 2015. PP. 220-221.

[205] SALA BLANCH, Raimundo: Carta enviada a Pablo Neruda des del vaixell Winnipeg aprofitant l'escala a Pointe-à-Pitre. Recollida a FERRER MIR, Jaime: *Los españoles del Winnipeg*. .. Op. Cit. P. 166.

> *muntanyes, coronats de núvols, s'enfonsaven directament en el mar per vertiginosos espadats, alternant brutalment els colors, des del blanc dels cims, als conreus de flors i les taques clares dels pobles emblanquinats, fins al pòrfir de les roques que el mar colpejava amb la seva escuma».*[206]

Tot i equivocar la data (coses de la memòria), l'Eugeni recordava clarament el pas del vaixell prop d'aquelles illes, l'últim territori europeu que la major part d'ells veuria.

> *«En aquellos momentos, medio día del 7 de agosto de 1939 pasábamos por frente de las Islas Azores a una distancia aproximada a los tres kilómetros».*[207]

El president portugués António de Oliveira Salazar i el seu ultradretà "Estado Novo" van suposar un motiu de preocupació per més d'un passatger del Winnipeg quan el vaixell va pasar prop de les Açores.

Lluny, ja, de les costes espanyoles i de les seves aigües jurisdiccionals, els passatgers del "Winnipeg" tornaven a tenir motius per sentir-se intranquils al pasar tan a prop d'aquelles illes portugueses, i és que tenien ben present que Portugal, que estava sota el règim de l'anomenat "Estado Novo", dirigit pel dictador António de Oliveira Salazar, havia trencat relacions amb el govern de la República el 23 d'octubre de 1936, al poc d'haver començat la guerra, i havia donat suport al bàndol franquista, tant en forma logística, al permetre el pas pel seu territori i ports de subministres procedents d'Alemanya, com militar, amb la participació dels anomenats "Viriatos", uns 8.000 o 10.000 combatents voluntaris que s'havien repartit principalment entre les diferents milícies falangistes o tradicionalistes. A més, el mes de març de 1939, Portugal havia signat un tractat d'amistat i no agressió amb l'Espanya de Franco.

També era cert, i això contribuïa a tranquilitzar-los, que l'abril d'aquell mateix any els portuguesos havien rebutjat la invitació de l'ambaixador italià d'unir-se al Pacte Anti-Comintern, i que l'agost de 1939 havien signat un acord de cooperació militar amb el Regne Unit, i que tant una cosa com l'altra eren clars senyals de la seva voluntat de mantenir-se neutrals davant d'un món cada vegada més polaritzat.

Mentre el "Winnipeg" continuava la seva ruta, aquell emboirat arxipèlag es va anar perdent a poc a poc en la llunyania. Davant seu tenien una setmana llarga de navegació per cobrir les més de dues mil milles nàutiques d'oceà absolut que havien de creuar fins arribar a la primera escala prevista.

UNA BONA INICIATIVA: EL DIARI MURAL DE BORD

[206] GRISONI, Dominique i HERTZOG, Gilles: *Les Brigades*... Op. Cit. P. 328 (Trad. De l'autor).
[207] CASTELL BELLÉS: Eugeni: *Chile, un país*...Op. Cit., P. 6.

Aquell mateix dia l'Eugeni va poder veure una interessant novetat que havia aparegut penjada a la paret d'una de les zones més freqüentades del vaixell, i que tindria continuïtat durant tota la durada d'aquella travesia fins al seu port de destí.

Era el primer número d'una publicació de freqüència diària que estava feta per una comissió dels mateixos passatgers, i en la qual es donaven notícies sobre la situació a Espanya i a Europa gràcies a les informacions que els era facilitada pels radiotelegrafistes de la tripulació, Naly i Couedon, en la que també s'hi publicaven anuncis, instruccions i altres dades d'interès relatives a la vida interna en aquell vaixell.

Es tractava d'una publicació certament rudimentària, feta amb una màquina d'escriure i compaginada gràcies a la traça mecanogràfica dels seus editors per destacar els titulars i dividir els textos en columnes. D'ella se'n feien sis exemplars a base de paper fi amb paper carbó intercalat, els quals eren penjats en diferents punts del vaixell.

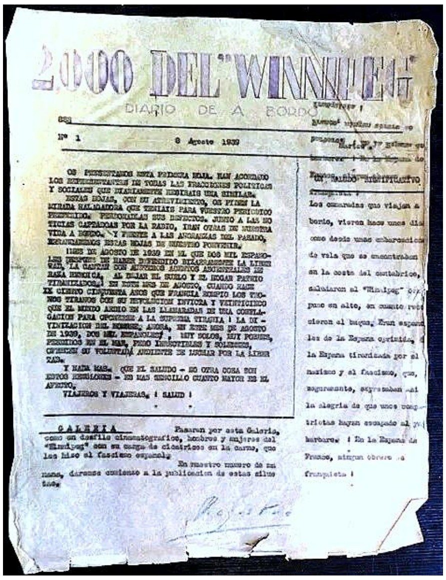
2.000 DEL "WINNIPEG"
DIARIO DE A BORDO

Nº 1 — 6 Agosto 1939

OS PRESENTAMOS ESTA PRIMERA HOJA. HAN ACORDADO LOS REPRESENTANTES DE TODAS LAS FRACCIONES POLITICAS Y SOCIALES QUE DIARIAMENTE RECIBAIS UNA SIMILAR.
ESTAS HOJAS, CON SU ATREVIMIENTO, OS PIDEN LA MIRADA HALAGADORA QUE TENIAIS PARA VUESTRO PERIODICO PREFERIDO. PERDONADLES SUS DEFECTOS. JUNTO A LAS NOTICIAS CAPTADAS POR LA RADIO, IRAN OTRAS DE NUESTRA VIDA A BORDO. Y FRENTE A LAS AÑORANZAS DEL PASADO, [illegible] ESTAS HOJAS DE NUESTRO PORVENIR.
MES DE AGOSTO DE 1939 EN EL QUE DOS MIL ESPAÑOLES DESPUES DE HABER DEFENDIDO BIZARRAMENTE LA LIBERTAD, LA CANTAN CON [illegible] ACENTOS ANCESTRALES DE RAZA HEROICA, AL DEJAR EL SUELO Y EL HOGAR PATRIO TIRANIZADOS. EN ESTE MES DE AGOSTO, CUANDO HACE UN CIENTO CINCUENTA AÑOS QUE FRANCIA ROMPIO LOS TRONOS TIRANOS CON SU REVOLUCION INVICTA Y VEINTICINCO QUE EL MUNDO ARDIO EN LAS LLAMARADAS DE UNA CONFLAGRACION PARA OPONERSE A LA SUPREMA TIRANIA ¡ LA DIVINIZACION DEL HOMBRE! AHORA, EN ESTE MES DE AGOSTO DE 1939, DOS MIL ESPAÑOLES, MUY SOLOS, MUY POBRES, PERDIDOS EN EL MAR, PERO INDESTRUCTIBLES Y SOLIDARIOS, OFRECEN SU VOLUNTAD ARDIENTE DE LUCHAR POR LA LIBERTAD.
Y NADA MAS. QUE EL SALUDO - NO OTRA COSA SON ESTOS RENGLONES - ES MAS SENCILLO CUANTO MAYOR ES EL AFECTO.
VIAJEROS Y VIAJERAS, ¡ SALUD !

GALERIA
Pasaron por esta Galería, como un desfile cinematográfico, hombres y mujeres del "Winnipeg" con su carga de cicatrices en la carne, que les hizo el fascismo español.
En nuestro número de mañana, daremos comienzo a la publicación de estas siluetas.

UN SALUDO SIGNIFICATIVO
Los camaradas que viajan a bordo, vieron hace unos días como desde unas embarcaciones de vela que se encontraban en la costa del cantábrico, saludaron al "Winnipeg" [illegible] puño en alto, en cuanto reconocieron el buque. Eran españoles de la España oprimida, [illegible] la España tiranizada por el nazismo y el fascismo, que, seguramente, expresaban así la alegría de que unos compatriotas hayan escapado al [illegible] barbarie. ¡ En la España de Franco, ningún obrero [illegible] franquista !

Portada del primer número del diari mural "2.000 del Winnipeg", que es va anar publicant fins la pràctica finalització del viartge.

Tot i que van ser uns quants més els que hi van escriure, el nucli principal que tirava endavant aquella publicació estava formada per cinc redactors:

Un era el madrileny Ernesto Escalante Martínez, militant del PSOE i afiliat a la UGT, que durant la guerra havia estat comissari del batalló 212 de la 53 Brigada Mixta i que en aquell moment era el representant de l'U.G.T. a bord.

Un altre era el valencià Ovidio Oltra Alonso, que havia estat secretari general de les Juventudes de Izquierda Republicana i durant la guerra va arribar al grau de capità d'infanteria. En el vaixell era el representant del seu partit polític.

El tercer era el santanderí Laureano Miranda Ureta "Amiel", francmaçó i militant d'Unión Republicana, que havia estat vicepresident de la Diputació Provincial de Santander.

També hi era Juan Tomás Meca, comunista, militant de les Juventudes Socialistas Unificadas i afiliat a l'U.G.T.

El darrer d'aquells redactors era el xilè Ernesto Mollenhauer Arriagada, nebot de l'antic general i director dels carrabiners xilens Humberto Arriagada Valdivieso, i que havia combatut a la guerra d'Espanya com a membre de les Brigades Internacionals.

També es comentava que amb ells havia col·laborat el tipògraf i dissenyador gràfic d'origen ucraïnès Mauricio Amster[208], també passatger del vaixell, el qual havia estat

[208] Mauricio Amster Cats, conegut personal de Pablo Neruda, a qui havia estat presentat pel també poeta Rafael Alberti, va ser l'autor del fulletó de 24 pàgines "Chile os acoge", redactat per Neruda i obsequiat per la delegació xilena a tots els que es van embarcar en el "Winnipeg".

durant la guerra director de les publicacions del Ministeri d'Instrucció Pública, sent posteriorment destinat a la Subsecretaria de Propaganda del Govern republicà.

Anys després, Ovidi Oltra, un dels components d'aquella taula de redacció, ho recordava amb aquestes paraules:

> *«En mi calidad de delegado de un partido, pronto me encontré con los delegados de los otros partidos. Empezamos a pensar en lo que podíamos hacer. Entre las cosas que se nos ocurrió fue hacer una especie de diario de viaje, para que todo el mundo se enterara de las noticias, de lo que pasaba en el mundo, porque la radio del buque nos daba el mensaje de lo que llegaba, se traducía y se hacía un cartel que pintaba Mauricio Amster, un hombre que después fue muy importante en la gráfica chilena, porque era un gran dibujante, gran diseñador».*[209]

AL MIG DE L'OCEÀ

Entre les Açores i les Antilles, el Winnipeg anava fent la seva vía a través d'un oceà que, afortunadament, els obsequiava amb un temps plàcid i unes aigües totalment en calma.

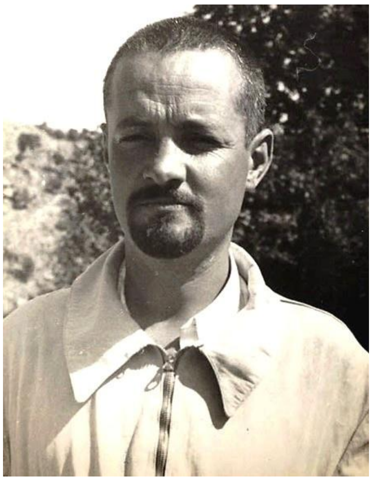

El tinent coronel Francisco Galán ben aviat va fer amistat amb molts altres passatgers

El tinent coronel Galán, potser l'element més destacat d'aquell grupet d'agents comunistes que havia accedit tan subreptíciament al vaixell poc abans de salpar, tot renunciant a l'anonimat que en principi s'havien autoimposat, va ser el primer en relacionar-se i fer amistat amb els altres passatgers.

Un d'ells, l'anteriorment esmentat Víctor Pey, en dóna fe:

> *«Hice amistad con varios pasajeros. Uno de ellos fue con Francisco Galán, hermano de Fermín Galán. Llegué a ser amigo de él. Él fue uno de altos oficiales militares, militante del Partido Comunista. Tuvo una vida bastante ajetreada. Fue el último defensor de Cartagena».*[210]

Sovint se'l podia veure rodejat de fidels correligionaris parlant de qualsevol tema, especialment de política, o cantant tots plegats himnes i cançons com aquesta en la qual se l'esmentava:

> *«El dieciocho de Julio en el patio de un convento*
> *el Partido Comunista funda el Quinto Regimiento*
> *¡Venga jaleo, jaleo!*
> *Ya se acabó el alboroto y vamos al tiroteo, y vamos al tiroteo.*

[209] VALERO OLTRA, Raquel: *Historias de los pasajeros del Winnipeg*. Dins *Copihue Rojo*. Asociación Casa Chile-Valencia. Valencia, 2019. P. 20.
[210] PEY CASADO, Víctor: Op. Cit. P. s/n (15).

Con Lister y el Campesino, con Galán y con Modesto,
con el comandante Carlos, no hay miliciano con miedo».

Fins i tot no va tenir cap objecció en declarar en el diari mural de bord quin era el motiu pel qual s'havia embarcat en aquell vaixell:

«Voy a América en representación del Comité Mundial de Coordinación. Es necesario llegar al corazón de los 60.000.000 de seres que al otro lado de los mares se expresan en lengua española. Hasta que no lleguen otros días de lucha, hay que emplear estos por todos los medios y con todas las ayudas, en salvar a los camaradas que quedan en Francia y a los más desgraciados que en España viven bajo el yugo fascista. Cada día, cada minuto, tienen su trinchera…»[211]

Els dies anaven passant a poc a poc, sense gaire novetats, en aquell vaixell que creuava l'Atlàntic.

Per sort, tot i que alguns relats més aviat tremendistes ens parlen de tempestes durant aquella travessia, el cert és que el mar va estar tot el temps en calma, tal com ho confirma el mariner Jeannot Rivoual:

«Doncs ja ho veieu, una mica de maregassa... i hi hauria hagut caigudes, membres trencats, la infermeria desbordada, cures precàries, vòmits, l'aire enrarit a les bodegues per manca d'obertures... En definitiva, prefereixo no imaginar-me la situació. Sigui com sigui, això no va passar. El baròmetre havia escollit ser el nostre aliat. Bloquejat en la posició de "Bon temps permanent". Així doncs, un mar que era una bassa d'oli, perfectament pla: Al llarg de tot l'Atlàntic i el Pacífic, un llac».[212]

L'observació d'una balena per part dels passagers va estar a punt de fer escorar el vaixell.

Més endavant ens explica com va ser la unica vegada que el vaixell va fer un moviment realment anòmal, i quina va ser la seva causa:

«Una vegada jo em trobava al pont i l'oceà estava transparentment tranquil quan, de sobte, vaig sentir sota els meus peus que el vaixell començava a escorar[213]*. Incomprensible. Aleshores vaig escoltar crits i veus que acabaven en un clam ensordidor.*

[211] CHUECA INXUSTA, Josu: *2.000 del "Winnipeg*... Op. Cit. PP. 56-57.
[212] GRISONI, Dominique i HERTZOG, Gilles: *Les Brigades*... Op. Cit. P. 327 (Trad. De l'autor).
[213] Tombar-se un vaixell lateralment.

Preocupat, surto a la coberta, i què descobreixo? Els nostres dos mil passatgers s'havien desplaçat al matei temps cap a un costat del vaixell, desequilibrant-lo, i tot per contemplar una balena gegantina que havia emergit a poca distància de nosaltres...».[214]

LES INTENCIONS DEL CAPITÀ PUPIN

Mentre el Winnipeg creuava l'Atlàntic, un bon dia es va reunir el Comitè polític que representava els passatgers amb una part de la tripulació, i en el seu decurs els tripulants els hi van revelar les intencions del capità, que no eren altra cosa que fer tornar el vaixell altre cop cap a França.

A l'acabar la reunió, un dels passatgers, Ovidio Oltra Alonso, que havia participat en aquella reunió com a delegat de Esquerra Republicana, va informar a la resta de passagers sobre la posterior reunió sostinguda amb Gabriel Pupin, en la qual el diàleg va ser aspre i en termes durs.

El capità Pupin va deixar prou clar a tothom quines eren les seves intencions.

Oltra els va informar que el capità Pupin, després d'haver declarat obertament les seves intencions, en veure la poca acceptació de la seva proposta va voler aplicar aquella prou coneguda sentència que diu "On hi ha patró (o en aquest cas capità), no hi mana el mariner".

No obstant això, com que no eren els mariners els més afectats per la decisió del capità Pupin, els passatgers que integraven el Comitè de Bord no van consentir de cap manera la seva proposta de tornar a França, on de ben segur, als refugiats els estarien esperant novament els camps de concentració dels que havien pogut sortir, o encara pitjor, la més que possible amenaça d'una repatriació a l'Espanya de Franco, opció que els suposaria jugar-se la vida.

NOTÍCIES DEL MÓN

Mentre el "Winnipeg continuava la seva ruta enmig d'un calmat oceà, en el món que havien deixat enrera no paraven de succeïr-se esdeveniments cada cop més preocupants.

A l'escenari europeu, l'anomenada Crisi de Danzig amenaçava amb acabar de desestabilitzar el precari equilibri que amb prou feines es manténia encara al vell continent.

---

[214] GRISONI, Dominique i HERTZOG, Gilles: *Les Brigades*... Op. Cit. P. 328 (Trad. De l'autor).

El Tractat de Versalles, imposat a la derrotada l'Alemanya després de la Primera Guerra Mundial, havia declarat que Danzig, una ciutat portuària bàltica de l'antiga Prússia, amb una població formada per un 85 % d'alemanys i un 15 % de polonesos seria un estat lliure administrat conjuntament per la Societat de Nacions i per Polònia, que disposava del lliure ús del seu port, una oficina de correus polonesa, una caserna polonesa al districte de Westerplatte, al costat del port, i un acord duaner amb Polònia.

Aquella ciutat-estat autònoma, governada com una república, tenia la seva pròpia constitució, himne nacional, parlament i senat. A més disposava de moneda pròpia, el gulden (florí) de Danzig, i emetia també els seus propis segells de correus.

L'any 1933 el Partit Nacionalsocialista local va aconseguir el 50 % de vots al parlament, la qual cosa els va permetre assolir el poder d'aquella ciutat de la ma del "gauleiter"[215] Albert Maria Forster, el govern del qual era en teoria supervisat per l'Alt Comissariat de la Societat de Nacions.

A partir d'abril de 1939, Alemanya, que havia aconseguit remilitaritzar la Renània, i annexionar-se Àustria i els Sudets va posar-se com a següent objectiu territorial aconseguir la restitució de Danzig, així com la obtenció d'un corredor extraterritorial amb un ferrocarril i una carretera de connexió amb Prússia Oriental, que llavors constituïa un enclau separat de la resta de territoris alemanys.

No cal dir que aquestes reivindicacions del Reich alemany eren entusiàsticament recolzades pel govern autònom de Danzig que presidia el "gauleiter" Forster, no així pel polonesos, que les consideraven un gravíssim atemptat a la seva integritat territorial, especialment pel que feia a aquell pretès corredor.

El filonazi Ramon Serrano Súñer, cunyat del dictador Franco, home fort del seu segon govern.

Tement que aquest nou moviment expansionista acabés suposant l'inici d'una temuda conflagració, les cancelleries de les diverses nacions europees treien fum, establint o confirmant pactes i acords amb uns o altres, de manera que el panorama polític europeu, i també de retruc el mundial, estava cada vegada més polaritzat.

A Espanya, Franco, després d'haver deixat ben clara la seva posició de dictador absolut, havia format un nou govern, el segon del seu mandat, rodejant-se d'elements més propers ideològicament als nazis i feixistes que dominaven Europa, al temps que s'havia desprès dels elements que considerava tebis.

El dia 9 d'agost de 1939, tot just l'endemà d'haver promulgat l'anomenada "Ley de reorganización de la Administración Central del Estado", i sota la presidència de Franco, s'havia constituït a Burgos el que seria el segon govern de la seva llarga dictadura.

---

[215] Lider de districte a l'Alemanya Nazi que exercia com a governador provincial.

Aquell canvi de govern obeïa a l'afany del dictador per adaptar-se com més millor a aquell previsible futur immediat en que les potències totalitàries acabarien controlant el panorama polític, tant europeu com mundial.

L'home fort d'aquell nou govern franquista era el "Cuñadísimo" Ramón Serrano Súñer, cap de la Junta Política de FET i de les JONS .

Amb ell accedien al poder, entre altres: com a secretari general del "Movimiento" el tinent general Agustin Muñoz Grandes, que dos anys després lideraria la "División Azul" que va col·laborar amb la "Wehrmacht" alemanya en la guerra contra la Unió Soviètica. Com a ministre d'Afers Exteriors va entrar el coronel Juan Luis Beigbeder Atienza, fervent defensor de l'Eix Berlin-Roma-Tòkio en substitució de l'anglòfil comte Francisco Gómez-Jordana Sousa, així com també va entrar com a ministre de l'Aire el falangista Juan Yagüe Blanco, que després d'una estada de dos mesos a Alemanya acompanyant la Legió Cóndor en el seu viatge de tornada, havia esdevingut, juntament amb en Serrano Súñer, un dels principals valedors del nazisme a Espanya.

El moderadament anglòfil general Varela, l'as a la màniga que en Franco va incorporar entre els seus ministres per tal de poder comptar amb simpaties en ambdós bàndols d'aquella guerra que es veía venir a Europa.

Un dels passatgers, el badaloní nascut a Xile Joan Guasch Oliver, en llegir-ho, va anotar al seu diari:

> *«El Diario de a bordo publica la noticia de que Franco ha formado nuevo Gobierno, integrado sólo por falangistas, sin requetés ni monárquicos. Esto significa que se acentúa el caràcter fascista que Mussolini y Hitler exigen a su compañero de fechorías»*[216]

Com a as a la màniga, però, Franco va col·locar com a ministre de l'Exèrcit al general José Enrique Varela Iglesias, de tradició africanista, carlí, enfrontat ideològicament amb Serrano Súñer i moderadament anglòfil, per tal de poder jugar aquesta carta en cas que no s'acomplíssin aquelles previsions.

Les notícies sobre la preocupant evolució de la situació europea i en especial de l'espanyola van arribant regularment al "Winnipeg" gràcies a la radio del vaixell, els operadors de la qual, Naly i Couedon, les comuniquen als redactors del diari mural per tal que en facin difusió entre la resta dels passatgers.

Així, entre el dimecres 9 i el dilluns 14 d'aquell mes es pot dir que gairebé cada dia i al costat de les seccions fixes, els articles estrella d'aquella publicació parlen indefectiblement del nou govern que el dictador Franco acaba de formar, així com de les inflamades al·locucions que el "gauleiter" de Danzig no para de fer enmig d'una crisi que es veu abocada sense remei a un esclat de violència extrema.

---

[216] GUASCH OLIVER, Juan*: Breves Apuntes escritos a bordo del Winnipeg*. Santiago, 1939. Fragment recollit a CARCEDO, Diego: *Neruda y el barco*... Op. Cit. P.235.

ESCALA A POINTE-À-PITRE

Seguint la seva ruta, el “Winnipeg” s’anava acostant a la caribenya illa de Guadalupe, on, tal com s’havia previst, es faria escala per tal d’aprovisionar-se de combustible i sobre tot de queviures, especialment després d’haver admès molt més passatge del que inicialment havia estat previst.

De cara a aquella propera escala, el diari mural de bord del dissabte 12 d’agost anunciava a la seva primera pàgina que dins de tres dies arribarien a aquella illa, tot indicant als passatgers que tot i no poder baixar a terra, aquells que desitgessin enviar alguna carta ho podrien fer lliurant-la convenientment franquejada al comissariat del vaixell.

També s’informava que tots aquells que s’ho poguessin permetre, que no eren gaires, podrien aprofitar per adquirir tabac, objectes d’higiene personal o qualsevol altra cosa, excepte begudes alcohòliques, i que per fer-ho ho havien de sol·licitar als seus corresponents delegats de partit, els quals confeccionarien una llista amb els productes a adquirir, i així ho van fer aquells que gaudien d’una posició econòmica més desfogada.

Des de les pàgines del diari de bord es prevenia als lectors sobre la dubtosa salubritat d’alguns dels productes que els hi podrien ser oferts:

> *«Dentro de unas horas el Winnipeg hará escala en la isla de Guadalupe. No faltará quien ofrezca desde barcazas que abordarán el buque, botellas de bebidas alcohólicas. Tened cuidado, compañeros, es veneno puro. Es alcohol sin control en su destilación, puesto en venta por fabricantes poco escrupulosos. ¡Evitad el que sus efectos hagan necesario que acudais a la enfermería! Rechazad el alcohol de fabricación anónima que, sin duda, os ofrecerán»*[217]

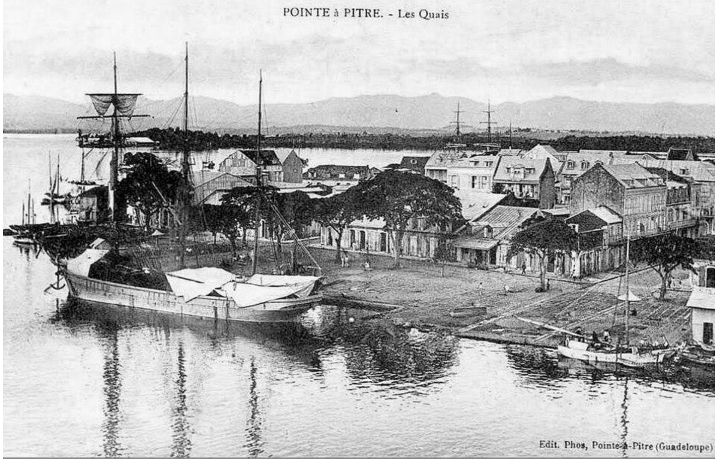

El Winnipeg havia arribat a Pointe à Pitre, però llevat de poques excepcions, gairebé cap dels seus passatgers seria autoritzat a desembarcar. A la fi, però, van ser bastants els que ho van fer.

Tres dies després, a primera hora del matí del 15 d’agost, el "Winnipeg" arribava a l’illa de Guadalupe.

A coberta, l’Eugeni i la Isabel, a l’igual que molts altres companys de viatge, gaudien de la visió d’aquella terra a la que arribaven després d’onze dies de navegació sense veure

---

[217] CHUECA INXUSTA, Josu: *2.000 del “Winnipeg*... Op. Cit. P. 91.

al seu voltant altra cosa que l'immens oceà, i contemplaven com a poc a poc el seu vaixell s'apropava a la badia de Grande-Terre tot passant per davant de les restes de l'antic i històric fort de Fleur d'Epée, que en temps passats havia custodiat l'accés al port de Pointe-à-Pitre, i com endinsant-se en unes aigües cada cop més verdes, de color maragda, deixaven a babord un illot cobert d'una frondosa vegetació tropical per albirar poc després el port on s'havien d'aturar.

François Pierre Alipe, governador de l'illa de Guadalupe, al seu despatx, presidit per un quadre del general Pétain, cap d'estat francés, col·laboracionista amb els nazis durant la guerra que aviat anava a començar.

Mentre que des d'un remolcador el pràctic del port ajudava el "Winnipeg" en les maniobres d'atracada, i els agents de Duanes i del ministeri de Sanitat arribats en una llanxa ràpida comprovaven que tot estava en regla, des dels molls arribava el so d'uns altaveus que els donaven la benvinguda al temps que recordaven als passatgers que estava estrictament prohibit desembarcar.

Efectivament, previngut pels seus superiors metropolitans, Marie François Jules Alype, més conegut pel seu àlies François Pierre Alype, un béké[218] que exercia en aquell temps de forma interina el càrrec de governador d'aquella illa des del 29 de novembre anterior, havia donat en tal sentit severes ordres que van ser rígidament observades, permetent-se només el desembarcament de determinats membres de la tripulació per tal de realitzar algunes gestions concretes i suficientment justificades.

Una vegada el "Winnipeg" va quedar convenientment ancorat, una munió de petites embarcacions s'hi van apropar amb l'objectiu de vendre als passatgers fruita, licors i tota mena de productes locals, no sabent, però, que amb l'extremadament migrat poder adquisitiu de la major part d'aquells passatgers, poc negoci podrien fer.

Els passatgers del Winnipeg no paraven de mirar-se amb interès i també amb una certa desconfiança els natius d'aquella illa, majoritàriament de raça negra.

«La mayoría de los pasajeros del Winnipeg apenas habían visto negros. Y de los pocos que habían tratado, los guardias senegaleses de los campos de internamiento, en Francia, guardaban una impresiónn deplorable. Pero los habitantes de Guadalupe, que les saludaban con gestos de amistad y alegría desde el muelle, enseguida establecieron una corriente de simpatía que ya siempre recordarían con cariño»[219]

De tots aquells que venien a vendre, els que ho tenien pitjor eren els que portaven licors... Aquell mateix matí, el diari de bord havia publicat una nota preventiva, escrita

[218] Nom que reben a les Antilles franceses els criolls de raça blanca que suposen només l'1% de la població local, constituint en canvi la seva classe dirigent.
[219] CARCEDO, Diego: *Neruda y el barco de la esperanza*. Editorial Planeta, Barcelona, 2014. P. 239

tota ella en majúscules, en la qual advertia sobre la poca fiabilitat dels licors locals casolans fets sense cap mena de control en la destilació per manufacturers poc escrupulosos i que segurament els serien oferts, ja que existia el risc de que continguessin el perillós alcohol metílic o alcohol de fusta, d'altíssima toxicitat.

Alguns van desembarcar i mantenir converses amb els autòctons. Tals converses els van fer veure que tot allò que havia estat la seva realitat, aquell terrible drama del qual fugien, era una circumstància totalment desconeguda per la major part dels habitants d'aquella illa.

Els viatgers del Winnipeg es van quedar admirats de la placidesa i tranquilitat d'esperit de la gent d'aquella illa: No es tiraven pedres al fetge per cap motiu.

> *«Nosotros desembarcamos y en el muelle, oímos estas cosas curiosas y sorprendentes:*
> *Este con quien hablamos primero, es un negro de los más negros. Tiene unos 30 años y contempla, apoyado en una valla, como se llena el vientre inmenso del "Winnipeg.*
> *-¿Esperabais este barco?*
> *-No sabíamos su llegada.*
> *-¿Sabeis lo que trae dentro? ¿Quienes son los pasajeros?*
> *-No tengo idea.*
> *-Pues... trae a bordo exiliados españoles. Republicanos españoles, víctimas de Franco y del Fascismo europeo. Son víctimas de la guerra civil.*
> *-¿Que guerra civil?*
> *Este negro no se enteró, en tres años, que en España hubo una tremenda guerra, con alemanes e italianos, bombas de aviación y hombres. De todas formas, tanta inocencia nos escama. Y hemos preguntado luego a un jefe de policía urbana... y a una negra que vendía cerveza tras un mostrador, en una botilleria del puerto.*
> *-¿Un negro? Es posible. Muchos negros, aquí, no se enteran de nada».*[220]

El capità Pupin, i amb ell els seus seguidors, havien decidit que la parada de Pointe-à-Pitre seria la primera i també la darrera d'aquella travessia. Per tal d'aconseguir-ho, Pupin, a més del seu intent de retardar i fins i tot intentar impedir el subministrament d'aliments, va intentar subornar les autoritats militars locals. Durant un gran sopar, que va organitzar a bord del "Winnipeg", va suggerir als oficials presents que el vaixell potser es veuria obligat a romandre al moll, per manca de fons suficients per assegurar la compra de les provisions essencials per poder continuar el viatge. Les mancances de l'empresa comunista eren evidents, va afirmar Pupin, i es podia témer el pitjor. Per tant, potser fora millor posar fi a una expedició que havia començat tan malament i internar allà a Guadalupe tot aquell passatge format per revolucionaris professionals.

---

[220] CHUECA INXUSTA, Josu: *2.000 del "Winnipeg*... Op. Cit. PP. 95-96.

Afortunadament, tot i que les autoritats de l'illa van mostrar una veritable simpatia pel capità Pupin i van reconèixer que els seus temors estaven fonamentats, es van negar a accedir als seus desitjos. Els recursos de què disposaven els militars locals, tot i la seva simpatia envers el capità, van fer que les autoritats locals li aconselléssin la conveniència de que, atesos els seus temors, marxés d'aquella illa el més aviat possible.

No gaire després el Winnipeg, tot deixant enrere aquell territori francès d'ultramar, va fer una petita aturada tècnica a la Martinica per tal d'aprovisionar-se de carbó i a continuació es va anar adreçant cap a ponent per anar-se internant a poc a poc en el mar del Carib, deixant enrere totes aquelles illes i dirigint-se cap al continent americà pròpiament dit, tot just en el punt on aquest era més estret i en ell s'obria l'important Canal de Panamà, una etapa necessària en la seva prevista travessia.

En el trajecte entre l'illa de Guadalupe i Panamà, un fet luctuós va fer decaure els ànims de tots els del Winnipeg. L'Eugeni, que hi va tenir un cert paper, així ho recorda:

> *«Llevamos cuatro días desde que partimos de la Guadalupe cuando supe que murió un niño de once años, padecía de leucemia incurable, según se dijo en los grupitos que todo lo sabían, sin que nadie se lo dijera, me encargaron que le hiciese un calón para su sepultación en el mar, me ayudó un compañero catalán, de apellido Martí, que dijo ser carpintero; el asunto fué de bastante emoción, los médicos de Francia ya le predijeron que no tenía salvación y fué por eso que no lo aceptaron en el Mexique. Tuvieron sus familiares en el Winnipeg, el destino no quiso que pudiese llegar a Chile. El Comisario me hizo llegar una nota en la que me pedía la leyese a nombre de la tripulación, estaba escrita en español; intenté leerla pero no pude; unas manos de madre me4 abrazaron y una niña se apretó a mi cuerpo al tiempo que el cajón caía al mar».*[221]

El far de l'illa de los Sacrificios, davant de la costa de Veracruz (Mèxic) els anunciava la proximitat del territorio continental americà.

PAS PEL CANAL DE PANAMÀ

Cinc dies després d'haver deixat Guadalupe encara no es veia res de la seva propera etapa: la panamenya ciutat de Colón, capital de la província d'igual nom, on es trobava l'accés oriental a l'importantíssim canal que connectava els dos majors oceans dels mon, permetent el pas directe de l'un a l'altre sense haver de rodejar l'immens continent americà.

> *«Les quatre estrelles de la Creu del Sud i la seva lluminostitat encantadora i*

[221] CASTELL BELLÉS, Eugeni: *Chile, un país...* Op. Cit. P. 7.

màgica van aparèixer el setè dia, destacant clarament contra la nit opaca i lletosa dels Tròpics. El far de l'Illa dels Sacrificis girava lentament, escombrant amb gràcia mecànica el cec horitzó de la costa. Aleshores, perforant la foscor, va aparèixer un llarg collaret de llums vermelles i verdes inermitents: Colon! Es podria haver sentit sospirar a tots els passatgers del Winnipeg«[222]

Al llarg del viatge les diferents formacions polítiques que integren els passatgers porten un estret control dels seus membres. Aquest n´es un exemple:

«A todos los afiliados de la U.G.T. se les notifica que mañana, dia 20, durante todo el día, se hará, por los delegados de bodega, el control de los afiliados, haciéndose notar que pasada esta fecha queda concluída la redacción de las fichas, con las consecuencias consiguientes para los que no se hayan controlado. El delegado de la U.G.T. Escalante".[223]

La calor ambiental és realment asfixiant i obliga a prendre tota mena de mesures que permetin apaivagar els seus efectes. En tal sentit, el diari de bord donava aquestes recomanacions:

Militars estatunitencs patrullant al Canal de Panamà

«Estos días, hasta pasado el Canal de Panamá, el calor intensísimo obliga a extremar las medidas preventivas e higiénicas que recomiendan las autoridades sanitarias del buque. Es preciso extremar las precauciones, en especial en las bodegas dormitorios y en los comedores. En las bodegas dormitorios no deberá efectuarse en modo alguno operaciones de aseo personal. Estas deberán efectuarse sobre cubierta, sin ningún caso de excepción. Es también necesario evitar que queden en parte alguna residuos. La vida de los 2.000 que nos encontramos en el barco nos obliga a ello. Hasta la fecha el estado de sanidad del barco es inmejorable. Debemos conservarlo precisamente ahora".[224]

Ja abans que la guerra mundial comencés el setembre de 1939, a Panamà hi havia presència militar dels Estats Units, destinada a protegir el conegut canal que des de 1914 permetia el pas entre els oceans Atlàntic i Pacífic, però aquell contingent militar

---

[222] GRISONI, Dominique i HERTZOG, Gilles: *Les Brigades de la mer*. Editions Grasset. Paris, 1979. P. 335.
[223] CHUECA INXUSTA, Josu: *2.000 del "Winnipeg*... Op. Cit. P . 111.
[224] Id., P. 105.

nord-americà establert a Panamà, membre d'un país que en aquell temps no era bel·ligerant, es mantenia completament neutral davant la terrible conflagració l’amenaça de la qual planava sobre el panorama mundial.

Cap al dia 20 el Winnipeg arribava al canal de Panamà, i allà, per ordre de les autoritats, el vaixell va ser conduït a unes carboneres, on va romandre una mica més d'un dia mentre un equip de metges nord-americans pujava a bord per examinar els passatgers, ja que a Panamà es comentava que el vaixell transportava empestats.

Així ho recorda l’Eugeni:

> *«Una lancha de la Gobernación Marítima, con un oficial y cuatro soldados marinos a bordo, ordenaron al mando de la tripulación que ubicase el barco donde el oficial le indicaría, de hecho, aislaron su varadero del resto de los barcos que estaban frente al puerto; se insinuó en un principio que se detenía el barco por el niño que murió y que se tiró al mar, su tumba en este caso. Una segunda lancha, también con marinos, también se acercó y un oficial solicitó permiso para subir a bordo; al poco ya estaban a bordo conversando con del comisario y un oficial, todos juntos se fueron a efectuar una revisión al barco, ya efectuada la misión que con toda seguridad traían, los merinos panameños se despidieron y se fueron. Se dijo que estábamos en cuarentena, pero al parecer no la consideraron necesaria ya que al rato se fué la lancha”.*[225]

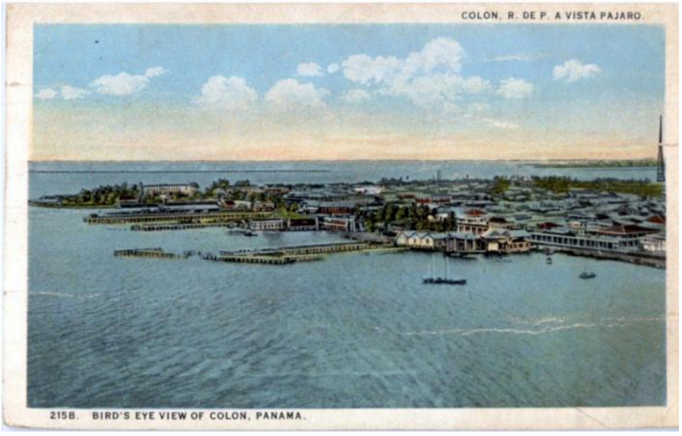

La ciutat de Colón, a Panamà, porta d’accés al canal.

Tot el que havia passat era cosequència de la por que les autoritats del canal tenien de que els passatgers del Winnipeg els poguessin encomanar alguna malaltia no desitjada, cosa que preocupava, i molt, a les autoritats del canal.

> *«Eren les 17:00. Les autoritats americanes havien conspirat. Un vaixell sota embargament; passatgers espanyols; una companyia naviliera francesa; una malaltia contagiosa; idees comunistes; una campanya de premsa... Tot plegat creava una situació explosiva.*
> *Què fer? Internar els passatgers? Delicat: el seu nombre, els seus orígens, el seu estat... Així doncs, mil dificultats per resoldre. Una solució a descartar.*
> *Tornar-los al lloc d’on havien vingut, a les Índies Occidentals? França, que se'n desfeia, certament no agrairia el gest.*
> *Diplomàticament parlant, era una mesura a descartar.*
> *Deixar-los podrir al port?*
> *Estúpid: el problema persistiria encara pitjor, donada l'epidèmia. I què?*

[225] CASTELL BELLÉS, Eugeni: *Chile, un país...* Op. Cit. PP. 7 i 8.

> *Llavors seria millor donar permís al vaixell per passar pel canal. Simplement aniria acompanyat de precaucions bàsiques: la prohibició de fer qualsevol parada durant la travessia i de desembarcar a qualsevol persona. Per això el Winnipeg, encara onejant la seva bandera groga, va abandonar el Colon, vigilat pels seus dos gossos guardians, i apuntant amb la seva proa cap a Panamà".*[226]

Un cop realizada aquella inspecció sanitària, i un cop obtinguda la corresponent autorització, el Winnipeg va poder partir i va començar a internar-se per aquell canal que travessava el continent, encaminant-se tot seguit cap a les aigües de l'oceà Pacífic.

Al llarg del seu pas pel canal, van ser molts els passatgers del Winipeg que van tenir ocasió d'escoltar com alguns panamenys els saludaven al seu pas. Una d'aquelles salutacions, potser la que més els va sorprendre la va escoltar el sadurninenc Salvador Morera Mas, més conegut per tothom pel seu àlies "Pinet", que així ens la recorda:

> *«Cuando cruzamos el Canal, yo permanecí en cubierta, contemplando el maravilloso paisaje tropical. El cruce es lento, porque el barco va pasando de una esclusa a otra, mediante un sistema de compuertas. Estaba ya oscureciendo, cuando de pronto oímos la voz de uno de los trabajadores que estaba en tierra:*
>
> *-Ustedes son los refugiados españoles?*
>
> *- ¡Si! – le respondimos a coro.*
>
> *-Y hay algún catalán?*
>
> *– nos preguntó en ese idioma.*
>
> *-Si. Somos varios.*
>
> *Estuvimos conversando un buen rato así, sin vernos, con ese compatriota que había llegado a América antes que nosotros".*[227]

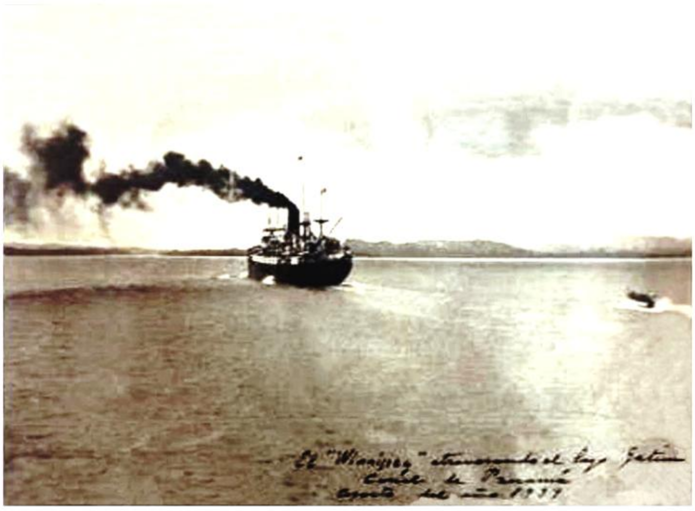

El Winnipeg al seu pas pel llac Gatún, al canal de Panamà.

El pas continua a través del llac Gatún, gran llac artificial la construcció del qual va suposar la desaparició de 24 pobles i que constitueix la part central i alhora principal del

---

[226] GRISONI, Dominique i HERTZOG, Gilles: *Les Brigades de la mer*. Editions Grasset. Paris, 1979. P. 343.

[227] CASTELL BELLÉS, Eugeni: *Chile, un país...* Op. Cit. P. 8.

canal. Després d’haver remuntat una part del seu afluent, el riu Chagres, el canal, ara totalment excavat a la zona de Corte Culebra i en direcció cap a la costa del Pacífic, els portava cap a les escluses de Pedro Miguel i Miraflores, darrers elements d’importància d’aquesta magna obra abans de la seva arribada final a la localitat de Balboa, ciutat i port situada a la costa del Pacífic, a 5 kilòmetres de la capital panamenya.

Va voler el destí que al passar per Balboa arribessin a mans dels tripulants i passatgers del Winnipeg alguns exemplars de la publicació local “La Estrella de Panamá” corresponent al dimarts 22 d’agost, la qual, a la seva portada, informaba que la Unió Soviètica, el seu principal avalador a nivell mundial, acabava de signar un pacte de no agressió amb l’Alemanya hitleriana, líder mundial d’aquells que eren els seus enemics. No cal dir que en saber aquesta notícia, els refugiats del Winnipeg van sentir que els soviètics, aquella potència en la que confiaven i que havia estat un dels seus principals suports durant la passada guerra, ara, amb aquest pacte els traïen i abandonaven, a l’haver pactar amb aquells que a nivell mundial eren els seus principals enemics.

LA ESTRELLA DE PANAMA

Rusia y Alemania Firmarán Pacto de No Agresión

Predice la Caida de Daladier en Francia y Chamberlain en Gran Bretaña

Los Gabinetes de Gran Bretaña y Francia Sesionan conjuntamente

Adoptarán, se cree, medidas importantes

Gráficas del solemne acto de Aguadulce

Ovidio Mora murió ayer aplastado

Cargamento de refugiados en viaje a Chile

Arresto de tres meses a un canyacero

Titular del diari “La Estrella de Panamá” informant sobre el pacte que acabaven de signar l’Unió Soviètica i l’Alemània nazi. En difondre’s la noticia els militants comunistes del Winnipeg van perdre credibilitat davant dels seus companys de viatge.

«Els espanyols van intentar desesperadament entendre el que acabaven de llegir. Alguns havien fet l'Ebre, altres la batalla de Madrid, el bombardeig de Barcelona o l'èxode de Catalunya. Eren bombes alemanyes, avions alemanys, canons alemanys, soldats alemanys els que els havien expulsat d'Espanya després d'haver-los martiritzat durant dos anys i mig. I havien estat els tancs russos, els avions russos, els fusells russos, la gasolina russa i l'amistat russa el que els havia permès resistir durant tant de temps. Increïble! Dos anys i mig de guerra, patiment, sacrificis tossuts, resistència ferotge... per arribar així! Perque Stalin i Ribbentropp acabin donant-se la mà amb un somriure guanyador als llavis! La ràbia i la impotència cridaven als seus caps”.[228]

No s’ho podien creure! No obstant, el títol d’aquell article del diari La Estrella de Panamá i sobre tot, la foto que publicaven de Stalin encaixant amb calidesa la ma de Ribbentrop no eren cap mena d’il·lusió, sinó les proves irrefutables d’una cosa que fins llavors els hagués estat del tot inconcebible.

[228] GRISONI, Dominique i HERTZOG, Gilles: *Les Brigades de la mer*. Editions Grasset. Paris, 1979. P. 345

El martorellenc Modest Parera Casas recorda que no tots els comunistes del Winnipeg, entre ells ell mateix, van estar d'acord amb aquell pacte que tot just s'havia acabat de signar.

> *"Tuvimos una noticia desagradable el 23 de agosto, cuando un cable nos dice que la Unión Soviética y la Alemania nazi han firmado un pacto de amistad y entonces el padrecito se nos vino totalmente al suelo para algunos, y yo, que era de la troika del Partido Comunista, me designaron para explicar al barco que era para ganar tiempo... y yo no quise."*[229]

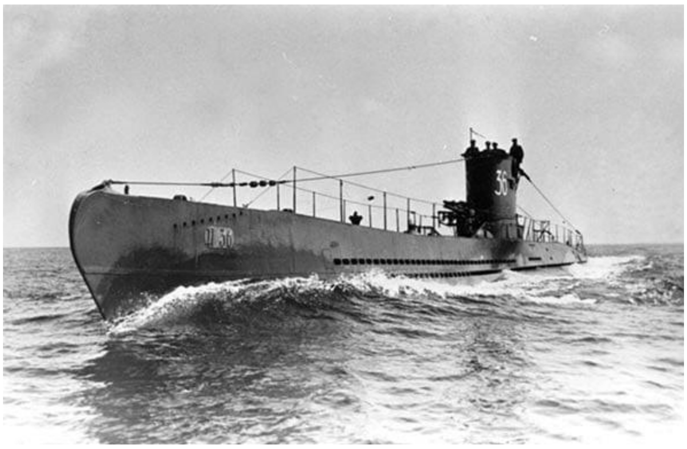

Submarí alemany del tipus U2. Molts dels passatgers del Winnipeg, entre ells l'Eugeni, asseguren que els dies 24 i 25 d'agost de 1939 van poder veure'n un que navegava prop d'ells.

Aquell mateix dia, al poc d'haver deixat enrere aquella ciutat costera panamenya, el Winnipeg va posar proa cap al Sud, emprenent el llarg camí, de més de 2.600 milles nàutiques, que encara li faltava per arribar al port xilè de Valparaíso, el seu destí, situat en un dels dos països meridionals del continent americà, tot seguint des del mar la ruta que en tot moment li aniria marcant la línia costera.

L'AMENAÇA DE LA GUERRA

Tothom al Winnipeg era conscient de que a Europa s'estava preparant una guerra d'inimaginable magnitud que potser s'acabaria escampant a la resta del mon. Les notícies que els arribaven i que s'anaven publicant regularment al diari de bord els tenien prou informats d'aquella amenaça. Aquell dia, però, la gent del Winnipeg va tenir quelcom més que les ja habituals notes de premsa sobre aquell tema que regularment s'anaven publicant al diari de bord. L'Eugeni ho recorda així:

> *"Pasaron el resto del día y también la noche y apareció el dia 24 de agosto de 1939. Precioso día y también el mar; ya cerca del mediodia alguien dijo que un submarino navegaba en la misma dirección que el barco. Me costó un poco, pero lo vi como a unos quinientos metros. Se veía el casco con su torre que resplandecía al sol, se armó un alboroto que de a poco se apaciguó, al día siguiente también se vió."*[230]

L'ARIOSTAZO: UN SERIÓS MOTIU DE PREOCUPACIÓ

[229] https://www.forosegundaguerra.com/viewtopic.php?t=18717 Lectura del 3 de juny de 2025.
[230] CASTELL BELLÉS, Eugeni: *Chile, un país*... Op. Cit. P. 8.

Mentre el Winnipeg continuava la seva navegació per les aigües de l'oceà Pacífic en direcció a Xile, la situació en aquell país andí presentava un aspecte que de conèixer-lo hauria desanimat les esperances de tots els seus passatgers, ja que els poderosos oponents al govern de progrés del president Aguirre Cerdà estaven cada cop més ben organitzats i, si convingués, disposats a donar un cop de força

El descontent que diversos sectors de la societat xilena sentíen envers la política de progrés del president Aguirre Cerda va ser la causa de que en aquell temps tinguéssin lloc en el país andí diversos conats fallits de sublevació amb la finalitat de derrocar aquell govern i substituïr-lo per un altre d'orientació radicalment dretana, a l'estil d'aquells que com Alemània o Itàlia s'havien instaurat a Europa.

Tot just un mes abans, la ni del 8 al 9 de juliol del 1939, havia tingut lloc el que es va conéixer com a "Complot del póker", segons el qual havia d'esclatar un suposat cop d'Estat encapçalat pel coronel Guillermo Hormazábal, director de l'Escola d'Enginyers Militars, juntament amb un grup d'oficials retirats i altres membres del Front Nacional. un pla que estava previst que s'activés el 9 de juliol a les 3 de la matinada, abans del Jurament a la Bandera. Arribat el moment, però, no va passar res. Els conjurats van ser atrapats jugant al pòquer al voltant d'una taula, mentre esperaven ordres, d'aquí el nom de "complot del póker".

El general colpista Ariosto Herrera, a la portada del número extraordinari de la revista xilena Ercilla, publicat immediatament després d'haver fracassat la sublevació que ell encapçalava..

El general de l'exèrcit Daniel Ariosto Herrera Ramírez, que l'any 1936 havia estat agregat militar de l'ambaixada de Xile a Itàlia durant l'època de major esplendor de Benito Mussolini, i que en aquells moments exercia de Jutge Militar, va sobreseure la causa contra els dos principals caps d'aquella conspiració, el coronel Guillermo Hormazábal i el major Jorge Pérez, fins i tot abans d'iniciar un sumari per "activitats contra la seguretat de l'Estat". Aquesta partidista actuació a favor dels colpistes li valgué al general Ariosto ser retirat de l'exèrcit.

El fracàs del Complot del Póker no va desanimar en absolut als enemics del president Aguirre Cerda, que tot just un mes i mig més tard, el 25 d'agost de 1939, engegaven una altra rebelió encara més sonada, encapçalada pel ja conegut general Ariosto Herrera i comptant aquest cop amb més medis i suport que l'anterior, tot i que per sort, aquesta nova temptativa sediciosa tampoc va tenir l'èxit desitjat pels seus promotors.

Sufocada aquesta nova temptativa sediciosa, a les 6 de la tarda d'aquell mateix dia, el govern del president Aguirre Cerda feia públic un comunicat en el que es relacionaven els fets i la forma en que la sublevació va ser dominada. El seu text era el següent:

"En las primeras horas de la mañana de hoy, el ex general Ariosto Herrera, vistiendo uniforme, aunque estaba en retiro desde ayer, y el ex general Carlos Ibañez del Campo y un grupo de civiles, se presentaron en el regimiento Tacna, y pretendieron sublevarlo, incitando a la oficialidad a seguir su intento sedicioso para derribar a1 Gobierno.

Inmediatamente los ex generales, Ibáñez y Herrera hicieron desesperados llamados telefónicos a los demás puestos de la guarnición de Santiago y San Bernardo, para solicitarle su adhesión, consiguiendo desorientar con falsas afirmaciones, a diversos grupos de oficiales de la Escuela de Aplicación de Infantería, del Regimiento Cazadores y de la Escuela de Comunicaciones.

En efecto, un reducido grupo de oficiales subalternos de la Escuela de Aplicaci6n de San Bernardo intentó apresar a su jefe, el coronel Guillermo Barrios Tirado, quien fie1 a su juramento de noble soldado de la nación, se impuso sobre los oficiales sediciosos, dominó la situaci6n y practicó la detención de todos ellos.

En la Escuela de Comunicaciones y en el Regimiento Cazadores se desarrollaron sucesos semejantes a los verificados en la Escuela de Aplicación de Infantería de San Bernardo. Grupos de oficiales sediciosos fueron también dominados por la inmensa mayoria de los jefes leales a1 Gobierno, produciéndose de inmediato la detenci6n de rigor.

La actitud sediciosa del ex general Herrera fue contrastada vigorosamente por el coronel jefe del Regimiento Tacna, don Humberto Luco Meza, quien tomó enérgicamente el mando de su unidad y con la cooperaci6n y obediencia unánime de la tropa y de la mayoria de la oficialidad, que no adhirieron a los propósitos del ex coronel Herrera, procediendo a apresarle dentro del recinto de la unidad mencionada.

El ex general Ibañez, que también había concurrido a1 cuartel del Regimiento Tacna, aprovechando la confusi6n de los primeros momentos emprendió la fuga en un instante que consideró prudente y oportuno, sin que se consiguiera apresarlo. Posteriormente pidió asilo por teléfono a la Legaci6n del Paraguay, dando el nombre supuesto de Carlos Santibáñez. Habiéndose concedido asilo, se encuentra en estos momentos refugiado en la Legaci6n de este noble pueblo amigo.

Todos los detenidos han sido puestos a disposición de la Justicia Militar, la cual inició el proceso correspondiente.

El Gobierno informa oficialmente por medio de este boletin que el conato revolucionario de hoy no ha tenido repercusión de ninguna clase en ningún punto del pais. Todas las Fuerzas Militares de la República, tanto de las de

Victor Pey, passatger del Winnipeg, recorda com aquell cop d'estat a Xile els va preocupar a tots per les seves posibles conseqüències sobre ells que se'n podien derivar.

Aire, Mar y Tierra se mantienen fieles a1 Gobierno y condenan unánimemente la torpe y antipatriótica aventura sediciosa de hoy".

Les inquietants notícies sobre l'intent de cop militar que havia tingut lloc a Xile van arribar per ràdio al Winnipeg, on en escoltar el que acabava de passar tot just allà on ells tenien intenció d'anar, qui més qui menys es va alarmar pensant en el que els podia haver passat en el cas d'haver arribat finalment a un país que hagués caigut en mans d'aquells colpistes.

El madrileny d'origen català Víctor Pey Casado, ex membre de la columna Durruti, recordava així com aquella alarmant notícia havia arribat als passatgers del Winnipeg.

"Este golpe de estado llegó al Winnipeg, porque se captaba en la estación de onda corta que tenía el capitán –nos dice Pey- y circula rápidamente por el barco; pero la noticia que circuló era bastante deformada, que era un golpe de estado y estaba fundamentalmente dirigida al hecho de que los refugiados españoles no llegasen a Chile. Y lo que surgió de inmediato que a lo mejor nos devolvían a Europa o nos devolvían a Francia, o incluso que el barco seguía hacia Valparaíso, pero que allí ya había un campo de concentración listo para recibirnos".[231]

UN NOU PASSATGER, ARIQUENY, PER MÉS SENYES

No gaire més tard, la Isabel, dona de l'Eugeni, que ja es trobava en un avançat estat de gestació, començaria amb les primeres contraccions que anticipaven un immediat part, les quals li van aconsellar adreçar-se com abans millor cap a l'infermeria de bord.

Els dos infants nascuts al Winnipeg: l'André-Marti, fill de la Isabel i l'Eugeni, i l'Agnés Amèrica Winnipeg, que va nèixer en el vaixell vint dies abans que ell, acompanyats de les seves respectives mares i del doctor Paul Hertzog, el metge de la nau.

I així, ben poc després, al migdia del 26 d'agost de 1939, enmig de l'Oceà Pacífic i a l'alçada de l'Equador, dins d'aquella infermeria que era tan sols una habitació amb capacitat per a dues butaques en la què només hi havia tres xeringues i alguns instruments de cura, va neixer un nen, la segona criatura que nasqué al Winnipeg durant aquell viatge, en un part natural que no va presentar cap mena de complicació, comptant amb l'assistència del bon equip de metges i infermeres franceses que hi havia a bord i que van ajudar a portar

[231] https://www.forosegundaguerra.com/viewtopic.php?t=18717. Lectura del 5 de juny de 2025.

aquella criatura al mon. Aquell nounat era una criatura perfectament formada, però tan negreta («como un tizón» diria l'Eugeni) que els seus pares van arribar a pensar que se li havia «enganxat alguna cosa» en creuar el Canal de Panamà.

L'Eugeni recorda aquells meravellosos instants:

> *"El dia 26 me despertaron a tirones, Castell, Castell, eres padre!, están locos, no puede ser!; despierte hombre, nació tu hijo. Estaba un poco aturdido, no podía convencerme. En la enfermería lo necesitan. Me puse los pantalones y los zapatos y seguí a aquel hombre que no dejaba de felicitarme. Cuando llegué a la enfermería miré y vi varias personas y allí en una cama, mi esposa y un bulto que al acercarme me dijeron "tu hijo, Castell". Todo fué alegría y felicitaciones. Nos preguntaron que nombre queríamos ponerle y después de conversar con mi esposa dijimos "André-Martí", en recuerdo a la doctora cuyo padre tenía ese nombre y a un hermano de mi esposa de nombre Andrés al que dieron por desaparecido en la guerra. Eso trajo emoción y lágrimas que pronto quedaron en el recuerdo".*[232]

Fidel a la voluntat de l'Eugeni, el seu fill va ser xilè des del primer moment. Ni francès com el vaixell on va nèixer, ni, encara menys, espanyol.

Quatre dies després d'aquell naixement, el 3 d'agost, el winnipeg faria la seva primera escala en territori xilè, la ciutat d'Arica, capital de la província d'igual nom, situada a 19 kilòmetres de la frontera amb Perú, una ciutat que era xilena des de l'any 1929 en virtut del tractat que es va signar a Lima aquell any, al final de la Guerra del Pacífic, entre Xile d'una banda i Perú i Bolívia de l'altra.

El 30 d'agost, cap al migdia, el Winnipeg va arribar i recalar al Port d'Arica, on van baixar els primers 24 refugiats republicans espanyols.

D'aquests 24 refugiats que havien arribat al port d'Arica, 12 d'ells eren pescadors gallecs, provinents tots ells de la localitat de Malpica de Bergantiño y experts en les tècniques de la pesca d'alçada, a alta mar, una tècnica localment desconeguda ja que els pocs pescadors locals practicaven només la pesca de riba Aquell grup de pescadors que acabaven d'arribar acabaria introduint i popularitzant la seva tècnica entre els pescadors locals, contribuint en gran manera al desenvolupament pesquer d'aquella regió.

---

[232] CASTELL BELLÉS, Eugeni: *Chile, un país...* Op. Cit. P. 9.

El nom de tots ells va quedar recollit a l'acta aixecada en aquell moment pel Sub Comissari Cap d'Investigacions, Sr. Juan Mercier Suárez i el Secretari de la Governació d'Arica, Sr. Félix Morales Cortez en nom i representació de les autoritats d'aquell port.

Només arribar a Arica, l'Eugeni va demanar als oficials de la tripulació del Winnipeg que al mateix temps que baixessin aquells que s'hi volien quedar, li fos també permès baixar ell per tal de poder dur a terme una gestió que consideraba vital i que ja feia temps que portava al cap, petició que li va ser concedida.

La seva neta, Maria Andrea Castell Muñoz, ens ho explica:

> *"Pero una cosa que recuerdo y que para mis abuelos tendrá mucha importancia, es que mi padre relataba que su padre, cuando el Winnipeg llegó a la bahía de Arica, pidió permiso al capitán del Barco y partió al Registro Civil de Arica, a inscribir a mi papá. Lo que finalmente después de esfuerzo, finalmente logró, por esa razón él siempre nos decía que era ariqueño."*[233]

Així doncs, el fill de l'Eugeni, l'únic nen baró que havia nascut a bord del Winnipeg, es convertiria en el primer de tots els passatgers d'aquell vaixell que es va inscriure al registre civil de Xile, en haver-ho fet només tocar terra durant aquella breu escala que es va fer a la ciutat d'Arica. Després d'haver passat aquella terrible guerra, l'Eugeni, el seu pare, tenia prou clar que no volia saber res més dels espanyols, i encara menys que el seu fill ho fos.

Tropes alemanes envaeixen Polònia, donant inici així a la Segona Guerra Mundial. Era l'1 de setembre de 1939, el mateix dia en que el Winnipeg sortía d'Arica per arribar l'endemà a Valparaíso, on finalitzaría aquell viatge.

Aquesta opinió la va compartir en tot moment aquell fill que acabava de nèixer: Ell era xilè, fill d'aquell nou país on havia nascut. Ni espanyol, d'aquell país que havien hagut de deixar els seus pares, ni tampoc francès, el país d'aquell vaixell en el que havia arribat, i que ni li anava ni li venia.

"Como nací en un barco francés, yo debería ser francés, pero no quiero. Trataron tan mal a mis padres que... Con 18 años, llegaron a llamarme para la mili, cuando la guerra en Indochina. No me moví, aquí estoy muy bien".[234]

---

[233] https://cultura.fundacionneruda.org/2021/08/el-30-de-agosto-de-1939-el-winnipeg-llega-al-puerto-de-arica-al-dia-siguiente-zarpa-a-valparaiso/ (lectura del 12 d'octubre de 2024).
[234] El Mundo, edició digital. Dimarts, 3 de setembre de de 2019. https://www.elmundo.es/cronica/2019/09/03/5d6956defdddffce2e8b45b4.html

EL FINAL DE LA TRAVESIA: L'ARRIBADA A VALPARAÍSO I D'ALLÀ A SANTIAGO

El dia 1 de setembre, a Europa, les tropes alemanyes iniciaven la invasió de Polònia, començant així la que seria la Segona Guerra Mundial

Ignorant-ho en aquells moments, el Winnipeg reprenia el seu camí sortint d'Arica i arribant a Valparaíso, el seu destí, cap al vespre del dia 2 de setembre, on quedaria ancorat al seu port durant tota la nit. Caldria esperar al matí del dia següent perquè els seus passatgers puguéssin començar a desembarcar. Molts d'ells no van poder dormir aquella nit, dedicant-se a contemplar tot el que puguessin d'allò que els envoltava i que la foscor de la nit no els deixava veure clarament. Un d'ells va ser l'Eugeni:

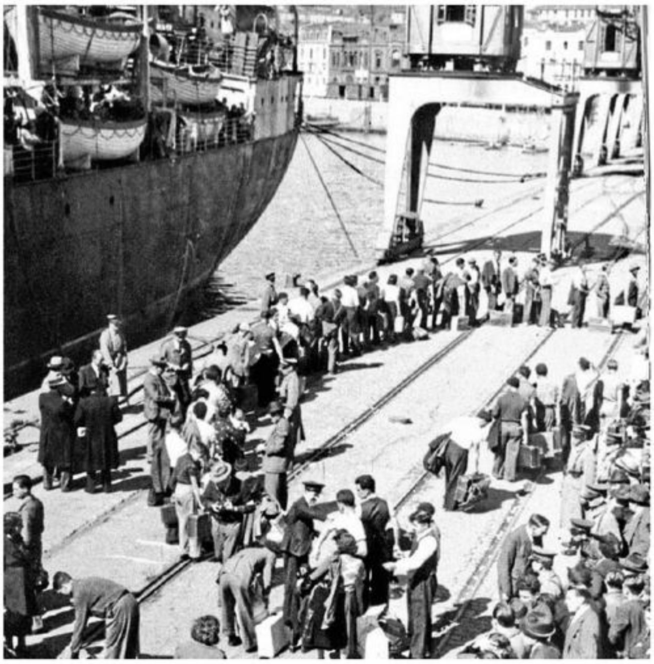

Cap a les 9 del matí del 4 de setembre, els passatgers del Winnipeg van començar a baixar a aquella nova terra que els acollia. Darrera de tots ells quedava el record d'aquella llarga travesía i dels horrors d'aquella terrible guerra que els havia obligat a marxar. Ara tenien al seu davant un país que els acollia i els oferia poder refer les seves vides.

> *"El barco no pudo entrar al puerto porque estaba cerrado según se dijo. Era el día 3 de septiembre de 1939 y tendríamos que esperar hasta el día siguiente para desembarcar. La espera no se hizo larga, muchos no durmieron y algunos lo hicieron en cubierta embelesados por la gran cantidad de luces que parecía que se empinaban hacia el cielo. En la mañana siguiente supimos que eran los cerros de Valparaíso y Viña del Mar, que a muchos les parecía una herradura".*[235]

L'endemà, dia 3, cap a les 9 del matí i després d'haver esmorzat, l'últim àpat que van fer a bord, començaria el descens dels seus passatgers.

Tots recorden amb emoció la rebuda de que van ser objecte i la gran benvinguda que els xilens el hi van dispensar, tot i que al moll hi havia menys gent que la que hi hauria volgut anar obeint les mesures adoptades per les autoritats xilenes a fi de poder facilitar la distribució d'aquells passatgers que arribaven. La majoria d'aquells que els havien vingut a rebre estaba integrada per autoritats civils i militars, dirigents polítics i sindicals, estudiants i nombrós públic, al front dels quals estaba l'alcalde de la ciutat, el comunista Pedro Pacheco, que havia vingut acompanyat per la banda de músics de

[235] CASTELL BELLÉS, Eugeni: *Chile, un país...* Op. Cit. P. 10.

l'ajuntament, així com també pel ministre de sanitat, el metge socialista Salvador Allende.

Corresponent a les nombroses manifestacions de benvinguda rebudes tant de les autoritats xilenes com del nombrós públic assistent, en nom de tots els que arribaven va prendre la paraula el coronel Francisco Galán, que va fer la segünet alocució:

> *"No somos ni seremos obstáculos ni económico ni político. Deseamos contribuir al engrandecimiento de nuestra nueva patria, con todas nuestras fuerzas, poniendo como contribución a ello nuestros conocimientos y nuestro esfuerzo, para hacernos dignos de la generosa acogida de este pueblo magnífico".*[236]

Molts dels que van venir a rebre als que acabaven d'arribar portaven pancartes amb missatges de benvinguda. El contingut d'alguna d'elles, però, els va arribar a desconcertar.

Molts dels que havien acudit a rebre'ls exhibien pancartes amb carinyoses frases de benvinguda. Una d'elles, però, els va arribar a desconcertar en gran manera, i és que el text que en ella apareixia deia exactament "Vivan los coños republicanos". Vagi un a saber què pensarien d'allò els sorpresos passatgers del Winipeg que ignoraven que els xilens acostumen anomenar d'aquesta manera als espanyols, atès que "coño" és una paraula que aquests están dient a cada moment, mentre que els xilens es pot dir que no l'empren gairebé mai.

A les nou del matí els passatgers van començar a descendre les escales del vaixell, passant tot seguit pel departament de Duanes, on una nombrosa comissió de metges i practicants els esperaba per vacunar-los.

Aquell mateix dia, i un cop finalitzat aquell breu tràmit sanitari, els nouvinguts es van començar a distribuir per grups d'acord amb les seves diferents expectatives en aquella nova terra.

N'hi van haver que es van quedar a Valparaíso, alguns d'ells per marxar des d'allà i al cap d'uns deu dies a l'Argentina; altres s'establiren al port o a localitats pròximes.

Atès l'encara delicat estat de la Isabel, que tot just una semana abans havia tingut el seu fill, tot just baixar del vaixell la van acomodar, juntament amb l'Eugeni i el seu fill, en un cotxe que els va portar a l'hotel Victoria, situat a la plaça Sotomayor, molt a prop del port, on els van instal·lar en una habitació del tercer pis des de la qual podien veure el Winnipeg, el vaixell que des de las seva sortida de França fins llavors havia estat la seva llar.

---

[236] América. Semanario del Comité chileno (C.Ch.A.R.E.) de Ayuda a los Refugiados Españoles. Santiago, Impr. i litografia Antares. Núm. 11 (11 novembre 1939), P. 188.

DESTINACIÓ SAN FERNANDO

Poc després, l'Eugeni i la Isabel amb el seu fill, van optar per prendre un tren especial que els va conduir a l'estació de Mapocho a Santiago, la capital del país, a la que van arribar cap a les nou del vespre i on van ser acollits per una gernació de gent, encara molts més que els que a Valparaíso els havien donat aquella càlida rebuda.

Ja estaven a Xile, però com molts altres dels que acabaven d'arribar, l'Eugeni no tenia res pensat sobre quina podría ser la seva destinació en aquell nou país al que acabaven d'arribar i que ell desconeixia completament. Els mateixos empleats de l'hotel li van aconsellar que s'encaminés al Centro Español, on de ben segur li podrien donar totes les orientacions que li poguessin ser d'alguna utilitat.

Va ser en aquell centre on va tenir ocasió de conéixer l'Ignacio Uribarri, un amabilíssim veí de la localitat de San Fernando, una ciutat situada a cosa d'uns 140 kilometres de Santiago i capital de la provincia de Colchagua, el qual, tot parlant-li de les bondats d'aquell lloc on ell vivia el va convencer d'anar-hi. L'Uribarri, ajudat pel seu paisà Claudio González, li va prendre les dades per tal d'ajudar-lo a formalizar la seva regularització en aquell lloc de destí que acabava de triar, i tot seguit l'Eugeni va tornar a l'hotel on estava la Isabel, a qui el metge havia recomanat uns dies de repòs abans d'emprendre cap viatge.

Estació de Mapocho, a Santiago. Un gran nombre d'aquells que havien acabat d'arribar al país en el Winnipeg va prendre el tren per dirigir-se als diferents punts de destí arreu del país que cadascun d'ells havia triat.

Aquells dies extra d'estada a l'hotel, així com també el preu dels bitllets de tren cap a San Fernando, els va poder pagar l'Eugeni gràcies als diners que li havia donat l' Uribarri, una gran persona en tots els aspectes que des dels primer moment s'havia erigit en el seu protector.

El dia 12 de setembre, a mitja tarda, van agafar el tren especial que s'havia preparat amb dotze vagons, amb capacitat per transportar més de mil quatre-cents passatgers, que va sortir de l'estació de Mapocho i no gaire després, a dos quarts de nou del vespre, arribaven a San Fernando, on ja estava esperant el seu magnífic protector Ignacio Uribarri, que els va acompañar a casa seva.

> *"Cerca de la media noche pude llegar al dormitorio en que ya estaban mi esposa y mi hijo acostados. El señor Uribarri me acompañó, me presentó a la señora Eufemia, su esposa, muy amable ella, una gran señora para mí, a la que dedico mis mejores recuerdos porque además de que fué madrina de mi hijo, también fue como una madre para mi esposa"* [237]

[237] CASTELL BELLÉS, Eugeni: *Chile, un país...* Op. Cit. P. 12.

Tot just acabat d'arribar, l'Eugeni ja estava parlant amb el seu amic i protector Uribarri sobre quines perspectives tenia per establir-se i poder prosperar en aquella terra que li era totalment nova.

Aquell mateix dia, i gràcies a les gestions d'en Uribarri va venir un tal señor Quevedo a oferir-li treball, un oferiment que fou immediatament acceptat per l'Eugeni. Va estar treballant per en Quevedo cosa d'un mes i mig, el temps suficient per a situar-se en el món laboral local i poder finalment acabar treballant pel seu compte, podent a partir d'aquell moment mantenir i fer prosperar la seva familia en aquella nova terra, que des del moment de la seva arribada a Arica ell ja tenia prou clar que des de llavors en endavant hauria de ser la seva.

No gaire temps després d'haver-se establert a San Fernando, i quan la seva estabilitat económica ja li permetia mirar amb calma i seguretat el seu futur i el de la seva familia, la mort de la Isabel, la seva companya de tantes vivències, li va suposar un fort cop del que afortunadament es va poder refer quan va conèixer la xilena Ana Maria Muñoz, amb la qual es va casar i va continuar consolidant aquella familia xilena que havia començat a crear.

L'Eugeni va viure fins als 92 anys. Molt conegut i apreciat per gairebé tothom allà a San Fernando, la prensa local se'n va fer ressò:

> *«Falleció a los 92 años en San Fernando.*
> *Pesar por Muerte de Eugenio Castell Belles.*
> *Hondo pesar causó en los habitantes de San Fernando, la muerte de Don Eugenio Castell Belles, el conocido español radicado en la capital provincial, que a la edad de 92 años dejó de existir de un coma diabético en el Hospital San Juan de Dios de esta ciudad. La partida del ex combatiente de la Guerra Civil de España, caló profundo en los vecinos de esta comuna, pues con su simpatía y buen humor se supo ganar el cariño y corazón de quienes le conocieron.*
> *Los funerales se llevarán a efecto hoy miércoles en el Cementerio Municipal de San Fernando, luego de una Misa que se oficiará por el eterno descanso de su alma en la Parroquia San Agustín a las 11 horas.*
> *Eugenio Castell Belles nació el 26 de mayo de 1912 en Cuya Castellón de la Plana en Valencia, España. Se embarcó a Chile en el Winnipeg en 1939. Tras llegar a Valparaíso de inmediato viajó a San Fernando. Laboralmente, se inició como albañil, luego se dedicó al comercio instalándose con el famoso salón de té Victoria en los años 60. Posteriormente, estudió construcción civil y fue así como al pasar los años construyó más de 40 casas en San Fernando, y participó de varias obras de adelanto para la capital de Colchagua.*
> *Pero no todo quedó ahí ya que más tarde se instaló con una fábrica de tubos y baldosas de cemento y un taller mecánico, brindando trabajo a muchos sanfernandinos. Paralelamente, se trasformaba en columnista del Diario La Región y Diario VI Región, donde destacó con sus sabrosas crónicas. Le sobreviven su esposa Ana María Muñoz y sus tres hijos, Andrés, Jorge y Eugenia, seis nietos, siete bisniestos y un tataranieto. De su hijo Jorge, hoy residente en Francia, nació Jordi Castell Abusleme, el conocido opinólogo de televisión.*
> *En su última entrevista con el Diario VI Región, dijo "seré chileno y sanfernandino hasta que Dios lo permita". Hoy junto al altísimo seguramente*

estará recordando todos aquellos momentos de alegría que vivió junto sus más queridos».[238]

No gaire temps abans del seu decès, i tot recordant les seves vivències, l'Eugeni, que sovint col·laborava amb la prensa local, havia escrit:

«Al recordar lo que viví en el curso de casi tres años de guerra entre hermanos, padres e hijos, de haber pasado cinco meses en un campo de concentración y ese largo viaje por mar en un barco en el que casi no cabíamos, al recordar las cosas buenas y también malas que tuvimos que afrontar, tomo conciencia de lo que me ha dado este pueblo de San Fernando y de la gran fraternidad y humanismo del pueblo chileno para ese grupo de refugiados que llegamos en busca de paz, trabajo y tranquilidad».[239]

Dia feliç en una familia xilena: L'Eugeni i l'Ana Maria en el casament del seu fill Andrés Martí, aquell nen que va nèixer en el Winnipeg.

[238] Necrològica escrita per Carlos Silva Hernández i publicada al Diario VI Región immediatament després del decès d'Eugeni Castell.
[239] CASTELL BELLÉS, Eugeni: Article publicat en l'abans esmentat diari el 31 d'agost de 1989. P. 5.